

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Århus Stifts Årbøger 2005

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

HISTORISK SAMFUND, der er stiftet i 1907, har siden som et af landets ældste amtssamfund virket i Østjylland med at vække og værne sansen for hjemstavns historie samt udbrede oplysning af historisk art inden for stiftets område.

HISTORISK SAMFUND udsender hvert år i fint udstyr en righoldig årbog med populært skrevne artikler om historiske emner.

HISTORISK SAMFUND arrangerer hver sommer udflugter for medlemmer til historisk interessante steder, der forevises under kyndig vejledning.

HISTORISK SAMFUND afholder i vintersæsonen foredrag, fremvisning af lysbilleder og film om historiske emner.

Enhver med interesse for historie, der under hyggelige former ved møder og på udflugter kunne ønske at træffe andre mennesker med samme interesse, bør indmelde sig i

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

Indmeldelse modtages af formanden

Arkivar *Erik Korr Johansen*,
Østervangen 34, Skovby, 8464 Galten
Tlf. 86 94 34 35
hellerik@wanadoo.dk

eller hos nedennævnte bestyrelsesmedlemmer:

Leif Dehnits,
Rønnehaven 27,
8520 Lystrup
Tlf. 86 22 66 96
lde@aakb.bib.dk

Advokat *Ole Koefoed Nielsen*,
Jens Baggesens Vej 12,
8660 Skanderborg.
Tlf. 86 52 14 40.
okn@dkadv.dk

Holger N. Garner,
Ry Mølle, Rodelundvej 2B,
8680 Ry
Tlf. 87 88 00 16
garner@thomsen.mail.dk

Adjunkt *Lisbeth Ruby Vedel-Smith*,
Hvedevangen 24,
8200 Århus N.
Tlf. 86 10 20 27.
lisbeth.vedel-smith@mail.dk

Bitten Lybek
Stennehøj Allé 143,
8270 Højbjerg.
Tlf. 86 27 95 82.

Henning Spure Nielsen,
Ålborggade 1, 3. t.v.,
8000 Århus C.
hspn@mail1.stofanet.dk

Arkitekt *Claus Navntoft*,
Fasanvej 30, 8210 Århus V.
Tlf. 86 15 30 80.
fasan@mail.stofanet.dk

Hjemmeside:
www.lokalhistorieaarhus.dk/histsamf/

ÅRHUS
STIFTS
ÅRBØGER
2005

88. BIND

ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER 2005

Udgivet af
Historisk Samfund for Århus Stift

88. bind

Ry Bogtrykkeri, 2005

REDIGERET AF

Erik Korr Johansen

REDAKTIONENS
ADRESSE

Østervangen 34, Skovby

8464 Galten

Tlf. 86 94 34 35

E-mail: hellerik@wanadoo.dk

OMSLAGSBILLEDE

Se side 80

© Forfattere og Historisk Samfund
for Århus Stift

ISSN: 0108-7940

ISBN: 87-990541-1-6

INDHOLD

<i>Keld Dalsgaard Larsen:</i> Rank ryggen - idrætslivet på Silkeborgegnen 1929-1970	7
<i>Anna Wouk Andersen:</i> Store planer - byplanlægning og kulturmiljø i landsbyerne Vejlbj og Aaby	41
<i>Holger N. Garner:</i> Et særpræget fund ved Øm Kloster - fra 1808 ?	59
<i>Tage Vestergaard:</i> Barnetid, besættelsestid og læreår i Århus 1935-50	65
<i>Martin Hansen:</i> En lufthavn ved Århus - the never ending story	93
<i>Kirstin Nørgaard Pedersen:</i> Den skotske kvinde på Tjele - og hendes død i Harlev - opspind og virkelighed om Genete Craigengelt	113
<i>Anemette S. Christensen:</i> Arkæologiske udgravninger i Østjylland 2003-2004 - en oversigt	122
Landsudstillingen, Hack Kampmann og Danmarkshuset 1909 - en rettelse	132
Historisk Samfund 2004-2005	134
Årbogens forfattere	138

HISTORISK SAMFUND FOR ÅRHUS STIFT

Bestyrelse:

Arkivar *Erik Korr Johansen*, Skovby, formand.

Arkitekt *Claus Navntoft*, Århus.

Tidl. museumsleder *Holger N. Garner*, Ry.

Advokat *Ole Koefoed Nielsen*, Skanderborg, næstformand.

Bibliotekar *Leif Dehnits*, Lystrup.

Adjunkt *Lisbeth Ruby Vedel-Smith*, Århus, kasserer.

Bitten Lybek, Højbjerg.

Henning Spure Nielsen, Århus, suppleant.

Redaktionsudvalg:

Arkivar *Erik Korr Johansen*.

Revisor:

Revisor *Ivan Madsen*

Rank ryggen

- idrætslivet på Silkeborgegnen 1929-1970

Af Keld Dalsgaard Larsen

Indledning

”Ungdom og idræt hører sammen. Vil man forstå vor tids ungdom i dens interesser og tankegang, kommer man ikke uden om idrætten. Så kan man i øvrigt mene om idrætten, hvad man vil, kendsgerningen er, at vor tids ungdom vil idræt”.¹ Sådan stod der at læse i Silkeborg Idrætsforenings 15 års jubilæumsskrift i 1932, og udtalelsen stammer fra en sekretær i KFUM. Idræt var altså noget, der var kommet for at blive, det var unge mennesker, der tog idrætten til sig, og der var mange meninger om idrætten.

Idræt er noget, alle danskere kender til. Idræt er en del af menneskelivet og som sådan en del af vor historie og vor kulturarv. Denne artikel handler om idrætslivet i Silkeborg og omegn fra 1929 til 1970. Vi begynder med verdenskrisen og den utilstrækkelige kakkelovn i forsamlingshuset og slutter ved kommunalreformen i 1970 og en velfærdsstat præget af parcelhusbyggeri, charterrejser, ungdomsoprør og idrætshaller. En svimlende udvikling i samfundet og inden for idrætslivet.²

På Silkeborgegnen var idrætslivet i 1929 i flere betydninger ungdommeligt. Idræt blev dyrket af unge i alderen ca. 15-25 år, og det lokale idrætsliv var organisatorisk ungt med ringe tradition i foreningslivet, i turneringerne og i de enkelte

idrætsgrene. Idræt var nok velkendt fra den tidligere periode, men den manglede fortsat en konsolideringsfase og sit store almene gennembrud.³ Det skete først efter 1929.

Artiklens periodisering er også valgt af idrætsinterne årsager. 1929 var året, hvor den gamle nationale skyttebevægelse blev splittet, og gymnaster dannede deres egen organisation. På Silkeborgegnen skete det ved skabelsen af Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening på en generalforsamling i Silkeborg den 19. december 1929.⁴ Byen Silkeborg fik i 1929 sit nye stadion, og driften blev overdraget til byens idrætsforeninger.⁵ Og Silkeborg KFUMs Idrætsforening indviede samme år sin store idrætspark på Sølystvej i Alderslyst.⁶ Opbrud og konsolidering var i gang på landet og i byen.⁷

Idræt som middel

De unge tænkte næppe meget over, hvorfor de dyrkede gymnastik, fodbold eller roning. Grundlæggende var det noget, de som individer havde lyst til. Men i samfundet generelt var der delte meninger om idrættens nytte og gavnlighed. Idrætten var i 1930'erne langt fra et selvindlysende positivt fænomen.

Silkeborg Idrætsforening af 1917 (SIF) tog derfor spørgsmålet op i sit jubilæums-

skrift i 1932, hvor man spurgte den lokale politimester, borgmester, kredslæge, husmoderforening, KFUM-organisation og byens tre aviser om deres syn på ”Ungdommen og idrætten”.

Politimester N.P. Nielsen gav følgende noget forbeholdne opbakning: ”Idrætten – drevet fornuftigt – er overordentlig sund for de unge, da den holder dem borte fra mangt og meget, som ellers kan have en dårlig indflydelse på dem”.

Kredslæge Else Mayer lagde vægt på, at idræt er godt for sundheden, skaber et godt kammeratskab og ærgerrighed. Det sidste må dog ikke tage overhånd. Og så kan det modvirke dovenskab, driveri og drikkeri.

Formanden for husmoderforeningen, fru Granzow, mente, at idræt kunne være en god modvægt til de unge pigers trang til lektier, dans, biografure og sy- og bridgeklubber. Men idræt måtte kun være et middel. ”Målet er: gennem gymnastik og idræt at blive bedre skikket til ”livets færd”, et gladere, ædlere, mere handledygtigt og behersket mennesket, da vil vi mødre med glæde opmuntre og støtte vore døtre i udøvelse heraf”.

Den lokale presse var generelt meget positiv over for idrætslivet. Den socialdemokratiske redaktør var dog bekymret for, om tilskuerverollen blev for dominerende.

Alle mente, at idrætten var (eller burde være) et middel til noget større. Til at blive og være velfungerende og energiske unge mennesker i tidens samfund. Den missionske KFUM-sekretær og den socialdemokratiske redaktør var begge enige om

at fremhæve sportens traditionelle motto: En sund sjæl i et sundt legeme.

Meningsdannerne lod tydeligt skinne igennem, at idræt kunne overdrives og udarte. F.eks. til ”sportsgalskab” og ”præmiejageri”. Og det kunne aldrig være målet for sund idræt.

En sund, vågen dansk ungdom

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening var en amtsforening, en paraplyorganisation for egnens gymnastikforeninger (kredse).⁸ Foreningen var en del af en landsdækkende bevægelse og organisation – De danske Gymnastikforeninger. Og formålet var generelt en sund, vågen, dansk ungdom.

Amtsforeningen startede i 1929/30 med gymnastik som eneste idræt. De enkelte kredse dyrkede gymnastik i vinterhalvåret – mellem de to skiftedage. Man begyndte umiddelbart efter november-skiftedag og sluttede i god tid inden maj-skiftedag. Vinterens arbejde sigtede på to begivenheder: den lokale opvisning og så den store forårsopvisning på Borgerskolen i Silkeborg. Forårsopvisningen i Borgerskolen var en præsentation af vinterens arbejde og et vidnesbyrd om gymnastikkens aktuelle niveau.

Forårsopvisningen den 6. april 1931 samlede ca. 5/6 af alle gymnasterne i medlemskredsen – alt i alt ca. 500 fordelt på 13 pigehold og 13 karlehold.⁹ Opvisningen begyndte kl. 12.30 og sluttede kl. 18.30. Hvert hold havde præcist 30 minutter. Borgerskolen havde to gymnastiksale, og de var i gang samtidig: Karlene i den ene og pigerne i den anden. Publikum kunne

så gå fra den ene sal til den anden.

Silkeborg Avis gav følgende oversigt over kredsene, antal gymnaster og navnet på de enkelte delingsførere (lederne):

Pigerne:

Gjern (18), S. Jacobsen
Mausing (16), A. Hvam
Vinderslev (18), A. Larsen
Them (16), J. Zakariasen
Voel (14), B. Brundt
Sejling (27), K. Petersen
Engesvang (18), J. Andersen
Thorning (20), M. Christensen
Kragelund (22), H. Davidsen
Grauballe (20), I. Krems
Engesvang (24), J. Andersen (småpiger)
Østerbording (26), J. Overgaard
Silkeborg (42), Andersen

Karlene:

Kragelund (14), Th. Davidsen
Østerbording (21), A. Andersen
Mausing (20), A. Hvam
Engesvang (16), M. Christensen
Vinderslev (17), Kr. Andersen
Gjern (16), J. Kopp (dreng)
Grauballe (22), S. Andersen
Sejling (19), I. Jensen
Vinderslev (16), Kr. Andersen (dreng)
Silkeborg (26), A. Andersen
Them (20), J. Zakariasen
Thorning (20), M. Christensen
Bøgildgaard (18), lærer Jensen

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforeningens store geografiske spredning fremgår tydeligt af oversigten. Man får også en fornemmelse af holdenes størrelse,

hvor man kan konstatere, at pigernes hold generelt er lidt større end karlenes hold.

Inden for gymnastikbevægelsen gjorde man meget ud af at understrege, at man ikke ønskede konkurrence. Gymnastik var for alle. Det var således ikke den enkelte udmærkede gymnast, som var en målestok for succes, men derimod holdenes størrelse. Jo flere jo bedre. I 1931 var det kredsen fra byen Silkeborg, som stillede med de største hold hos karlene og pigerne. Oversigten fortæller også, at der i gymnasternes kreds nu var børnehold med. Men børnegymnaster var undtagelsen.

Forårsopvisningen var ikke konkurrence, men der var alligevel en form for evaluering. To udefra kommende dommere (en mand og en kvinde) gav de enkelte hold kritik. Hvert hold afleverede før opvisningen en timeseddel til dommerne. Timesedlen angav det enkelte holds øvelser. Efter endt opvisning kunne dommerne så ud fra timesedlerne gøre deres bemærkninger.

Journalisten i 1931 var begejstret for det, han så: "Sådan en fest, hvor så mange hold gymnaster kommer sammen, betyder også meget for at udvikle og styrke den gode kammeratskabsfølelse, der altid findes mellem gymnaster" og "Når et hold under frisk og frejdig sang marcherer ind, ser man gymnasternes strålende øjne. Energien lyser fra ansigterne og fra de ranke smidige legemer".

Højskolelærer Dømmestrup bedømte karlene, og han delte slet ikke journalistens begejstring. Generelt fandt han holdene for små, og selve gymnastikken

Voel Gymnastikforening – småpiger omkring 1932. Fotografiet har været anvendt til postkort.

var ikke noget at råbe hurra for. Holdene havde simpelthen ikke gennemarbejdet øvelserne godt nok.

Ingrid Skov gav pigerne kritik, og hun mente, at holdene var for alvorlige: ”Et smil og lidt godt humør kan pynte meget på et hold”.

Dommernes kritik i 1930’erne koncentrerede sig om følgende forhold: Holdene udstrålede ikke den rette holdning (rask gang, rank ryg og smilende ansigt m.m.), holdene forsøgte sig med for svære øvelser, man kom ikke i bund med de enkelte øvelser, og så dominerede armøvelserne. Idealet var i høj grad simple, enkle øvelser, som man kunne til bunds, hvorved man fik ensartethed og den rette holdning frem.

Silkeborg Avis søgte altid at være loyal over for gymnastikbevægelsens ideal om bredde og at undgå konkurrencemomentet. Men det kunne være svært. I forbindelse med forårsopvisningen i 1936 skimtes problematikken i følgende avisomtale af forårsopvisningen: ”Fra Silkeborg By deltog fire hold, to af hvert køn, og uden at gå nogen for nær kan det vist siges, at eliteholdene, henholdsvis et feminint og et maskulint, vakte størst opmærksomhed. Disse holds præstationer var, hver på sin vis, fænomenale og hilstes med mægtige ovationer. Men derudover var der også mange andre hold, som man måtte beundre, navnlig når man tager i betragtning, hvor lidt mandskab man på landet har at vælge imellem” (Silkeborg Avis 30.3.1936).

Mandlige delingsførere kunne både lede karle og piger, mens det var utænkeligt, at en kvindelig delingsfører skulle lede karlene. Det var således ret almindeligt, at mænd ledte pige-gymnastikken i egnens forsamlingshuse. I 1937 blev det dog for meget for den kvindelige dommer, idet hun direkte opfordrede til, at kvinder overtog ledelsen af pigernes gymnastik. Opfordringen hjalp: Ved næste forårsopvisning havde 10 ud af 13 pigehold en kvindelig delingsfører til at lede gymnastikken.

Forårsopvisningen i 1941 var den sidste på Borgerskolen. Arbejdernes Fællesorganisations nye store forsamlingsbygning Sønderport dannede fra 1942 rammen om Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforenings forårsopvisning.

Efter kommandoer

"Idræt går jo i blodet", sagde Silkeborgs borgmester J.C. Ravn først i 1950'erne, da han så tilbage på et langt liv inden for idrætten. Og det er noget, som langt de fleste idrætsfolk vil give ham ret i. I det følgende fortæller landmand Børge Petersen (f.1922) og maskinarbejder Alfred Andersen (f.1902) om deres oplevelser fra henholdsvis Them og Silkeborg med gymnastikken i perioden. Alfred Andersen var allerede en anerkendt leder af gymnastik i 1930'erne, mens Børge Petersen havde sin ledergerning senere.

Børge Petersen: "Efter konfirmationen i 1936 kom jeg på de voksnes hold i Them. Det gik ganske smertefrit. Vi havde Troels Gedsø som leder. Gymnastikken begyndte gerne først i november

og sluttede i april, altså mellem de to skiftedage. Om vinteren kunne det være hundekoldt i Afholdshotellets store sal. Værten fyrede først op enten lige før, eller når de første kom. Vi gik en aften om ugen, måske af og til to gange om ugen. Karlene begyndte, og bagefter var det pigernes tur, og så var der jo også varme i salen. Vi begyndte med at gå rundt i salen, mens vi sang en sang. Inddelingen på rækker gik automatisk. Lederen valgte en dygtig gymnast som fløjmand, og det blev han normalt ved med at være resten af vinteren. Han kunne blive skiftet ud, men det var jo ikke så godt, for så havde han tabt ansigt. Så fløjmanden oppegede sig som regel for at holde sig på toppen. Fløjmanden tog man gerne ud fra, at han var meget stabil og god til de stående øvelser. Vi var gerne tre rækker i salen med fløjmanden som den forreste i midterrækken. Gymnastikken foregik ved kommandoer. F.eks. "Fremad på to rækker gå!", og så holdt lederen takten ved kommandoer: "1,2, 1,2, venstre, højre osv.". Når man var kommet på tre rækker, begyndte vi gerne med små hop og gik videre med rundsving, lændebøjninger osv. Lederen holdt hele tiden takten ved kommandoerne. Gulvøvelser, ribbeøvelser og dobbeltøvelser var nok 2/3 af programmet, derefter var der spring. Vi begyndte gerne med spring over buk, kraftspring, spring over plint osv. Det var vigtigt, at nybegyndere ikke fik for svære spring, så de ikke havde lyst til at fortsætte med gymnastik. De måtte ikke tabe modet. Lederen tog imod ved alle spring. Vi gjorde gymnastik i "små sorte", små sorte shorts, un-

Silkeborg Gymnastikforening o.1940 med den mangeårige gymnastikleder Alfred Andersen siddende i midten. Foto på Silkeborg Museum.

dertrøje uden ærmer og normalt i bare fødder. Der var ingen bademuligheder, så omklædningen var at tage overtøjet af og på. Det var alle slags unge mennesker, der gik til gymnastik. Der var ingen klasse-skel i Them. Det var karlene på gårdene, en mejerist, håndværkssønner osv. Det var unge konfirmerede og ugifte unge, der gik til gymnastik. Måske var der 1-2 gifte mænd blandt gymnasterne, men det var ikke mange.... Amtsupvisningen var en stor begivenhed. Vi var som gymnaster måske lidt nervøse ved amtsopvisningen, fordi der var så mange til at se på. Øjnene var særlig på de dygtige gymnaster. Them Gymnastikforening kom altid med et relativt stort hold, og som gymnaster var vi

vel den bløde mellemvare. Der var altid hold fra Silkeborg, som tog kegler, fordi de havde nogle dygtige springere. Publikum ville gerne se flotte spring”.

Alfred Andersen: ”Det var voksne unge, som gik til gymnastik. Og alle mulige slags unge: Papirarbejdere, maskinarbejdere, handelsfolk, håndværkere som murer, tømrer, snedker, blikkenslager og bager. Der var også en sukkerkoger, og nogle seminarister havde vi altid. Det var en broget skare. Det var udlærte folk, da lærlinge dårligt kunne gå til gymnastik, når de skulle passe teknisk skole eller handelsskolen om aftenen.

Der var gymnastik tirsdag og torsdag om vinteren. Kvinderne havde fra kl.19-

20, og mændene fra kl. 20-21. Det foregik i Borgerskolens gymnastiksal. Vi startede med at gå og løbe på skift rundt i salen, mens vi sang et vers. Vi gjorde nu ikke så meget ud af det med sangen. Så tog vi opstilling på gulvet, udtrykket stilling i salen. Det skete ved at råbe 1, 2, 3 og 4 og så stille an på fire rækker. Gymnastikken foregik ved kommandoer, ved "avertissement", som vi sagde. Navnet på øvelsen blev nævnt, og dernæst hvad de skulle lave, og så blev der sagt "nu" og "kom". Vi begyndte med gulvøvelser, f.eks. arm-sving, kropsvridning, sidebøjning osv. Så gik vi over til øvelser i ribben, her kunne gymnasterne arbejde sammen parvis, f.eks. ved spændbøjninger. Vi brugte af og til bommene til balancegang. Til sidst – når kroppen var godt varm – havde vi spring. Vi begyndte med spring på rullemadrassen, kraftspring, hovedspring, flyvespring, saltomortale, flikflak. Man begyndte med at lære kraftspring og hovedspring. Redskaberne plint og buk brugte vi til sidst. Vi brugte ikke springbræt. Holdene havde en fløjmand, som var en dygtig gymnast, som nogle gange kunne vise øvelserne. Bøttemager Carsten Kruse Jensen og Christian Nedergaard, som var handelsuddannet, var fløj mænd i mange år. Vores gymnastik var vel Niels Bukhs gymnastik.

Vi gik ikke meget op i det med gymnastikdragt. Gymnasterne skulle selv komme med tøjet både til træning og til opvisning. Mændene havde gerne korte bukser og en T-shirt eller bar overkrop. Normalt foregik det i bare fødder og bare ben, men så vidt jeg husker, så havde man

sko på ved opvisning. Vi havde et godt elitehold hos mændene. Der var altid fuldt hus, når de gav opvisning".

På landboernes præmisser

Gårdejer Niels Peter Nielsen, Østerbording, søgte i tidsskriftet Ungdom og Idræt efter to karle til skiftedag i november 1931. Det skete med følgende annonce, som havde overskriften "Karle – delingsfører": "To dygtige landmands-sønner fra gode hjem kan fra 1. novbr. få plads på en mindre gård i Silkeborg-egnen. Den ene skal tage sig af hestene, den anden af kvæget. Begge må være villige til alt forefaldende arbejde, også malkning. Den ene skal kunne lede gymnastikken i forsamlingshuset ved siden af". (Ungdom og Idræt 18.9.1931).

Niels Peter Nielsen følte altså et ansvar for gymnastikken i Østerbording. Initiativet viser imidlertid også, hvor skrøbelig det lokale idrætsliv kunne være: Man var afhængig af, at der kom en delingsfører til egnen. Det går derfor gennem hele perioden op og ned i de enkelte kredse (foreninger). Af og til har man store hold, andre gange mindre hold, og ind imellem måtte man slet og ret ophøre i en eller flere vintre på grund af manglende gymnastikledere eller manglende interesse. De enkelte kredse kunne således falde bort. Men under alle omstændigheder bestod den store samlende organisation – Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening, som sikrede kontinuiteten og sammenholdet.

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening havde fra starten gymnastikken som

sit udgangspunkt. Lidt overraskende blev svømning den første anden idrætsaktivitet, som amtsforeningen måtte forholde sig til, idet kredsen (foreningen) i Engesvang i 1930 med lærer Jørgen Andersen som initiativtager og med lokal frivillig arbejdskraft anlagde en af landets allerførste friluftsbade. Friluftsbadet i Engesvang gav genlyd i samtiden – se hvad de kan ”ude på landet”!¹⁰ Det gav selvfølelse, og lærer Jørgen Andersen havde i 1930’erne en fremtrædende position i amtsforeningen. Men det fik dog ikke varig betydning i amtsforeningen. Det gjorde derimod håndboldspillet, som trængte sig på i anden halvdel af 1930’erne.¹¹ Igen som en idrætsgren for både mænd og kvinder.

Amtsforeningens medlemstal steg i første halvdel af 1930’erne for at falde eller stagnere i anden halvdel af årtiet. Ved indgangen af 1940’erne var tilbagegangen tydelig, især for gymnastikkens vedkommende. Håndboldspillets fremgang var med til at trække lidt i den anden retning, men ikke nok.

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening.

Medlemstal 1930-1947:¹²

1930: 661	1939: 1608
1931: 886	1940: 1478
1932: 1050	1941: 1223
1933: 1550 (ca.)	1942: 1594
1934: 1692	1943: 1436
1935: 2042	1944: 1447
1936: 1835	1945: 1402
1937: 1720	1946: 1562
1938: 1801	1947: 1180

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening havde nogle faste traditioner: Generalforsamling i december og forårsopvisningen på Borgerskolen. Ret hurtigt blev en teateraften om efteråret også en tradition. Foreningen arrangerede i flere år et gymnastikstævne om sommeren, men det blev aldrig den store succes. Amtsforeningen søgte i anden halvdel af 1930’erne at styrke den lokale gymnastik ved at tilbyde kredsen instruktørbistand. Det blev også en tradition, hvor især seminariets idrætslærere gennem årene har ydet en stor indsats.

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening var domineret af landbokredsene. Og på landet opfattede man i mellemkrigstiden helt klart idræt (gymnastik) som noget, der hørte vinteren til. I sommerhalvåret krævede landbruget alle ledige hænder. Derfor var gymnastik en oplagt vinteraktivitet for landboungdommen at samles om i det lokale forsamlingshus.

Silkeborg Gymnastikforening var imidlertid i hele perioden en stor og værdsat kreds. På en måde var Silkeborg Gymnastikforening et flagskib for hele amtsforeningen.

Forholdet mellem by og land kunne give nogle uforudsete konfliktpunkter. F.eks. hvornår man skulle holde generalforsamling. Landbobefolkningen fandt det mest hensigtsmæssigt at lægge generalforsamling en hverdageftermiddag i Silkeborg. Silkeborgs repræsentant på generalforsamlingen fandt det meget uheldigt, da byboerne normalt arbejdede på hverdagene. Han foreslog derfor, at

generalforsamlingerne blev afholdt om søndagen.¹³ Det blev ikke efterkommet.

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening var en paraplyorganisation for land og by. Og det foregik uden nævneværdige konflikter. På landboernes præmisser.

KFUM Idræt og byens sport

Silkeborgs ungdom kendte udmærket til idræt i 1929. Sammenlignet med forholdene på landet er der nogle forskelle, som må bemærkes: Byens sport foregik hovedsageligt om sommeren og var først og fremmest for unge mænd. Byens unge kvinder havde ikke ret mange tilbud på idrætsområdet.

Den største enkeltidrætsgren var fodbold. Dette holdspil blev spillet i Silkeborg Idrætsklub (SIF) af 1917, Arbejdernes Idræts Klub (AIK) (1926-1942), Alderslyst Boldklub (ABK) (1921-1941) og KFUM Idræt (stiftet 1918). AIK og ABK var "rene" fodboldklubber. I SIF kunne man også dyrke cricket og atletik. I KFUM var muligheden for atletik, bordtennis, tennis og fra omkring 1930 håndbold.¹⁴

KFUM Idræt Silkeborg udbyggede i løbet af 1920'erne sine aktiviteter ud fra klar overordnet strategi: KFUM ønskede at forkynde Guds ord til tidens unge mennesker, hvor disse unge nu en gang befandt sig. KFUM ønskede at møde ungdommen, hvor ungdommen var samlet, og det var i vid udstrækning omkring idrætsudøvelse. KFUM tog idrætten til sig for at nå tidens ungdom.

KFUMs offensive og positive holdning til tidens idrætsliv har givetvis haft

en afsmittende virkning på idrættens og sportens generelle omdømme i samtiden. Mange frygtede, at sporten udartede og blev et mål i sig selv, men KFUM søgte aktivt at demonstrere, at idræt kunne drives på "den rette måde".

KFUM Idræt Silkeborg indviede den 9. juni 1929 sit store idrætsanlæg på Sølystvej i Alderslyst-KFUM Parken. Indvielsen var en stor og festlig begivenhed for den samlede KFUM-bevægelse, lokalt og nationalt. KFUMs generalsekretær pastor Gunnar Engberg gav i sin tale følgende omtale af idrætslivets gode sider: "Al træning og øvelse er træning til krig, ikke til krig med mennesker, men mod sløvhed og dvaskhed. En idrætsplads er en skole i samarbejde. Det er af den største betydning for hjemmelivet, for forretningslivet, for samfundslivet, for fædrelandslivet og det internationale fællesskab, at vi øves i samarbejde, at den enkelte har sin plads i spillet og holder denne plads og regner med de andre og regnes med i samarbejdet. En idrætsplads er en skole i samarbejde, som hjælper den enkelte til at ville mere end sit eget og til også at samvirke med de andre kammerater mod et fælles mål". (Silkeborg Avis 10. Juni 1929).

Landsformanden for KFUM Idræt Jens Engberg sagde blandt andet i sin tale: "Det må være klart for alle, at der i nutiden er en meget stor interesse for idræt, og vil KFUM derfor have fat i ungdommen og føre den frem til foreningens egentlige mål, må vi ud på idrætspladserne. Det er der, det forgår i disse år. Det, der skulle lykkes her på denne idrætsplads, er det kammeratskab, som vinder kammera-

KFUMs fodboldhold i Silkeborg ca. 1933. Stående fra venstre: lærer Vad, Poul Madsen, Petersen, Karl J. Aksel Søeborg, Gundersen, Holger Nielsen, Emanuel Hansen. Siddende fra venstre: Bjarne Madsen, Gunnar Christensen, Erik Hansen, Magnus Gadegaard, Helge Rossell og Peter Petersen. Foto i Lokalhistorisk Arkiv, Silkeborg.

terne ind i foreningen. Det må være mit ønske, at der på denne idrætsplads må trives kristent kammeratskab, og at unge, der er vundet for Kristus, må lægge sig i selen for at få deres kammerater med ind i foreningen og få dem til at lytte til de toner, de selv har lyttet til". (Silkeborg Avis 10. juni 1929).

KFUM Silkeborg drev i den første periode idrætslivet internt i KFUM.¹⁵ Man spillede mod andre KFUM hold fra andre byer. Men i takt med de sportslige resultater måtte man afvige fra denne "interne" linie og knytte an til de almindelige tur-

neringer. Først i fodbold i 1933 og senere i håndbold i 1938. En medvirkende årsag til, at KFUM Silkeborg holdt op med kun at spille i interne KFUM-turneringer, var, at det simpelthen ikke var udfordrende nok til de bedste spillere inden for de forskellige idrætsgrene. De bedste udøvere havde en tendens til at flytte over til andre klubber, hvor de kunne spille på et højere niveau. Denne udvikling ønskede KFUM Silkeborg at imødegå ved at tilmelde sig turneringer i DIF-regi.

KFUM Silkeborg var de første, som tog håndbold til sig i større målestok omkring

1930. De første ti år var KFUM-håndbold en indendørssport. Først omkring 1940 begyndte man i KFUM Silkeborg at spille udendørshåndbold, hvilket blandt andet resulterede i et vist samarbejde med oplandets idrætsforeninger. KFUM Silkeborg var i et par årtier resultatmæssigt den førende håndboldklub på hele Silkeborgegnen.

KFUM Silkeborg havde tydeligvis et højere mål med idrætsudøvelsen, men det fremgår klart af jubilæumsskriftet fra 1943, at KFUMerne var konkurrence- og resultatorienterede. Man spillede for at vinde og sætte nye rekorder.

KFUM Silkeborg fremstår således både som en meget ”ideel” idrætsforening og en meget ”resultatorienteret” sportsklub.

SIF: byens hold

Arbejdernes Idræts Klub i Silkeborg blev stiftet den 10. juni 1926. Silkeborg Social-Demokrat hilste den nye klub velkommen og slog fast, at det var godt med lidt mere konkurrence mellem klubberne. Det ville højne fodboldstandarden i Silkeborg.¹⁶ Silkeborg Social-Demokrat ændrede med årene holdning, og i foråret 1941 gik den socialdemokratiske avis i spidsen for en samling af byens klubber med henblik på at højne kvaliteten på fodboldområdet. Silkeborg Social-Demokrat henviste til, at fodbolden var helt ved at miste silkeborgensernes interesse. Fodbolden havde længe nok stået i stampe.¹⁷

Fodbold var den store idrætsgren i Silkeborg i 1930'erne. AIK, ABK, KFUM og SIF havde fodbold på programmet, og der var generelt stor interesse blandt

den mandlige ungdom for spillet. Men resultaterne var alt andet end prangende. Ingen af de fire klubber skilte sig ud som den bedste. I perioder spillede SIF, AIK og ABK i mellemrækken. Og resultaterne kunne falde til hvad side, det skulle være. Var kvaliteten måske på det jævne, så var interessen og intensiteten til gengæld fremherskende, når de lokale klubbers førstehold spillede mod hinanden. Især ”de små landskampe” mellem Alderslystklubben ABK og Silkeborg-klubben SIF var ladet med spænding. Det kunne gå drabeligt til på grønsværen og blandt tilskuerne.¹⁸ Det var på mange måder sjovt nok at blive nr. 2 – men flere begyndte at fokusere på den manglende førsteplads, som ville give mulighed for det forjættede land: mesterrækken.

Forholdet mellem de fire byklubber var generelt godt. Selvfølgelig var man konkurrenter, men det udelukkede bestemt ikke samarbejde. Blandt andet omkring sommersportsstævne og velgørenhedskampe.¹⁹ I 1938 og først på året 1939 drøftede man seriøst en sammenslutning mellem SIF, ABK og AIK. Det blev på dette tidspunkt ikke til noget. Man fortsatte som hidtil. Og det fandt Silkeborg Social-Demokrat i 1941 altså ikke godt nok. Jorden var rent kommunalpolitisk gødet for sammenlægninger inden for idrætsområdet, idet bydelen Alderslyst pr. 1. april 1941 blev indlemmet i en ny Silkeborg Storkommune. Kunne noget lignende ikke ske på fodboldområdet?

SIF modtog Silkeborg Social-Demokrats opfordring køligt. Man fandt ingen grund til at ændre på de eksisterende for-

Arbejdernes Idræts Klubs førsteholdspillere klar til kamp foran KFUMs Idrætspark i Alderslyst engang midt i 1930'erne. Foto på Silkeborg Museum.

hold.²⁰ Det var altså ikke fra SIF's side, der ville komme initiativer. Sammenslutningen kom alligevel hurtigt og ret overraskende, idet ABK valgte at indlemme sig i SIF med virkning fra 1. juli 1941.²¹ AIK indtog i 1941 en helt anonym rolle i debatten. Det var ikke herfra, sammenslutningsinitiativerne kom. Noget kunne tyde på, at AIK bestemt ikke ønskede sammenlægning på det givne tidspunkt og de givne betingelser. I stedet valgte AIK ganske stilfærdigt at nedlægge sig selv i februar 1942.²² Hermed var der i 1941 og 1942 reelt sket en samling omkring SIF som byens fodboldhold. Næste skridt var at realisere drømmen om at komme i mesterrækken.

Fodbold og publikum

Silkeborg Social-Demokrat fortsatte erintens italesættelse af SIF som byens hold i 1942. Avisen havde tidligere kritiseret spillernes manglende kondition som det store problem. SIF-spillerne var generelt teknisk gode, men de kunne ikke klare en hel kamp, og derfor tabte man for mange kampe i 2. halvleg. Bedre træning og bedre kondition var vejen frem, hvis målet – mesterrækken – skulle nås.

SIF tog udfordringen seriøst op. Klubben ansatte i foråret den legendariske ”rigstræner”, Sofus ”Krølben” Nielsen, som træner.²³

Silkeborg Social-Demokrat begyndte

at dække kampene som store begivenheder. Selv træningskampe blev nøje omtalt. SIF slog i en træningskamp i april 1942 Horsens med 2-1. Avisen var begejstret: "Strålende Silkeborgspil besejrede mesterrækkeholdet fra Horsens" og senere: "SIF'ernes gode kondition tillod dem at gå ind i mesterrække tempo uden at miste spilleformen, og sejren var fuldt fortjent". (Silkeborg Social-Demokrat 16.4.1942). Avisens gode råd var altså blevet fulgt!

Forårsturneringen startede den 12. april 1942 mod Århus KFUM. Silkeborg Social-Demokrat havde en stor artikel dagen før kampen med overskriften: "Spændende kamp i morgen", hvor spilleopstilling m.m. var udførligt omtalt. I en endnu større artikel den 13. april kunne avisen meddele, at SIF havde vundet hele 15-0 over Århus KFUM. Spændende har kampen næppe været. Årsagen til sejren var avisen ikke i tvivl om: SIF'erne var simpelthen toptrænede og velforberedte til opgaven. Formodentlig i skarp kontrast til, hvordan SIF'erne førhen havde optrådt tidligt på sæsonen.

Den 19. april 1942 mødte henimod 1000 silkeborgensere op på Silkeborg Stadion, hvor de så SIF slå Thrott Åbyhøj med 4-0. Hermed var endnu et skridt mod oprykning til mesterrækken nået. SIF gik fra sejr til sejr, og holdet kunne endog tillade sig at tabe 3-0 på hjemmebane til Herning Fremad og alligevel være med i kvalifikationskampene om oprykning til mesterrækken. (Silkeborg Social-Demokrat 7.5.1942).

SIF skulle gennem to knald-eller-faldkampe for at komme i mesterrækken. SIF

mødte i den første kamp Viby på hjemmebane.²⁴ 2500 silkeborgensere flokkedes på Silkeborg Stadion til kvalifikationskampen den 31. maj 1942. Fodbold var blevet en publikumssucces i Silkeborg. Kraftigt understøttet af den lokale presse med Silkeborg Social-Demokrat i spidsen. SIF vandt fortjent 3-0 over Viby. Næste modstander var vinderen af kampen Holstebro-Alheden. Det blev Alheden, som vandt 3-0 over Holstebro.

Den afgørende kamp om oprykning til mesterrækken mellem Alheden og SIF blev spillet på Herning Stadion den 7. juni 1942. Hundredvis af silkeborgensere cyklede eller tog toget til Herning for at se SIF vinde suverænt 11-2 over Alheden. (Silkeborg Social-Demokrat 8.6.1942). Drømmen om mesterrækken var opnået i den allerførste sæson.

Sejren over Alheden gav ret til at kæmpe om Jyllandsmesterskabet. Det krævede igen nogle knald-eller-faldkampe. Den 14. juni 1942 vandt SIF på hjemmebane 3-1 over Vejle Boldklub. 6-800 tilskuere var mødt frem. Hjørring ventede i næste kamp. Hele Silkeborg var sat op til den kamp. 3500 tilskuere var den 18. juni 1942 mødt op på Silkeborg Stadion for at se mandfolkene fra Hjørring vinde fortjent over de lokale helte. (Silkeborg Social-Demokrat 19.6.1942). Hermed sluttede fodboldens gennembrudssæson i Silkeborg. SIF kunne fejre 25 års jubilæum med 686 medlemmer fordelt på 289 aktive medlemmer, heraf 77 damer, og 320 passive medlemmer og i bevidstheden om, at klubbens fodboldhold stod i zenit.²⁵

Det nye stadionhus 1943. Silkeborg fik moderne stadion i 1942, som blev fuldendt med dette – dengang – imponerende stadionhus. Foto i Lokalthistorisk Arkiv, Silkeborg.

Kommunen og sporten

Den lokale presse med Silkeborg Social-Demokrat i spidsen italesatte i 1941 og 1942 den silkeborgensiske fodbold til succes på banen og blandt silkeborgenserne. Silkeborg fik et elitehold i fodbold, og fodbold blev publikumssport. Fodbold blev noget, som optog sindene i Silkeborg. Også de kommunale politikere. Man kan hævde, at fodbold og sport i og med den stærkt øgede interesse kom ind i varmen som lokalpolitisk emneområde.

Silkeborgs kommunalpolitikere havde altid talt pænt om det lokale idrætsliv. Pæne ord og få penge. Det var forholdene. Begivenhederne i 1941 og 1942 ændrede på den situation. Byrådet vedtog at skabe bedre rammer for fodboldkampene ved

at udbygge Silkeborg Stadion i 1942-43. Det skete i to etaper: dels en ny tribune på stadion og dels opførelse af et stadionhus med omklædning og vaskemuligheder.

Silkeborg Stadions nye tribune stod helt klar i juni 1942, og politikerne gav udtryk for, at ”nu står det så til ungdommen, om den vil drive sporten på rette måde til gavn for dem selv og til ære for byen” (Silkeborg Social-Demokrat 25.7.1942). Byrådet bevilgede i efteråret 1942 penge til 2. etape på Stadion, bygning af et stadionhus, men hermed var den kommunale imødekommenhed også spændt til det yderste. I forbindelse med bevillingen blev det fastslået, at ”Idrætsfolkene kan ikke fortsat regne med byrådets udstrakte velvilje, man må selv yde

en indsats” (Silkeborg Social-Demokrat 29.9.1942).

Pressens og kommunens massive engagement og påskønnelse var en væsentlig ramme og forudsætning for fodboldspillets gennembrud i Silkeborg i 1942.

Den socialdemokratiske redaktør havde i 1932 været bekymret for, om fodbold udviklede sig til en passiv tilskueridræt i stedet for at være en aktiv aktivitet for bredden. Silkeborg Social-Demokrat ændrede synspunkt og stod bag fodboldens gennembrud i Silkeborg som elite- og publikumssport ved en utrolig redaktionel satsning på lokalsporten.

Silkeborg Social-Demokrats italesættelse af lokalsporten i 1941-42 gjaldt imidlertid ikke kun eliten. Avisen slog kraftigt til lyd for ungdomsarbejdet i byens idrætsklubber og skoler.²⁶ Elite og bredde blev ikke set som to modsætninger, men snarere som to supplerende elementer.

Idrætssamvirket

Byens idrætsliv fik på mange måder sit folkelige gennembrud under ”de fem forbandede år” 1940-1945. Befrielsen resulterede imidlertid i stagnation og tilbagegang for det lokale idrætsliv. Silkeborg Avis kunne i sit nytårsnummer den 31. december 1946 konstatere: ”Man må desværre se den kendsgerning i øjnene, at sporten som helhed har været nede i en bølgedal, såvel hvad resultater som publikumstilslutning angår”.²⁷

Bekymringen resulterede i fremsættelse af en gammel ide om bedre samarbejde mellem byens idrætsklubber. SIF tog i 1947 initiativ til at få realiseret et

sådant samarbejde. Der var overvældende lokal opbakning til ideen. På Idrætssamvirkets stiftende generalforsamling den 21. august 1947 var følgende klubber repræsenteret:

Alderslyst Boldklub²⁸
KFUMs Idrætsforening²⁹
Silkeborg Atletklub
Silkeborg Badmintonklub
Silkeborg Dameroklub
Silkeborg Gymnastikforening
Silkeborg Lawn Tennis Klub
Silkeborg Motor Sport
Politiets Idrætsforening
Silkeborg Roklub
Sejlkлубben
Silkeborg Skiklub
Silkeborg Skøjteløberforening
Silkeborg Svømmeklub
Silkeborg Cykelring
Silkeborg Idrætsforening
Silkeborg Kajak Klub
Lysbro Boldklub

På den følgende generalforsamling var kredsen udvidet med Silkeborg Bordtennis Klub. På generalforsamlingen i 1949 oplyste formanden, at alle byens klubber nu var tilsluttet Idrætssamvirket, idet Afholdsfolkenes Idræts Forening var optaget.³⁰ I 1949 havde 11 foreninger givet medlemsoplysninger – og de repræsenterede 1468 aktive medlemmer.³¹

Byens idrætsklubber bakkede talstærkt op bag den nye sammenslutning. Hvorfor? Samvirkets formålsparagraf lød: ”§1 Organisationens navn er Idrætssamvirket

i Silkeborg. Dens formål er at virke som bindeled mellem idrætsudøvende foreninger i Silkeborg, fremme samarbejdet og arbejde udadtil som ordfører for de fælles interesser”.³²

Der er dog ingen tvivl om, at hovedmålsætningen var at optræde samlet i forhold til Silkeborg Kommune. Det fremgår også af sekretærens lille prolog i protokollen, hvori blandt andet står: ”En sådan (sammenslutning) skulle tjene til at fremme samarbejdet mellem de enkelte idrætsgrene og de enkelte foreninger, så der kunne sættes et fælles arbejde ind i idrættens fremme i byen. Udadtil kunne en sammenslutning blive en afgjort styrkelse, bl.a. ved alle forhandlinger med de offentlige myndigheder, og ... fremhævede, at det var en opgave at få en mere rationel ordning på kommunens tilskud til idrætten og på afgifterne for leje af sale og stadion.”

Idrætssamvirket gik straks i gang med sit arbejde. Det første større arrangement var 18. september 1947, hvor Krogshedes elitegymnaster gav en vellykket gymnastikopvisning. Samvirket overtog det lokale idrætsmærkearbejde, og den 27. november 1947 holdt man den første idrætsmærkefest med foredrag af DIFs direktør Axel Lundqvist og tale ved viceborgmester Ravn. Silkeborg Avis refererede viceborgmesterens tale således: ”(J.C. Ravn) udtrykte sin glæde over, at idrætten havde samlet sig i én organisation, og han kunne på byrådets vegne sige, at man så med sympati på dette, og at samvirket også nok skulle vinde lydhørhed hos rådet, når det mødte med sine ønsker. Han udtrykte øn-

sket om, at arbejdet inden for samvirket måtte blive til gavn for Silkeborgs ungdom, således at det var i stand til at gøre de unge til bedre samfundsborgere, end de ellers ville have været. Kan idrætten det, har den sin berettigelse, og kan den ikke, har den ingen berettigelse”.

Silkeborg Kommune havde en interesse i at kunne forhandle samlet med det lokale idrætsliv. Kommunen stillede sig velvilligt med hensyn til udleje af idrætsfaciliteter og gav også hvert år et kontant beløb til fordeling mellem klubberne. Samvirket stod så reelt for den konkrete fordeling af faciliteterne og de økonomiske midler. Silkeborg Kommunes standardtilskud i 1950'erne var 3000 kr til fordeling mellem klubberne.

Idrætssamvirket påtog sig en lang række andre opgaver. F.eks. i forhold til idrætslederuddannelsen og fra 1949 koordineringen af idrætslegene mellem Silkeborgs nordiske venskabsbyer. De Nordiske Idrætslege blev afholdt i Silkeborg i 1948, 1953 og 1962. Af andre opgaver for samvirket var også noget så prosaisk som at holde styr på dårlige kontingentbetalere, så man undgik, at dårlige betalere blot skiftede klub, når kontingentindkrævningen blev for nærgående.

Idrætssamvirket forholdt sig også til debatten om tipslovgivningen i slutningen af 1940'erne. Man var entydig for en tipslovgivning, som gav mulighed for betydelige midler til idrætslivet. Men midlerne skulle ud til det lokale idrætsliv og ikke bruges til fine lægeklinikker i hovedstaden.³³

Vedtægelsen af tipsloven betød også

Nordisk uge i Silkeborg 1951. Byens idrætsliv skulle naturligvis også med i optøget. Her er SIF's vogn med foreningens forskellige idrætsgrene: kriket, fodbold, håndbold og atletik. Foto på Silkeborg Museum.

mulighed for konkrete initiativer lokalt. Blandt andet en vandrepokal (tipspokal) og en idrætslægeordning fra 1955.

Idrætssamvirket fik i 1950'erne en stor opgave med at få virkeliggjort etableringen af en idrætshal i Silkeborg. Halønsket var allerede fremsat under besættelsen,³⁴ men der skulle gå mange år, før der blevet taget reelle skridt til virkeliggørelsen.

Halprojektet indeholdt mange problemstillinger. Hvor skulle den f.eks. ligge? Mange pegede på Markedspladsen (Bindslevs Plads) midt i byen. Den endelige placering blev ved Lunden på en

grund, som oprindeligt var udlagt til byens museum. Men da Silkeborg Museum kunne få til huse i byens ældste bygning, Silkeborg Hovedgård, var vejen banet for at bruge grunden ved Lunden til en idrætshal.

Silkeborg Kommune ønskede nok en idrætshal, men man var lige så interesseret i en udstillingshal til f.eks. erhvervsudstillinger. Idrætshallen fik derfor et dobbelt formål som dels idrætshal og dels udstillingshal.

Økonomien var naturligvis det springende punkt. Og her dukkede det prin-

cielle spørgsmål op gang på gang: Hvor meget skal idrætsfolkene selv betale, og hvor meget skal det offentlige yde? Alle parter var enige om, at såvel kommune som idrætsforeningerne skulle betale. Men der var divergerende meninger om, hvordan fordelingen skulle og kunne være.³⁵

Idrætssamvirket iværksatte en lang række arrangementer for at få samlet midler ind til hallen. F.eks. en stor Sports- og Folkefest i sommeren 1956. Det gav midler, men slet ikke nok. Silkeborg Kommune var parat til at yde en vis del til projektet f.eks. i form af lånegaranti. Men de lokale kræfter var utilstrækkelige. Kommunen ville eller kunne ikke betale det hele, og idrætsforeningerne kunne – trods mange anstrengelser – ikke klare at indsamle det nødvendige restbeløb. Man henvendte sig derfor til folketing og de politiske partier. Silkeborg var i 1950'erne kendt som en arbejdsløshedsø, og man appellerede til landspolitikerne om, at Silkeborgs trøstesløse beskæftigelsessituation ville blive afhjulpet ved igangsættelsen af et halbyggeri.

Halbyggeriet havde således mindst tre gode formål: at skabe ideelle rammer for det lokale idrætssliv, at give det lokale erhvervsliv gode muligheder for udstillinger og at skabe lokal beskæftigelse.

Det endelige gennembrud for halplannerne kom i efteråret 1956, hvor folketinget gav tilsagn om, at man ville yde statslån til byggeriet. Silkeborg Kommune fulgte trop, og den selvejende institution omkring hallen kunne langt om længe gå i gang med byggeriet. Silkeborghallen

i Vestergade blev indviet den 2. november 1957. En ny epoke for det samlede idrætssliv i Silkeborg og opland kunne begynde.

Flugten fra landet

Idrætsslivet var også ude for stagnation og tilbagegang i landområderne efter krigen. Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening kunne på sine generalforsamlinger gang på gang konstatere, at tilslutningen til gymnastikken i forsamlingshusene var faldende, mens håndboldspillet på landet i perioder trak medlemstallet op. Idrætsslivet på landet oplevede først en markant stigning i medlemstallet i slutningen af 1960'erne. 1940'erne og 1950'erne var på mange måder præget af krise.

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening søgte på forskellig vis at imødegå den vigende tilslutning. Blandt andet ved at udgive et fælles medlemsblad Gry. Her igennem kunne de enkelte kredse blive orienteret og måske blive inspireret i deres daglige arbejde.

Flugten fra land til by var en væsentlig årsag til krisen i idrætsslivet på landet frem til midten af 1960'erne. På amtsforeningens generalforsamling i 1947 anførte formanden følgende som årsag: ”der er færre unge på landet end før, og at interessen blandt de unge er blevet mindre” (Silkeborg Avis 8.12.1947).

Gang på gang vendte man på generalforsamlingerne tilbage til årsagerne. En vifte af grunde var: flugten fra land til by, tidens mange andre fristelser, simpel manglende interesse, slaphed, flere penge blandt de unge, mangel på ledere, den

**Gl. Skanderborg Amts
Gymnastikforening³⁶
(fra 1954 Silkeborgegnens
Gymnastikforening).**

Medlemstal:

1946: 1562	1959: -
1947: 1180	1960: -
1948: 1150 (ca.)	1961: 1236
1949: 1150 (ca.)	1962: 1384
1950: 1145	1963:(ca.) 1680
1951: 1206	1964: 1687
1952: 1518	1964/65: 1710
1953: 1432	1965/66: 1850
1954: 1361	1966/67: 1704
1955: 1338	1967/68: 1833
1956: 1632	1968/69: 1829
1957: 1665	1969/70: 1968
1958: -	

længere skolegang, som også indeholdt idrætsundervisning, aftenundervisning, og at de nye transportmidler gjorde, at de unge lettere kunne komme rundt til de mange andre fritidsforhold. I samtiden talte man om, den "ugebladslæsende" ungdom, som hang på gadehjørnerne.³⁸

Tidens unge krævede simpelthen noget mere. Det kunne man også iagttage ved de unges interesse for henholdsvis den traditionelle gymnastik og den nyere aktivitet håndbold. Gymnastikken var for nedadgående, mens håndboldspillet var i rivende fremgang. Håndboldspillet var så småt blevet kendt på Silkeborgegnens i anden halvdel af 1930'erne, og spillet fik sit gennembrud under besættelsen. I efterkrigstiden var det især håndbold, de unge piger og karle på landet flokkedes om.

P. Lucas tog problematikken op i

medlemsbladet Gry i februar 1951: Først nævnes, at for 10-15 år siden var gymnastikken enerådende på landet. Men nu havde håndbolden erobret sommeren, og gymnastikken havde kun vinteren tilbage, og her var den endda presset af badminton og lidt indendørs håndbold. Og videre: Håndbold virker umiddelbart tiltalende på raske unge mennesker. Målet og hensigten i håndboldspillet er let at få øje på for dens udøvere..... det er noget med fart, fremgang og fest i. Man kan bogstavelig talt se resultatet i samme sekund, man gør indsatsen. Anderledes med gymnastikken. Det er et arbejde på forholdsvis langt sigt. Resultatet ses tit først flere måneder efter, at indsatsen er gjort. Derfor virker den ikke så fængende på ungdommen som boldspillet, og derfor opfatter mange gymnastikken som noget stillestående, der ikke rigtig fører til noget" og senere: "Det at gymnastikken er kedelig og uinteressant er et problem, der har været diskuteret stærkt de sidste år".

Den traditionelle gymnastik var i problemer på Silkeborgegnens i 1940'erne og 1950'erne. Pige-gymnastikken var først med fornyelsen. Allerede i 1940'erne var det blevet almindeligt med musikledsagelse til pige-gymnastik. Mændene blev flere gange i 1950'erne opfordret til at inddrage musikken, men det blev først accepteret fra omkring 1960. Pige-gymnastikken tog tidligt flere og flere rytmiske øvelser ind og inddrog blandt andet tøndebånd, køller og bolde.³⁹ Amtsforeningen fortsatte med den traditionsrige forårsopvisning i Silkeborg. I perioden 1942-1957 foregik opvisningen på Forsamlingsbygningen

Østerbording Gymnastikforening indviede i 1947 eget stadion. Det foregik selvfølgelig ved en højtidelig indmarch med fanen forrest. Foto på Silkeborg Museum.

Sønderport. Her kunne man samle opvisning og efterfølgende bal. Ved opvisningen i 1953 havde man for første gang fælles indmarch med fanerne forrest. Det var med til at skabe højtid og stemning. Fra 1958 flyttede forårsopvisningen ud i den nye hal på Vestergade. Det gav bedre forhold for gymnasterne, men mange af de ældre følte alligevel, at den gamle stemning fra Sønderport manglede. Det afgørende problem var nok, at man ikke på samme sted kunne afholde det store bal. Der blev et sært afbræk, som gjorde, at flere tog hjem efter opvisningen.

Tab og vind med samme sind

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening tog den faldende interesse for gymnastik særdeles alvorligt. Man kan hævde, at de var mere bekymrede over gymnastikkens tilbagegang, end de var glade for håndboldspillets fremgang. Man søgte på mange måder at holde liv i gymnastikken, udvikle den og ikke mindst få de yngre til at tage gymnastikken til sig. Det var en væsentlig årsag til, at amtsforeningen i samarbejde med egnens lærerforening tog initiativ til et årligt børneidrætsstævne. Sigtet med børneidrætsstævnet var klart: "Vi håber, at det må lykkes lederne at holde liv i børnegymnastikken med denne dag for øje". (Gry marts 1950). Stævnet blev holdt en lørdag i juni, fordi man formodede, at landsbylærerne om søndagen var optaget af kirketjeneste, og at de fleste gymnastikforeninger den dag spillede håndbold (Gry maj 1950).

Børneidrætsstævnerne udstillede imidlertid blot det lokale idrætslivs problemer:

Til stævnet i Grauballe i 1952 var der anmeldt otte gymnastikhold (seks pigehold og to drengehold) og ikke mindre end 44 håndboldhold. (Gry juli 1952). Året efter i Lemming-Nisset var det endnu værre: seks gymnastikhold og 64 håndboldhold. I Gry hed det lakonisk: "Håndbolden dominerede som sædvanlig" (Gry august 1953). I Lemming-Nisset blev der også spillet lidt fodbold og langbold (Gry august 1953).

Amtsforeningens modtræk kom i 1954, hvor man begyndte med samlet indmarch og opvisning af to store fælleshold i gymnastik – et for piger og et for drenge. Drengenes fælles gymnastikhold bestod i 1955 af ca. 190 drenge fra 14 skoler, mens det fælles pigehold samlede 210 piger fra 13 skoler. På den måde fik gymnastikken alligevel den ønskede centrale placering. Atletik kom senere med på programmet.

Børneidrætsstævnerne blev afholdt i perioden 1949-1963 i følgende byer:

- 1949: Grauballe
- 1950: Linaa
- 1951: Them
- 1952: Grauballe
- 1953: Lemming-Nisset
- 1954: Linaa
- 1955: Lemming
- 1956: Funder
- 1957: Sejling
- 1958: Resenbro
- 1959: Them
- 1960: Voel
- 1961: Them
- 1962: Voel
- 1963: Them

Amtsforeningens syn på idrætten blev altid slået fast i forbindelser med stævnerne. På stævnet i 1955 på Lemming Centralskole udtrykte førstelærer Ginne-rup det på denne måde: ”Jeg vil på denne skønne sommerdag minde jer om to af idrættens mange bud, nemlig ”En sund sjæl i et sundt legeme” og ”Tab og vind med samme sind”. Med ønsket om, at idrætten, der skal vises her i dag, må være besjælet af disse bud, erklærer jeg dette stævne for åbnet”. (Gry juli 1955).

Især sentensen ”Tab og vind med samme sind” gik igen og igen ved stævnerne. Man kunne næsten få det indtryk, at børnene jævnligt glemte det.

Amtsforeningens ønske om at holde konkurrencerne væk fra stævnet kom blandt andet til udtryk ved, at man ikke offentliggjorde resultater fra stævnet. Stævnet blev i vid udstrækning finansieret ved lotterisalg. Som præmier blev i mange år udloddet to stopure blandt de deltagende skoler.

Amtsforeningen og de enkelte kredse lagde et stort arbejde i dette børnestævne. Efter 1963 var det imidlertid slut. Lærerkredsen og amtsforeningen måtte konstatere, at de ikke længere kunne enes om arrangementet, og man besluttede at stoppe.⁴⁰

Den rette måde

Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening skiftede i 1954 navn til Silkeborgegnens Gymnastikforening (SEG). Navneskiftet ændrede imidlertid intet ved situationen for idrætslivet på landet: Det var fortsat presset fra mange sider.

Den defensive position kom til udtryk i formandens nytårshilsen i 1963/64, som slutter af med følgende ord:

”Selv om der gives ungdommen mange gode tilbud, så tror jeg dog ikke, at den indsats, vore foreninger yder, kan undværes – held og lykke i arbejdet” (Gry januar 1964).

Silkeborgegnens Gymnastikforening (SEG) søgte på talrige måder at tage de nye udfordringer op. Man søgte at finde ”den rette måde” at drive arbejdet på.

Amtsforeningen havde i efterkrigstiden tre faste årlige begivenheder: den festlige forårsopvisning, det store håndboldstævne en sommersøndag og om efteråret en teateraften. Alle tre arrangementer foregik i byen Silkeborg. Amtsforeningen nedsatte underudvalg for de enkelte idrætsgrene: gymnastik, håndbold og fri idræt (atletik). Senere kom også badminton til som selvstændig idrætsgren.

Gymnastikken var det største arbejdsområde for amtsforeningen. Det var på mange måder denne traditionelle idrætsgrens ve og vel, som optog sindene og debatten.

Det gennemgående problem i perioden var ledermangel, og amtsforeningen søgte på talrige måder at afhjælpe dette. Blandt andet ved gode delingsførermøder og kontant støtte til oprettelsen af Idrætshøjskolen i Viborg. Det var håbet, at Viborg Idrætshøjskole kunne levere delingsførere til de midtjyske kredse. Håbet blev generelt ikke indfriet, men mange lokale delingsførere fik gennem årene kortere kurser på højskolen i Viborg. I takt med at de unge mellem 14 og 25 år sig-

tede gymnastikken, blev vægten lagt på børnegymnastikken og motionsgymnastik. Især motionsgymnastikken fik med årene stigende tilslutning. Det blev mere og mere almindeligt, at man godt kunne fortsætte med gymnastik, også selv om man stiftede familie.

Den fri idræt blev aldrig den store succes i amtsforeningen eller i kredsene. Flere initiativer blev taget – mest ihærdigt arbejdet med idrætsmærket – men atletik vandt aldrig rigtigt indpas på Silkeborg-egnen.

Håndboldudvalget stod for turneringerne, stævnet om amtsmesterskabet og uddannelse af dommere og ledere. Traditionelt var håndbold en sommeraktivitet på landet, men i 1960 begyndte man på en lokal vinterturnering (Gry januar 1961).⁴¹

De følgende år blev både SIF Håndbold og KFUM Håndbold optaget i amtsforeningen. Det skete efter nogen diskussion, hvor flere gav udtryk for, at byklubberne var for stærke i forhold til landklubberne. Men det store flertal i amtsforeningen ønskede et samarbejde med byklubberne.⁴² Lokale landklubber som Funder GF og ØBG udviklede fra 1950'erne og 1960'erne egentlige elitehold inden for henholdsvis kvinde- og herrehåndbold.⁴³ Elitearbejdet tog i vid udstrækning udgangspunkt i et mere systematisk ungdomsarbejde. Elitesatsningen med efterfølgende gode resultater blev vel modtaget i SEG-kredsen, som naturligvis var stolte ved de lokale resultater.

Amtsforeningen talte i perioden også for øget samarbejde og sammenlægninger

mellem kredsene på landet i et forsøg på at styrke det lokale idrætsliv.⁴⁴ Dette ønske blev hjulpet frem af en anden tendens i tiden: Oprettelse af nye centralskoler. På Silkeborg-egnen fik f.eks. de nye centralskoler i Them, Lemming-Nisset og Skægkær betydning for de lokale kredse.

Ud over idrætten søgte amtsforeningen også at styrke det, man i samtiden kaldte ”andet kulturelt arbejde” i kredsene. Det kunne f.eks. være kammeratskabsaftener, filmforevisning eller debattmøder. Men det skulle altid foregå på den rette måde. Det var nemlig ikke nok kun at være en fritidsbeskæftigelse – man ønskede at være en sund beskæftigelse. Formanden udtrykte det på denne måde i Gry i februar 1958: ”Der lokkes for ungdommen på mange måder, meget af det er letkøbt og dårligt; men det er vor opgave gennem vort foreningsarbejde at drage de unge med til en sund fritidsbeskæftigelse..”.

Man skulle altså være samlet om noget sundt og godt. I modsætning til meget af det, som ellers var oppe i tiden. Men amtsforeningen og kredsene havde her et internt problem, som latent lå som en skygge over de ideelle hensigter: De mange baller.

Ballerne havde altid været en vigtig del af kredsens økonomiske grundlag. Og den tendens blev kun yderligere understreget fra 1940'erne. Medlemmerne var ikke meget for høje kontingenter.⁴⁵ Men de unge lagde gerne pengene i forbindelse med baller. Idrætslivets baller var simpelt hen ved at gå over gevind. En og anden ældre medborger kunne let komme til at sætte spørgsmålstegn ved, om det man

Them Gymnastikforening i 1940'erne foran Afholdshotellet i Them. Pigeholdet foran, mens karleholdet og drengene står bagved. De ældre støtter flankerer gymnasterne, og fanen er naturligvis også til stede. Foto på Silkeborg Museum.

samledes om til ballerne nu også var ”sundt og godt”. Især de såkaldte midnatsballer var et problem. Eller rettere, det var en stor succes blandt ungdommen og gav en del problemer for idrætsforeningernes generelle omdømme i befolkningen. Amtsföreningen så sig derfor i 1960'erne nødsaget til at skride ind over for ballerne, og man indførte stramme regler: det blev sværere (og dyrere) at komme til ballerne, hvis man ikke var medlem, det skulle være dyrere at komme ind til ballerne efter kl. 22, og ballerne skulle slutte kl. 2 om natten.⁴⁶

Andre problemer i forhold til det ideelle kan anes, når den gamle formand i medlemsbladet så sig nødsaget til at understrege, at det naturligvis ingen steder

hørte hjemme, at idrætsledere var berusede til ballerne eller stod og bandede på idrætspladsen (Gry juni 1964).

Idrætslivet på landet var i perioden presset mellem det ideelle og det mulige. Det optog i tiden lederne ganske meget, mens de enkelte gymnaster og håndboldspillere brugte energien på at nyde deres idræt og fællesskabet. Og i dette spændingsfelt udviklede idrætslivet sig på landet frem mod 1970.⁴⁷

Varmedunk under dynen

Valborg Pedersen (f.1930) kom til Sinding i 1952 og kom straks til at lede gymnastik: ”Gymnastikken i Sinding var en aften om ugen i skolens gymnastiksal.

Den var udmærket, selv om det da godt kunne regne lidt ind. Skolelæreren havde fyret op i kakkellovnen, som stod i den ene ende af salen. Så der var en smule varme. Karlene gjorde først gymnastik, og så kom pigerne. Omklædning foregik i selve salen, og der var naturligvis ikke mulighed for bad bagefter. Pigerne kom fra Sinding og gårdene heromkring. De kom, når de havde vasket op. Som jeg mindes det, var de oplagte til at gøre gymnastik. De glædede sig. Vi fik nogle gode hold på 15-20 piger. De store piger på 13-14 år fik også lov til at komme med. Som jeg husker det, havde vi ikke musik til det første år, men det kom de følgende år. Overgaard spillede på klaver. Det var en stor fordel med musik til gymnastikken.

Af nyt i gymnastikken kan nævnes bolde og køller. Det havde jeg ikke prøvet som ung, eller da jeg tog min delingsføreruddannelse. Men jeg blev hele tiden ajourført dels på delingsførermøderne og dels på nogle endags-kurser på f.eks. højskolen i Viborg. Mit indtryk er, at mange af gymnasterne blev ved i mange år. Med tiden gik jeg over til at lede motionisthold.

Jeg kom med i bestyrelsen i Sinding, hvor jeg blandt andet har været kasserer. Vore fester var nødvendige for foreningens økonomi. Vi havde nogle store fester med 3-4 mands orkester. Jeg har også været aktiv i amtsforeningen. Her har jeg blandt andet midt i 1960'erne stået for et sommergymnastikhold på omkring 100 piger. Det foregik på Skæggærskolen.

Med Skæggærskolen var det naturligt at slå foreningerne i Sejling og Sinding sammen. Og med tiden kom også Serup

med. Det var dejligt at komme til Skæggær på den nye skole. Her var masser af plads, gode omklædningsforhold og bademulighed. Folkene fra Sinding, Sejling og Serup er meget forskellige, men sammenslutningen blev alligevel en realitet. Nok også fordi den var en nødvendighed, da vi simpelthen blev for få folk i de gamle foreninger”.

Hans Vestergaard (f.1928) og Aase Vestergaard (f. Gedsø 1936) købte gård i Serup og flyttede hertil i 1957. De har begge hele livet været involveret i egnens idrætsliv.

Hans Vestergaard: ”Jeg har spillet håndbold og gjort gymnastik de steder, jeg har tjent rundt omkring. På nogle gårde var det nærmest underforstået, at her kunne forkarlen og fodermesteren lede gymnastik. Det var karle, som havde været på højskole og på den måde fået en lederuddannelse i gymnastik. Jeg spillede håndbold og var også håndbolddommer. Før vi blev gift og flyttede til Serup, var jeg blevet formand for amtsforeningens håndboldudvalg. Jeg var således vældigt involveret med at holde kursus for dommere, lave turneringsplaner, få planen trykt og sendt ud og så selv spille eller dømme håndbold. Det gik der meget tid med. Jeg spillede tre år i SIF, før vi blev gift. Her har jeg været med til at spille håndboldturnering med fem mand på hvert hold på Sønderport.

Håndbold var en yngre idrætsgren end gymnastik i amtsforeningen, og for nogle af de ældre gymnaster var håndbold en gøgeunge. Det kunne man også høre til

årsmøder og ved særlige lejligheder. Men ude i foreningerne har jeg aldrig følt, at man så ned på håndbolden. Det var også de samme, som gjorde gymnastik om vinteren, som spillede håndbold om sommeren. Vi havde i amtsforeningen nogle opslidende diskussioner om byklubberne. Skulle de med eller ikke? Jeg talte for, at de skulle være med. Af flere årsager. Mange af landsbyholdene blev med tiden lige så stærke som byklubberne, og så var der også hele problematikken med afvandringen fra land til by.

I min tid har det været gymnastik og håndbold. Fodbold vandt aldrig rigtig indpas. Og min simple forklaring herpå er, at der skal 11 mand til et fodboldhold, men kun 7 mand til et håndboldhold. Det er simpelthen sværere at stille med et homøgent og helt fodboldhold”.

Aase Vestergaard: ”Vi kom til Serup i februar 1957, og vi var begge indstillet på at være med i de aktiviteter, som der nu var her. Jeg var trods alt kun 20 år, og som sådan slet ikke indstillet på at holde op med at gøre gymnastik eller spille håndbold. Da vi kom, var det husholdningsforeningen, som stod for gymnastikken. De henvendte sig til mig for at høre, om jeg ikke ville lede gymnastik. Det ville jeg godt, men kun hvis det foregik under gymnastikforeningen. Og sådan blev det. Jeg startede i Serup med to børnehold og et hold voksne piger. I Them var jeg vant til, at der blev sunget til børneholdene. Men vor nabokone, Anne Fritz, spillede klaver, og hun ville gerne hjælpe, selv om hun aldrig havde spillet til gymnastik.

Anne Fritz og jeg har øvet mange eftermiddage for at få musik og øvelser til at passe sammen. Vi havde et godt samarbejde i rigtig mange år. Jeg havde en gang i vinterens løb de unge gymnaster med hjemme på gården til kaffe.

I Serup havde vi også en lokal opvisning i forsamlingshuset, hvor vi viste sæsonens arbejde. Publikum sad på bænke langs den ene side af salen. Gymnasterne kom marcherende ind med fanen forrest. Senere gentog vi opvisningen til amtsforeningens store arrangement i Silkeborg.

Vi havde delingsførermøder, hvor vi mødtes et eller andet sted i amtskredsen. Jeg har været med til talrige sådanne møder, og som formand for gymnastikudvalget har jeg også været med til at arrangere disse møder. Møderne forløb fra lørdag eftermiddag til søndag aften, og dengang var bilen ikke så udbredt som transportmiddel, så vi måtte overnatte de pågældende steder. Det foregik privat. Det kunne være koldt, men måske var der så en varmedunk under dynen, når vi skulle i seng. Det var nogle gode møder, hvor vi fik god inspiration om den nyeste udvikling inden for gymnastikken. Søndag aften var der gerne kaffebord og folkedans, hvor vore værter var inviteret med som tak for deres gæstfrihed.

Jeg ledede amtsforeningens gymnastikhold til landsstævnet i Århus i 1966. Bestyrelsen opfordrede mig til det, og det var noget af en tillidsserklæring. Man drømmer ikke om, hvor mange timer og søvnløse nætter, man bruger. Amtsholdet havde også en opvisning på Silkeborg Stadion”.

SIF gjorde meget for drengespillerne i 1950'erne og 1960'erne. Blandt andet blev der arrangeret de såkaldte lagkageturneringer, hvor mødre stod for hjemmelavede lagkager til afslutningen. Her er en fotokollage fra en sådan turnering o. 1960, som illustrerer spillet, isuddeling, præmieoverrækkelse, sodavand, lakekage, flødeboller og en god dag for alle involverede. Foto på Silkeborg Museum.

Bredde og elite i byen

Sporten i Silkeborg fik sit folkelige gennembrud i 1940'erne. Fodbold blev lokalt en massesport. Og spillerne blev yngre og yngre. Der blev spillet fodbold i SIF, KFUM og ABK.⁴⁸

Breddeidrætten i byen fik i efterkrigstiden endnu en facet i form af firmaidrætsklubber. Silkeborg Papirfabrik tog i 1948 initiativ til oprettelse af firmaidrætsklubben Viking, og papirfabrikken understøttede aktiviteten med anlæggelse af idrætsplads i umiddelbar nærhed af fabrikken. Klubben Viking etablerede sig med fodbold, håndbold, skak, badminton m.m., og i 1952 blev klubben optaget i Idrætssamvirket i Silkeborg. Silkeborgs firmaklubber stiftede i 1962 deres egen lokale paraplyorganisation, Silkeborg Firma-Sport.⁴⁹

SIF havde så stor tilstrømning af unge spillere, at man i 1953 simpelthen nedsatte et ungdomsudvalg med henblik på at forbedre ungdomsfodbolden i klubben. Det lykkedes til fulde.⁵⁰ Ungdomsarbejdet indeholdt både bredde- og eliteambitioner. SIF var suverænt byens elitefodboldhold, og SIF opnåede i 1966 sit hidtil bedste resultat ved oprykning til 2. division. J.C. Ravn havde været med til at grundlægge SIF i 1917 og var på mange måder klubbens nestor. I jubilæumsskriftet i 1967 gav han sin gamle klub følgende ord med på vejen: "I 1966 nåede det bedste fodboldhold sin hidtil største triumf; for mig er det dog langt vigtigere, at det ligefrem vrimler med drenge og unge, når der trænes på sportspladsen, at de dygtige ledere ikke alene mestrer indøvelsen

af grundelementerne indenfor fodbold, kriket, håndbold og fri idræt, men at de også har øje for andre sider af livet på idrætspladserne. Der skal være orden og disciplin, der skal herske en god tone, de unge skal opmuntres og støttes, de skal lære samarbejdets betydning, lære at tage hensyn til hinanden, være med til at skabe et godt kammeratskab og stille de største krav til sig selv. Derved bliver idrætten karakterdannende, og den unge udøver vil blive mødt med respekt og sympati" (SIFs jubilæumsskrift 1967).

SIF var i 1967 en stor klub med 1400 medlemmer fordelt på fire afdelinger (SIFs jubilæumsskriftet 1967). Fodbold og håndbold havde de fleste medlemmer, mens medlemstallet var markant mindre til kriket og atletik.

SIF rummede såvel elite som bredde. Men klubben var i 1960'erne alvorligt presset på sin status som traditionel amatørklub. Gang på gang rejstes problemet i SIFs medlemsblad Sytten. Det drejer sig om problemer som reklamer, særpleje af de bedste spillere fortrinsret til civilt arbejde og naturligvis om penge under diverse former.⁵¹

SIFs hovedformand Johs. Qvortrup anså kampen om den rene amatørstatus for tabt, hvilket fremgik af et nytårsinterview på overgangen til 1970'erne: "I fodbold vil der i det næste årti ske store ting, som jeg gamle amatør ikke rigtig helt kan acceptere endnu, selv om jeg godt kan se, at det ikke kan nytte noget at stampe imod udviklingens lov, og jeg kan også se, at med de krav, der i dag stilles til en 1. holds spiller, forsvinder noget af ama-

tørens glæde ved spillet, så penge – om vi vil eller ej – kommer i løbet af 70'erne....” (Syttende februar 1970).

Byens idræt var på mange måder ved at sprænge sine gamle rammer i slutningen af 1960'erne. Elitesatsningen udfordrede alvorligt det gamle amatørbegreb, og sportens succes som masseaktivitet stillede store krav til træningsfaciliteter og klublokaler. Velvilje og/eller penge fra kommune og erhvervsliv var en stadig større nødvendighed i denne udvikling.

Søholt Idrætsanlæg

KFUM Parken på Sølystvej dannede rammen om et alsidigt idrætsliv. KFUMerne opførte et klubhus på stedet i 1960, og fremtiden så lys ud. Men byudviklingen var ved at presse KFUMs lokale idrætsanlæg. Bydelen Alderslyst voksede ud til parken og rundt om den. Det fik økonomiske konsekvenser for KFUM, som blandt andet skulle betale ekstra kommunale afgifter. Problemet var allerede oppe at vende i Idrætssamvirket i 1959. Noget måtte gøres.⁵²

Idrætssamvirket henvendte sig til kommunen med opfordring om at finde plads til den lokale idræt. Samvirket pegede på Odden som et oplagt kommende idrætsområde. Silkeborg Kommune afviste tanken om at inddrage Odden, men foreslog derimod den såkaldte flyveplads ved Søholt. Og så spillede kommunen ellers bolden tilbage til Idrætssamvirket og klubberne – hvad var deres ønsker?

Idrætssamvirket og klubberne reagerede med en lang ønskeseddel i marts 1961. Heraf fremgik, at KFUM og SB gerne

ville flytte over på Søholt-området, men man var enig med SIF om, at det var en dårlig ide at samle alle tre klubber på området. Man mente, at det var naturligt, at SIF forblev syd for Silkeborg Langsø.

SIF ønskede derimod at sikre deres fremtid ved at udvide ved Silkeborg Stadion, og klubben rettede øjnene mod kolonihaverne ved Sanatorievej. Det afstedkom en skarp polemik først i 1960'erne, som bevirkede, at kommunen nægtede at nedlægge kolonihaver til fordel for boldbaner.⁵³ Resultatet blev, at SIF også flyttede over på Søholt. Som naboklub til SB og KFUM.

SIF havde siden slutningen af 1950'erne indsamlet penge til opførelse af et klubhus. Med beslutningen om at flytte til Søholt blev planerne målrettet hertil, og ved 50 års jubilæet i 1967 kunne SIF tage det første spadestik til det nye klubhus, Søholthuset. SIF flyttede i juni 1968 ved en stor markering deres aktiviteter til Søholt Idrætsanlæg.

Hermed var de tre store traditionelle byklubber blevet naboer! Ved kommunens mellemkomst. Klubberne etablerede sig ved at bygge egne klubhuse til aktiviteterne. SIF kunne indvie Søholthuset i 1968, mens KFUM og SB fik deres bygget på området i begyndelsen af det nye årti.

Det offentlige og idrætsforeningerne

Silkeborg Kommune støttede byens idrætsforeninger på talrige måder. Blandt andet ved at stille træningsbaner og andre idrætsfaciliteter gratis til rådighed. Kommunen ydede desuden et årligt tilskud,

som Idrætssamvirket reelt fordelte. I løbet af 1960'erne forhøjede kommunen beløbet betragteligt. Tilskuddet var i 1957 3300 kr, i 1960 6000 kr og i 1964/65 10.500 kr. På Idrætssamvirkets repræsentantskab i 1966 omtales kommunens bidrag som "det sædvanlige tilskud på 12.000 kr". Og i samme forbindelse nævnes, at Idrætssamvirket har søgt om tilskud på 20.000 kr. Men kommunen fandt åbenbart denne ansøgning for ublu. Det kunne Idrætssamvirkets formand sådan set godt forstå, og i hans beretning er problematikken fremstillet sådan: "Fra Silkeborg byråd har vi modtaget det sædvanlige tilskud på kr. 12.000, som vi efter ansøgningerne fra foreningerne har fordelt efter bedste evne. Beløbets størrelse kan man jo diskutere, men som det er nu, opfatter vi det som en opmuntring og påskønnelse til idrætten og ikke som nogen egentlig støtte. Vi har søgt om forhøjet tilskud kr. 20.000. Vi har ikke fået svar, men kan af aviserne læse os til, at anmodningen er afslået.... Personlig græder jeg tørre tårer over den manglende forhøjelse af tilskuddet. Idrætsbevægelsen i vort land hviler traditionsmæssigt på frivillige og af staten og kommunen uafhængige organisationer. Det må være en af amatøridrættens største opgaver at hindre, at krævementaliteten får overhånd. Vi løfter i flok. Skal idrætten også i fremtiden – og det skal og bør den – nyde godt af statslige og kommunale bevillinger, må vi fortsat gøre os klart, at her er tale om hjælp til selvhjælp. Kravet om penge og støtte må ikke blive så stærkt, at man glemmer, at idrætten er noget langt mere. Den er idealisme,

livsudfoldelse, og den er livsglæde".⁵⁴

Silkeborg Kommune forhøjede beløbet til 15.000 kr i 1967. Men det tilfredsstillende slet ikke Idrætssamvirkets formand: "Nej, jeg kan ikke være tilfreds med tingenes udvikling. I de sidste par år har vi fra Idrætssamvirkets side ansøgt kommunen om et tilskud på 18.000 kr. Dette beløb vil de fleste ikke finde urimeligt, når man påtænker, at der under samvirket eksisterer 23 idrætsforeninger. Fra forskellig side har vi tidligere fået stukket i næsen, at byens idrætsklubber levede på nas hos kommunen. Den kritik tog vi til efterretning og fremkom med den idé, at vi kunne overtage tegning af reklamer på stadion og den deraf følgende indtægt".⁵⁵

Det lokale idrætsliv var udspændt mellem idealisme og et glubende behov for faciliteter og økonomiske midler.

Forholdene blev noget lignende på landet i efterkrigstiden. Før 1940 havde de forskellige sogneråd kun i meget begrænset omfang støttet de lokale gymnastikforeninger. Men det ændrede sig efter 1945. I 1950'erne var de gamle forsamlingshuse og de private idrætsanlæg ikke længere nok. Også egnens sogneråd måtte hjælpe til med anlæggelse af idrætsanlæg og andre faciliteter. Her kom de nye centralskoler til at spille en vigtig rolle i forbindelse med tilvejebringelse af gode gymnastiksale og gode boldbaner.

Idrætsforeningernes egne ressourcer rakte i efterkrigstiden ikke til aktiviteterne. Hverken i byen eller på landet. Det offentlige var en garant for foreningernes virke.

Idrætten var ved indgangen til 1970'erne en del af det danske velfærdssamfund. Vel at mærke på en dansk foreningsmodel: Det offentlige⁵⁶ – først og fremmest kommunerne – stillede rammerne og en vis del af de økonomiske midler til rådighed, mens foreningerne selv stod for at udfylde rammerne og indsamle et supplerende økonomisk grundlag for aktiviteterne. Den hårfine balancegang mellem det offentlige og frivillige foreningsarbejde var et ønske fra alle parter, skønt det altid gav og giver anledning til kontroverser og dermed konstant forandring.⁵⁷

Noter og henvisninger

Århus Amts Museumsråd har ydet støtte til undersøgelsen, som også indgår i et fællesmusealt forskningsprojekt i Århus Amt under titlen »Fritidskulturen i industrisamfundet«.

1. Citat fra Jubilæumsskriften "SIF 1917 1917-1932. Udgivet i anledning af Silkeborg Idrætsforenings 15 årige beståen" (1932). Herefter SIFs jubilæumsskrift 1932.
2. Historieskrivningen inden for idrætslivet er omfattende og kan groft sagt inddeles i to hovedkategorier: Dels den historiske skrivning, som udspringer fra idrætsforeningerne selv i de mange jubilæumsskrifter og i historiske artikler i diverse foreningsblade. Denne hovedkategori indeholder et væld af gode oplysninger, men er normalt fokuseret på det interne idrætssliv i tiden. Dels en relativt sparsom historisk forskning på området. Denne akademiske forskning perspektiverer idræthistorien med den generelle historiske udvikling. Morten Mortensen har i sin ph.d.-afhandling "Idræt som kommunal velfærd. Mentalitet, velfærd og idrætspolitik i København, Ballerup og Skive 1870-1970" (2004) anlagt en frugtbar velfærdshistorisk synsvinkel på idræthistorien. De store idrætsorganisationer (DIF og DGI) har i deres seneste organisationshistorier i høj grad perspektiveret idræthistorien med den almindelige

samfundsudvikling jf. Else Trangbæk m.fl.: Dansk idrætssliv 1+2 (1995) og Verner Bruhn: Det skæve træ (1997).

3. Vedrørende det lokale idrætssliv før 1929, se min artikel i Århus Stifts Årbøger 2001 "Kroppen under menneskets vilje – idrættens gennembrud på Silkeborgsgængen 1886-1929".
4. Se min tidligere artikel jf. note 3.
5. Silkeborg Kommune havde i flere år projekteret dette nye stadion på den gamle "sportsplads" ved Sanatorievej. Stadsingeniører og byråd sagde i september 1929 endelig god for benyttelse af anlægget. Indvielsen skete uden nævneværdig markering søndag den 15. september med en fodboldkamp, hvor SIF vandt 5-4 over Struer. Silkeborg Kommune overgav i oktober 1929 det nyanlagte stadion til byens klubber – Silkeborg Idrætsforening (SIF) og Arbejdernes Idræts Klub (AIK) – idet kommunen forhøjede tilskuddet til klubberne fra 100 kr til i alt 500 kr. på årsbasis. Herefter forventede kommunen, at klubberne kunne forestå driften af anlægget. Der blev nedsat et stadionudvalg bestående af repræsentanter for klubberne og kommunen. SIF takkede kommunen på sin halvårige generalforsamling i oktober 1929 for denne håndsækning til byens idrætssliv. Se Silkeborg Social-Demokrat 12.9.1929, 16.9.1929, 28.9.1929, 12.10.1929, 15.10.1929 og 26.10.1929.
6. Vedrørende indvielsen af KFUM Parken, se senere i artiklen.
7. I den traditionelle idrætsforskning har der været en tendens til at behandle landets og byens idræt hver for sig og i modsætning til hinanden. Man taler om landets idræt og byens sport. Denne artikel ønsker at sammenholde udviklingen på land og i by. På landet belyses udviklingen først og fremmest ved gymnastikken og håndboldspillet. I byen er det først og fremmest fodbold, som tages som eksponent for "byens sport". På landet var gymnastik og håndbold i perioden langt de vægtigste idrætsgrene. I byen var der mange flere idrætsgrene at vælge imellem, men fodbold var i hele perioden den store idrætsgren for byens ungdom.
8. Betegnelsen amtsforening er lidt misvisende, da foreningen havde medlemskredse uden for Gl. Skanderborg Amt. Alligevel bibeholdes begrebet "amtsforening" for at understrege foreningens karakter af paraplyorganisation.
9. Silkeborg Avis 7.4.1931. Omtalen af forårsopvisningen i 1931 bygger på denne avisartikel
10. Se omtale i Dansk Ungdom nr. 4 1931.
11. Der kan findes enkelte eksempler på håndboldspil

- inden for Gl. Skanderborg Amts Gymnastikforening i første halvdel af 1930'erne. I Thorning Kredsen blev der spillet håndbold i 1931-32 (Se Jubilæumsskriftet Thorning Idrætsforening 1905-1980 (1980) s.18) og til amtsforeningens store "Gymnastikfest" i Grauballe i sommeren 1933 blev der spillet tre håndboldkampe (Se Silkeborg Social-Demokrat 21.6.1933 og 26.6.1933).
12. Tallene er fundet ved gennemgang af Silkeborg Avis' omtale af amtsforeningens generalforsamlinger. Der er problemer med medlemsopgørelserne, og det vil være rigtigere at betegne dem som vejledende.
 13. Silkeborg Avis 12.12.1933. At byens ønske ikke blev efterkommet, fremgår af datoerne for de senere generalforsamlinger.
 14. Vedrørende KFUM, se jubilæumsskriftet Silkeborg KFUMs Idræt 25 års jubilæum 1918-1943 (1943) af Bjarne Madsen og Johannes Nørgaard. Herefter KFUMs Jubilæumsskrift 1943. Det fremgår i dette jubilæumsskrift, at tennisafdelingen var det eneste sted, hvor kvinder også havde mulighed for at dyrke idræt.
 15. Beskrivelsen af KFUMs aktiviteter i denne periode bygger på KFUMs jubilæumsskrift 1943.
 16. Se Silkeborg Social-Demokrat den 27.5.1926 og 11.6.1926.
 17. Silkeborg Social-Demokrat lægger ud med en stor artikel den 1. maj (af alle dage!) 1941.
 18. Om det lokale fodboldliv i mellemkrigstiden, se Keld Dalsgaard Larsen og Kurt Balle Jensen: Alderslyst – fra sandmark til bydel (1991) og Kurt Balle Jensen: Idræt og fritid (i Silkeborg 1846-1996. Historie. Natur. Kultur (1995).
 19. Se Silkeborg Social-Demokrat 30.7.1938, 3.8.1939, 11.11.1938 og 29.11.1938.
 20. Silkeborg Social-Demokrat 6.5.1941 med overskriften "SIF mener Silkeborgs fodbold ligger tilstrækkeligt godt!".
 21. Silkeborg Social-Demokrat 19.5.1941, 4.6.1941, 11.6.1941 og 12.6.1941. Den nye klub skulle hedde Silkeborg Idrætsklub (uden "af 1917"). Det indvilgede SIF af 1917 i, dog skulle navneændringen først træde i kraft efter SIFs 25 års jubilæum i 1942. I en jubilæumsartikel i Silkeborg Avis den 4.5.1971 i forbindelse med Silkeborg Boldklubs 25 års jubilæum (se note 24) nævnes, at ABKs indlemmelse i SIF i 1941 var et ønske fra de aktive ABK-spillers side.
 22. Silkeborg Social-Demokrat 2.2.1942 og 9.2.1942. Det bør bemærkes, at Silkeborg Social-Demokrat slet ikke inddrog AIK i sin kampagne for at styrke den lokale fodbold. Tværtimod tyder meget på, at den socialdemokratiske lokalpresse havde lagt AIK Silkeborg på is i 1940-1941.
 23. Silkeborg Social-Demokrat 9.4.1942.
 24. SIF betalte Viby et beløb for hjemmebanefordelen. Det var normalt. Men da Alheden i den næste kamp krævede 1500 kr for at spille i Silkeborg, var harmen lokalt stor. SIF havde tilbudt 700 kr. Se Silkeborg Social-Demokrat 2.6.1942. Resultatet blev, at kampen SIF-Alheden blev afviklet på neutral bane i Herning.
 25. Silkeborg Social-Demokrat 27.6.1942. På generalforsamlingen i november 1941 nævnes, at SIF da havde 212 aktive og 268 passive medlemmer jf. Silkeborg Social-Demokrat 29.11.1941. På generalforsamlingen i november 1942 nævnes, at SIF har 791 medlemmer fordelt på 400 aktive mænd, 81 aktive kvinder og 310 passive medlemmer. Succes på stadion har tydeligvis trukket flere unge silkeborgensiske mænd til træningsbanerne.
 26. Se f.eks. Silkeborg Social-Demokrat 19.5.1941, 21.5.1941, 7.6.1941, 12.9.1941 og 28.9.1942.
 27. Det kan bemærkes, at avisen slet ikke inddrager antallet af aktive som et parameter i "bølgedalen".
 28. Alderslyst Boldklub genopstod den 6. maj 1946, blandt andet af utilfredse gamle ABK'ere i SIF. ABK af 1946 skiftede i 1952 navn til Silkeborg Boldklub (SB). I 1958 indlemmede SB Afholdsfolkernes Idrætsforening Ajax. Se Silkeborg Avis' jubilæumsartikel den 4.5.1971.
 29. KFUMs Idrætsforening havde på dette tidspunkt tilknyttet navnet Skjold, men navnet blev kun benyttet en begrænset periode, derfor ses bort fra navnet Skjold i denne artikel.
 30. Denne idrætsforening i Alderslyst var også i perioder kendt under navnet Ajax.
 31. Afsnittet om Idrætssamvirket bygger på Samvirkets protokol 1947-1969, som indeholder maskinskrevne beretninger, håndskrevne mødereferater, indsatte avisartikler m.m.. Protokollen opbevares på Lokalhistorisk Arkiv i Silkeborg.
 32. Idrætssamvirket havde ikke nogen egentlig "idee." formålsparagraf, men det fremgår af §2, at alle de tilsluttede foreninger skal acceptere DIFs amatørregler, og heri ligger implicit en værdinorm for, hvad idræt er for noget.
 33. Fra beretningen i 1949: "På generalforsamlingen sidste år vedtog vi en resolution til regering og rigsdag til fordel for tipstjenestens gennemførelse. Om et par uger er den en kendsgerning, og vi behøver ikke at lægge skjul på, at vi ser hen til den med store forventninger. I forhold til andre landes sportsungdom

- har sportens udøvere her til lands været en slags sted-børn. Dette skæve forhold vil nu kunne ændres, en betingelse er selvfølgelig, at pengene bliver sat ind på de rette steder. Jeg tror ikke Dansk Idræts Forbund er helt klar over, hvor skoen trykker. Efter udtalelser, der er fremkommet, synes det, som det er på tide, spørgsmålet om pengenes anvendelse tages op til fornyet drøftelse. Det kan dog ikke være meningen, at vi skal starte herhjemme med at bygge dyre klinikker i København med overlægestillinger, og hvad dertil hører, når der landet over mangler trænerne, ja mange steder endog tålelige anlæg til at udøve sporten på. Midlerne må i første omgang komme sporten landet over til gode og ikke blive forbeholdt en snæver kreds af høste udbyttet heraf. Skulle pengene gå til klinikker og deres drift vil der gå mange år, inden idrætten landet over vil mærke nogen synderlig forandring, og dette må ikke kunne ske”.
34. Sportens Jul i Silkeborg 1944 s.21.
 35. Se f.eks. Silkeborg Avis 30. december 1950 og Sytten november 1957.
 36. Medlemstallene er hentet fra Gry og Silkeborg Avis. Der er gennem hele perioden problemer med talopgivelserne, så de må anses for at være vejledende og ikke absolutte.
 37. Se f.eks. Silkeborg Avis 9.12.1946, Silkeborg Avis 8.12.1947, Gry februar 1956, Gry februar 1958 og Gry januar 1962.
 38. Se Gry februar 1956.
 39. Se f.eks. omtale af forårsopvisningerne i Gry april 1952, Gry maj 1953, Gry april 1959.
 40. Der faldt nogle knubbede ord ved afslutningen af samarbejdet mellem amtsforeningen og lærerkredsen. Med konkret udgangspunkt i et fælles børnegymnastikstævne i Silkeborghallen den 2. marts 1963 bebrejdede nogle i amtsforeningen lærerne for manglende engagement, mens lærersiden svarede igen ved at hævde, at amtsforeningen ikke så meget var fokuseret på gymnastikken, men derimod på det at give opvisning. Se Gry april og maj 1963.
 41. Der havde i foreningen været bekymring for, at interessen for gymnastikken skulle lide yderligere ved denne øgede konkurrence fra håndboldspillet, men bekymringen havde vist sig ubegrundet (Gry januar 1961).
 42. Se Gry april 1959, Gry januar 1963 og Gry januar 1964. Vinterturneringen og samarbejdet med byklubberne resulterede i deltagelse i Jysk Håndbold Forbunds vinterturnering. Lokalt var der således turneringsmæssigt knyttet forbindelse mellem ”landets” gymnastikbevægelse og ”byens” sportsbevægelse i DIF. Hermed skete der en opgradering af håndboldspillet på landet, hvilket man også så sig nødsaget til at frygt for at blive hægtet af udviklingen. De dygtige spillere ville simpelthen gå til andre klubber. Se Gry januar 1962. Kurt Balle Jensen har i bogen ”100 år på banen. ØBG Silkeborg 1905-2005” (2005) s.31ff. skildret denne udvikling for landklubben ØBG.
 43. Se Funderinger. 70 års jubilæumsnummer 1912 – Funder GF – 1982 (1982) og Kurt Balle Jensen: 100 år på banen ØBG Silkeborg 1905-2005 (2005).
 44. Se f.eks. Gry januar 1956, Gry december 1959 og Gry august 1964.
 45. Gry januar 1963
 46. Se f.eks. Gry januar 1962, Gry november 1963 og Gry juni 1964.
 47. De Danske Gymnastikforeninger og De Danske Ungdomsforeninger sluttede sig sammen til De Danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger i 1965. Denne organisatoriske sammenslutning af de to hovedorganisationer gik uhyre stille henover det lokale idrætsliv og er derfor heller ikke nævnt i nærværende historiske gennemgang.
 48. Fra 1952 Silkeborg Boldklub (SB). Se også note 28.
 49. Om firmaidrætten se Keld Dalsgaard Larsen: Dansk papirindustri. Mennesker, teknologi og mennesker 1829-1999 (2000) s. 56 og s.58f, Idrætssamvirkets protokol 1952 og Firmasportens jubilæumsskrift ”40 år i Silkeborg 1962-2002” (2002).
 50. Se Jubilæumsskriften 1967 og jubilæumsavisen Silkeborg Idrætsforening 75 års jubilæum 1992.
 51. Se f.eks. Sytten oktober 1961, november 1967, marts 1968, maj 1970 og august 1970.
 52. Se Jubilæumsskriften Silkeborg KFUM Idrætsforening 60 år (1978) og Idrætssamvirkets protokol.
 53. Se Idrætssamvirkets protokol og Sytten februar 1962 og april 1962.
 54. Citatet og talstørrelserne stammer fra Idrætssamvirkets protokol.
 55. Sytten december 1967. Kommunen gik ikke ind på klubbens ønske om at overtage reklameindtægten. Man kan vel også hævde, at det blot var en anden måde at få kommunale midler på.
 56. Her kunne man også inkludere Tipsmidlerne, som er en noget særegen indtægtskilde for det danske idrætsliv. Tipsmidlerne er imidlertid en politisk beslutning til fordel for idrætslivet. Tipsmidlerne når dog sjældent helt ud til de enkelte foreninger.
 57. Fra officiel hold har man mange gange fremhævet denne frivillige foreningsordning som en god løsning mellem på den ene side statslig overtagelse af foreningslivet og på den anden side det fuldstændigt

”private” foreningsliv. Denne officielle holdning er f.eks. udtalt i Ungdomskommissionen: Ungdommen og fritiden. Betænkning afgivet af ungdomskommis-

sionen 1952 og Samfund og ungdom. Betænkning nr. 559 (1970).

Store planer

- byplanlægning og kulturmiljø i landsbyerne Vejlbj og Aaby

Af Anna Wowk Andersen

Når man færdes i områderne omkring de gamle landsbyer Vejlbj og Aaby ved Århus, kan man nogle steder føle sig hen-sat til en svunden tid, hvor landsbyerne var spredt rundt om i det åbne land med stråtækte bindingsværkshuse, landsbykirker, gamle haver, skyggefulde træer og smalle krogede gader. I både Aaby og Vejlbj er dele af landsbymiljøet bevaret – midt i det moderne Århus. Disse landsbyer i byen udgør i dag et ganske særligt miljø, der ifølge lokale ejendomsråglere og beboerne er særdeles attraktivt og et plus for kommunen.

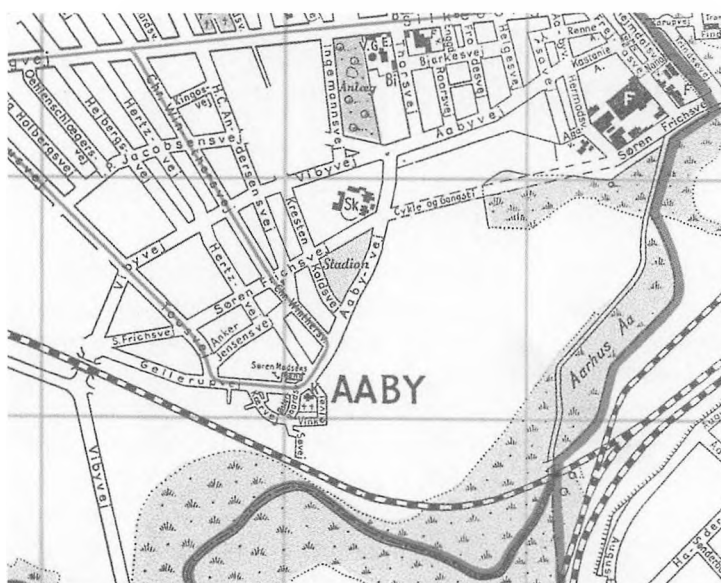
I de gamle landsbyer skabes forestillingen om ”den gode by” med landsbyens nærhed og idyl samtidigt med tilstedeværelsen af den moderne bys faciliteter. Men hvordan har disse miljøer kunnet overleve i den moderne bys udvikling gennem det 20. århundrede, og hvorfor er der så stor forskel på, hvor meget landsbykarakter, der er bevaret de to steder? Det er spørgsmål, jeg vil se nærmere på her for til sidst at brede perspektivet ud til de gamle bymiljøers rolle i Århus Kommunes markedsføring fra 1938 og frem.

Landsbyerne Aaby og Vejlbj

Undersøgelsen af udviklingen i byplanlægningen i tidligere landsbyer omhandler landsbyerne Aaby og Vejlbj, som er

udvalgt, fordi de på en gang er typiske og atypiske landsbyer. De indeholder nemlig typiske landsbytræk, der findes i mange andre landsbyer, samtidigt med at de ligger atypisk i byzone og derfor kan kategoriseres med det tilsyneladende selvmodsigende begreb byzonelandsbyer.¹ Ser man på baggrunden for landsbyernes placering i byen, ophører det selvmodsigende i kategoriseringen imidlertid - for baggrunden skal selvfølgelig findes i, at landsbyerne tidligt udviklede sig til hastigt voksende forstæder, og i at Århus i løbet af 1900-tallet voksede ud mod de gamle landsbyer, så landsbyerne gradvist blev omgivet af mere og mere by. De to tidligere landsbyer har dog stadig et vist landsbypræg, og derfor fortæller de som lokale kulturmiljøer to centrale historier på en gang - historien om nyere tids enorme byvækst og historien om tidligere tiders bystruktur med landsbyerne spredt rundt om købstæderne. Dermed kan man opleve lokalhistorien på en gåtur til kvarterer fra forskellige perioder i landsbyens historie.

Der er dog også klare forskelle mellem de to tidligere landsbyer. Aaby fremstår i dag som en mere sammenhængende og hel landsby end Vejlbj, hvor området med landsbypræg er meget lille. Forskellene gør en sammenligning af udviklingen i de to landsbyer spændende. Har Aaby Kom-

Åby 1948. Omkring kirken ses de krogede og snoede gadeforløb, der kan genfindes på ældre kort, der også viser, at mange af de øvrige gader er fortsættelse af gamle markveje. Efter Århus Vejviser 1949.

mune for eksempel været særlig fremsynet i en bevaring af landsbypræget, er udviklingen i Vejlbj betinget af mangel på planlægning, eller er der helt andre faktorer på spil? Hvor tidligt har man i kommunerne overhovedet været opmærksomme på de gamle landsbyområders kvaliteter? Disse spørgsmål vil jeg forsøge at besvare på baggrund af en undersøgelse af den konkrete planlægning i Aaby og Vejlbj.

Planlægningen i Aaby

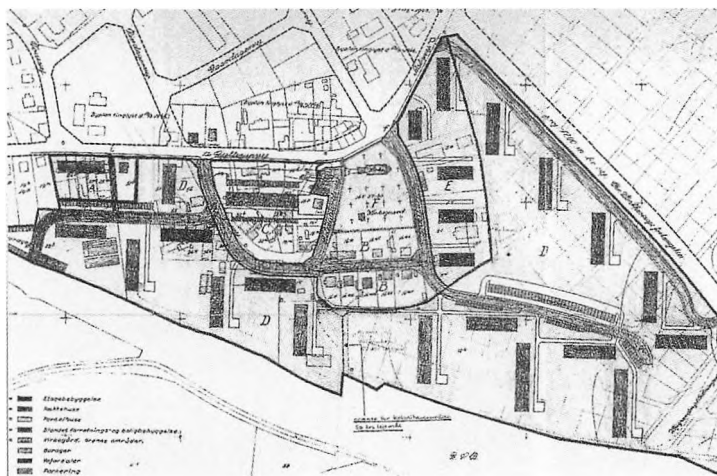
Byplanvedtægt 1945

Den tidligste byplanlægning i Aaby Kommune skete efter en ændring i byplanlovgivningen fra 1938, som gav kommunerne pligt til at lave byplaner for områder med mere end 1000 indbyggere. I overensstemmelse hermed blev Aaby Kommunes første byplanvedtægt, Byplanvedtægt nr. 1, vedtaget i april 1945. Det var to år efter

udløbet af byplanlovens femårsfrist, men kommunens overtrædelse af fristen skyldes efter overvejende sandsynlighed mangel i forbindelse med 2. Verdenskrig, der satte mange tiltag af denne type i stå, fordi byggeriet stort set stod stille - med boligmangel i 1950'erne til følge.²

I Byplanvedtægt nr. 1 reguleredes vejføringen, bygningshøjden, bygningsplaceringen og grundstørrelsen i landsbyområdet ved Aabyvej, Gjellerupvej, Tousvej, Vibyvej og Chr. Winthersvej.³ Området blev reserveret til beboelsesejendomme med mulighed for erhverv, såfremt det ikke ville genere kvarteret med lugt eller larm. Der var ingen direkte bevaringsmæssige aspekter i byplanvedtægten, dog blev det præciseret, at der ikke måtte være plankeværk mellem grundene, hvoraf så fulgte, at de gamle havers hække og levende hegn skulle bevares.

Udsnit af kortbilag fra byplanvedtægt nr. 5 for Aaby 1957. Efter planen skulle vejene gøres bredere, svingene rettes ud, og hele området tilbygges med etageboliger (markeret med mørke firkanter på tegningen). Planen blev dog aldrig realiseret og afstjystes i 1971.

Byplanvedtægten afslører, at Aaby Kommune ikke havde de store økonomiske muligheder og måske heller ikke prioriterede omlægninger i landsbyen Aaby særligt højt. En planlagt vejstrækning, som skulle forlænge Kærvej til Anker Jensens vej, og en regulering af svinget på Aabyvej-Gjellerupvej over for Aaby Kirke skulle således først realiseres, når bygningerne på stedet brændte eller blev revet ned. Dette skyldes oplagt, at en ekspropriation af bygningerne var for dyr for kommunen, og de ovenstående projekter blev da heller ikke realiseret.⁴

Bygningsreglement 1950 og 1962

I årene frem til 1958 udarbejdede Aaby Kommune yderligere fire byplanvedtægter, hvoraf Byplanvedtægt nr. 5 fra 1957 berørte landsbyområdet ved Aaby Kirke. Byplanvedtægten åbnede igen op for at rette de krogede veje ud, og de gamle landsbyhuse skulle erstattes af moderne etagebyggeri, der også skulle dække ko-

lonihaveområderne i nærheden.⁵ Planen blev dog, sandsynligvis på grund af manglende økonomisk råderum, aldrig gennemført.

I 1950 blev der udarbejdet et nyt bygningsreglement, der var fælles for omegnskommunerne ved Århus – herunder også Vejlbj-Risskov Kommune.⁶ Bygningsreglementet gjaldt for alle nybygninger, om- og tilbygninger samt for nye udstykninger af grunde, samtidigt med at det samlede enkelte byplanmæssige bestemmelser. Således fandtes her sognerådernes forskrifter for udformningen af alt fra bygninger og veje til f.eks. kælder- nedgange, lyskasser, karnapper, altaner og porte. Bygningsreglementet var generelt udformet, så det tog hensyn til grønne områder, idet grundarealet for en udstykning blev fastsat til minimum 700m² pr. grund med en bebyggelsesgrad på 20 % af grundarealet, hvilket gav grundene et nogenlunde stort haveareal på minimum 560 m².⁷ I bygningsreglementet fandtes

De charmerende gamle længdehuse i bindingsværk i Søren Madsens Gang er nogle af de bygninger, som i høj grad bidrager til landsbypræget i Aaby i dag. Foto af Anna Wouwk Andersen, 2005.

dog ingen bestemmelser, der forholdt sig til bevaringen af landsbytræk i bydelene eller til bevaring af ældre bygninger.

I 1962 vedtog Aaby Kommune en ny bygningsvedtægt, der i høj grad lignede bygningsreglementet fra 1950. Her var enkelte matrikler på Aabyvej ved Korsagervej udlagt til byggeområder, og bygningsvedtægten konstaterede, at der i kommunen *"ikke findes noget ældre byområde med overvejende sluttet bebyggelse"*, hvormed der åbnedes op for muligheden for en yderligere udlægning af byggeområder i landsbyområdet.⁸ Altså er det her tydeligt, at den tidlige planlægning ikke gjorde meget for at værne om den gamle landsbykerne.

Lokalplan 1993

Den seneste byplan for landsbyen Aaby blev vedtaget i 1993, længe efter kommunesammenlægningerne i 1970, der medførte, at Aaby Kommune blev en del af Århus Kommune. Lokalplan 481 var i høj grad præget af nye tanker på byplansområdet, idet der blev sat fokus på værdierne i det tidligere landsbymiljø og inddraget mange bevarende elementer i lokalplanen. Lokalplanen lagde således stor vægt på landsbytrækkene i beskrivelsen af Aaby:

"en centralt beliggende kirke, smalle krogede gader, mange gamle huse, hvoraf en stor del stadig er traditionelle længdehuse med bindingsværk og stråtag. Desuden er det en

*meget grøn by med mange hække og større ældre træer”.*⁹

Denne fokus er ikke overraskende, hvis man ser lokalplanen i relation til kommunens arbejde med udpegning og sikring af bevaringsværdige landsbymiljøer i 1980'erne, men lokalplanen var meget anderledes end den tidligere planlægning for området. Fra 1993 var det således lokalplanens erklærede formål at bevare og videreføre landsbypræget, hvilket skete dels gennem lokalplanens bevarende bestemmelser og dels gennem en central vejledning til landsbyernes bevaring, som Århus Kommune havde udgivet i 1991.¹⁰ Altså kan frem til 1993 konstateres en stor ændring i holdningen til bevaringen af landsbyens særlige miljø, som den kommer til udtryk fra kommunalt hold – en holdningsændring, som jeg senere vil vende tilbage til.

I lokalplan 481 fremhævedes det desuden, at landsbyens huse for en stor dels vedkommende var vedligeholdt i overensstemmelse med det oprindelige udseende, at veje og stier stadig bar præg af eller havde deres oprindelige forløb og udstrækning, og at landsbyens mange hække og gamle træer gav den sammenhæng. For at sikre disse træk for fremtiden var der tre særligt centrale dele i lokalplanen. For det første regulerede lokalplanen bygningernes størrelse, form, materiale og farver samt udseendet af skure og carporte mv. for at sikre, at landsbyområdets bebyggelse udgjorde en harmonisk helhed. Konkret skulle denne regulering ske ved, at magistraten skulle godkende nedrivning, ombygning og opførelse af bebyggelse samt

opsætning af skilte, reklamer, antenner og paraboler. For det andet beskyttede lokalplanens bestemmelser vejenes og stiernes forløb samt forsøgte at begrænse belastningen af vejnettet i forhold til trafik og parkering af hensyn til landsbypræget. Endelig fastholdt lokalplanen for det tredje grundenes størrelse og begrænsede bebyggelsesprocenten for at opretholde de grønne haver, levende hegn og bevaringsværdige træer.¹¹

Holdningsændringer fra 1940'erne til 1990'erne

Ser man på udviklingen i planlægningen og sammenligner lokalplanen med byplanvedtægterne fra 1945 og 1957, ses det, at der i 1993 blev sat stor pris på de krogede og smalle gader, som man tidligere ønskede at rette ud, og på de gamle huse, som man i 1957 ønskede at fjerne. Lokalplanen fra 1993 ophævede derudover en bestemmelse om husenes højde. Byplanvedtægten fra 1945 tillod nemlig huse med indtil 2 etager og udnyttet tagetage, hvilket man i 1993 fandt uforeneligt med bevarelsen af landsbypræget med hovedsageligt lave huse. Bestemmelserne om husenes højde og bevarelsen af deres udseende samt vejenes forløb er således eksempler på direkte modstrid mellem planlægningen i 1945/1957 og 1993.

Udover disse punkter er det dog karakteristisk for forholdet mellem de tre planer, at lokalplanen fra 1993 er væsentlig mere vidtgående end byplanvedtægterne. Dermed beskæftiger lokalplanen sig med områder, der ikke blev berørt i 1945, og som dengang sandsynligvis ikke blev set

Vejforløbet omkring Aaby Kirke er i dag stadig præget af de ujævne sving, som man tidligere ønskede at rette ud.

Foto af Poul Pedersen 1970 i Lokalhistorisk Samling, Århus.

som værende nødvendige eller relevante for området. Med den bevarende lokalplan fra 1993 er der i høj grad tale om et værktøj til bevaring af et miljø, hvis bevaring ellers ville være helt overladt til områdets beboere. Løsningen, hvor Magistraten skal godkende mange beslutninger om f.eks. ombygninger, er nok omkostningsfuld, men den vidner om et forsøg på at få en god dialog med beboerne i det tidligere landsbyområde, hvor bevaringen af landsbypræget også afhænger af beboernes egen indsats og interesse.

Planlægningen i Vejlbj

Byplanvedtægt 1925

I Vejlbj-Risskov Kommune blev den første byplanvedtægt udarbejdet efter gennemførelsen af den første byplanlov i 1925, der gav kommunerne mulighed for, men ikke pligt til, at lave byplanvedtægter. Vejlbj-Risskov Kommune valgte således at lave en byplanvedtægt allerede

i 1925, mens Aaby Kommune som vist ovenfor ventede, til lokalplanlægning blev lovpligtigt i 1938, før den vedtog sin første byplanvedtægt.

Vejlbj-Risskov Kommunes byplanvedtægt nr. 1 omhandlede ikke den gamle landsbykerne, men henholdsvis Østre og Vestre Strandallé samt Østre Skolevej, og der var her tale om meget overordnede bestemmelser, som udpegede nogle generelle hovedlinier for trafikken og for bebyggelsen.¹² Idet flere af bestemmelserne mere eller mindre direkte var tilknyttet planerne om en station ved Vestre Strandallé, er der måske her et vink om, hvorfor Vejlbj-Risskov Kommune har vurderet, at der var behov for en byplan allerede i 1925. Sognerådsmedlemmet Regnar Knudsen støtter denne opfattelse i en beskrivelse af et byplanforslag fra 1926. Her nævner han, at der allerede på det tidspunkt var meget trafik mellem Vejlbj-Risskov og Århus, dels fordi folk arbejdede i Århus og boede

Badeliv anno 1917. Strandene ved Vejlbj tiltrak allerede fra begyndelsen af 1900-årene mange badegæster fra Århus, hvilket øgede trafikken mellem de to områder. Foto af Ebbesen Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus

i Vejlbj-Risskov, og dels fordi strandene ved Vejlbj-Risskov allerede dengang tiltrak mange badegæster.¹³

Vejlbj-Risskov er således en kommune, som allerede tidligt har været præget af pendlertrafik, og det er oplagt, at byplanvedtægten blev til, fordi der var behov for en regulering af trafikken. En af forskellene mellem Aaby og Vejlbj ses altså allerede her, for trafiksituationen i landsbyen Aaby var meget anderledes, idet trafikken benyttede hovedvejen Silkeborgvej, der var blevet anlagt allerede i 1854.

Planlægning for byplanloven

Vejlbj-Risskov Kommunes byplanvedtægt nr. 1 beskæftigede sig altså hverken

med landsbymiljøet eller med bevaringen af det. I stedet var det helt fra 1919 udbredt at regulere landsbyens udseende med bestemmelser direkte på de enkelte matrikler, hvoraf flere blev solgt eller købt af kommunen. Således blev der i servitutterne stillet krav om bygningernes udseende og fælles veje, at hegn skulle være godkendt af sognerådet, og at der ikke måtte drives generende erhverv. Kravene til bygningerne var de mest detaljerede, nemlig at Vejlbj Bygningskommission eller sognerådet skulle godkende facade-tegninger, at skæmmende huse eller lignende ikke måtte findes på parcellen, og at beboelsen kun måtte være til to familier og højst i to etager plus kælder.¹⁴

Sammenligner man disse servitutter med den senere byplanvedtægt nr. 1 for Aaby, er der flere sammenfald, nemlig i reguleringen af veje, bygningsstørrelse, erhverv og hegn. Sognerådet i Vejlbys-Risskov Kommune var dog gået endnu videre med reguleringen, idet der blev lagt ind i servitutterne, at sognerådet skulle godkende både for eksempel facadetegninger og hegnstyper. Dermed tyder servitutterne på matriklerne på, at sognerådet i Vejlbys-Risskov tidligt var aktive i planlægningen, idet der i tinglysningerne ses eksempler på mere overordnet og helhedsorienteret planlægning fra årene før gennemførelsen af den første byplanlov i 1925.

Bygningsreglementer 1950 og 1962

Servitutterne er endvidere i god overensstemmelse med bygningsreglementerne fra 1929 og 1950, der som nævnt var fælles for Aaby og Vejlbys-Risskov kommuner. I bygningsvedtægten fra 1962 ses det imidlertid, at Vejlbys-Risskov Kommune da havde lagt flere bestemmelser ind i sin bygningsvedtægt end Aaby Kommune havde i sin. Således kunne Vejlbys-Risskov Kommune i kraft af bygningsvedtægten stille større krav til udformningen af nyopført bebyggelse af hensyn til helhedsvirkningen, til områdets skiltning og til, at bygningers ydre ikke måtte ændres uden tilladelse fra kommunen.¹⁵ Altså ser det her ud til, at Vejlbys-Risskov Kommune har brugt bygningsvedtægten til at regulere bebyggelsen i forhold til et hensyn til den allerede eksisterende bebyggelse. Disse bestemmelser blev ikke nødvendigvis

udformet med det formål at sikre bevaringen af det gamle landsbyområde, men der er stor forskel på, hvilke muligheder Aaby Kommune og Vejlbys-Risskov Kommune på papiret havde givet sig selv for at tage hensyn til de gamle bydele. Således lader det til, at Vejlbys-Risskov Kommune var mere aktiv end Aaby Kommune i forhold til at sikre bebyggelsesområdernes sammenhæng frem til midten af 1960'erne. I perioden omkring kommunesammenlægningen i 1970 bliver der imidlertid for alvor forskel på forvaltningen af de to landsbyområder på grund af nye centertanker i den generelle planlægning for Århusområdet.

Vejlby som bycenter

I 1969 udarbejdede sognerådet i Vejlbys-Risskov en dispositionsplan for Vejlbys-Risskov, hvor landsbyområdet var udlagt til et såkaldt C-center i overensstemmelse med Egnspanen for Aarhuseggen fra 1966. Egnspanen, der gjaldt hele Århusområdet, opererede med tre typer centre: A, B, og C, hvoraf de syv C-centre var de mindste.¹⁶ A-centret var Århus centrum, mens de to B-centre skulle være ved Lisbjerg og Hasselager. C-centrene skulle fungere som centre for daglig handel og service for et områdes egne borgere. Vejlbys-Risskov sogneråd satte tydeligvis pris på udpegningen til C-center, men det havde større ambitioner og udarbejdede derfor kort efter den nævnte dispositionsplan - hvor man arbejdede med større tal for handelen end i Egnspanen, tal som snarere lignede forberedelser til et B-center.¹⁷ Planerne indebar en rydning af det

Omkring 1930 var landsbydyllen ved Vejlbj Kirke stadig intakt. Foto af Thorkil Svendsen i Lokalhistorisk Samling, Århus.

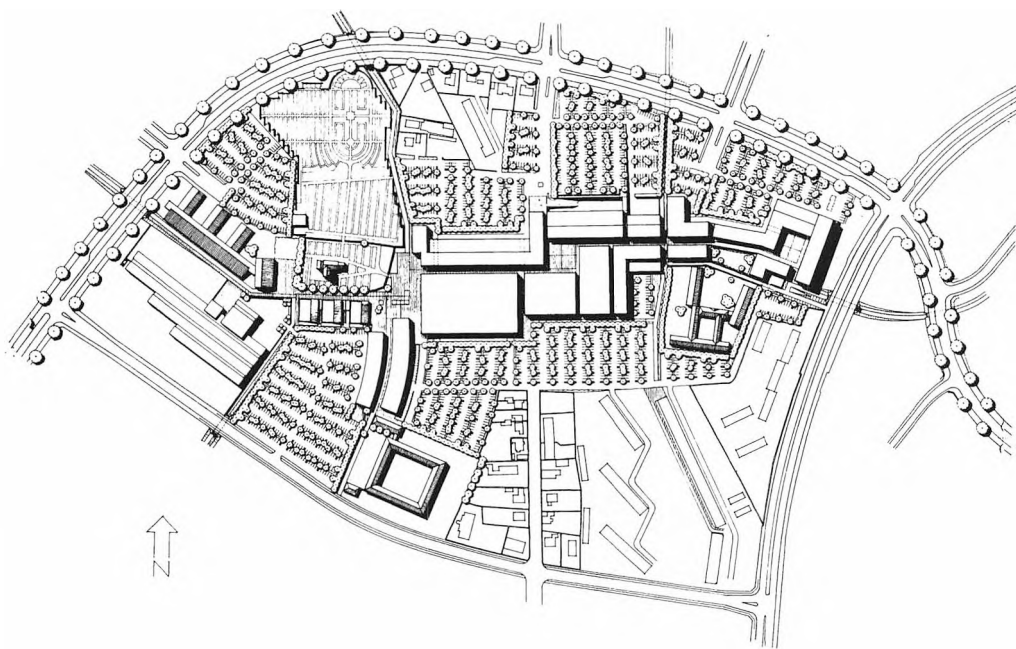

meste af landsbyen med indretning af parkeringspladser i stedet, men den blev dog aldrig gennemført og blev i stedet afløst af områdets første lokalplan, der kom i 1982.¹⁸ I mellemtiden havde det fremskridtsbejærede sogneråd inden kommunesammenlægningen, som det var kraftigt modstander af, dog opkøbt jord efter centerplanen og revet adskillige ældre bygninger ned.¹⁹

Lokalplan 136 med titlen *"Et område til centerformål"* havde været undervejs siden 1978 og er i sin hovedtanke tydeligt udsprunget af centertankerne i Egnspanen fra 1966, men det er klart, at planerne i mellemtiden var blevet lidt mindre omfattende. Lokalplan 136 beskæftigede sig således kun delvist med den gamle landsbykerne, idet det kun var landsbyens hovedgade Vejlbjgade og sidegaderne Smedegade, Ved Smedien og Nordlandsvej, som blev berørt af planen. Udover *"centerformålet"*, som bestod af

forskellige handels- og servicefunktioner samt et kommunekontor ved Vejlbjgade, skulle planen sikre veje, stier, grønne områder og parkeringspladser i relation til centerfunktionerne. For at sikre sammenhæng i bebyggelsen valgte man rødt tegl som det gennemgående materiale, men prioriteringen af parkeringspladser var dog stadig det mest markante element i planen. Parkeringspladserne blev her udlagt, så de dækkede store arealer i landsbyen og virkede temmelig dominerende på området omkring Vejlbjgade. Landsbyen var i forvejen frem til planens udarbejdelse blevet afskåret i nordlig retning ved anlæggelsen af Vejlbj Centervej og dermed klemt inde mellem Grenaavej og Vejlbj Centervej.

Sammenligner man den vedtagne lokalplan med et bebyggelsesforslag, der ledsagede det oprindelige forslag, er det dog tydeligt, at den vedtagne plan var mere skånsom for landsbyen. Således

Plantegning af Vejlbystreket med 27.000 m² butiksareal, 17.000m² kontorareal samt omkring 2000 parkeringspladser. Tegningen er fra Dispositionsplanen for Vejlbystreket Kommune 1969, som var tæt forbundet med udpegningen af Vejlbystreket som C-center i Egnsplanden for Aarhusegnen fra 1966. Planområdet er indrammet af Vejlbystreketvej, Grenaavej og Tranekærvej. Venligst udlånt af Byplanafdelingen, Aarhus Kommune.

viser forslaget til bebyggelsesplan fra november 1978 en landsby, der var endnu mere præget af parkeringspladser, hvor et område ved Smedegade var omlagt til supermarked og institutioner, og hvor to ældre huse (heraf et i bindingsværk) mellem plejehjemmet på Vejlbystredes sydside og Grenaavej var revet ned til fordel for beskyttede boliger.²⁰

Lokalplan 1986 og 1991

I områdets anden lokalplan fra 1986 ses det tydeligt, at lokalplan 136 foreløbigt var forladt. Lokalplanen gjaldt en udvidelse af Vejlbystreket Plejehjem på Vejlbystredes sydside, men planen gik udenom forslaget

fra lokalplan 136, der opererede med en udvidelse af plejehjemmet på hele arealet ud mod Grenaavej. Således var udvidelsen her i mindre målestok og krævede ikke nedrivning af de førortalte huse på matriklerne 47d og 47e. Et helhedshensyn til resten af landsbyen nævnedes ikke i lokalplanen, men der var dog bestemmelser om fælles materialevalg og udformning, sådan så plejehjemmet og de beskyttede boliger i tilknytning hertil dannede en harmonisk helhed.²¹

Områdets næste lokalplan blev vedtaget i 1991. Denne plan beskæftigede sig med det yderste hjørne af Vejlbystreket, der er omkranset af vejene Grenaavej, Vejlbystreketvej

Centervej, Nordlandsvej og Vejlbegade. Af interesse for landsbyområdet var primært det såkaldte område II ved Vejlbegade. Her måtte der kun opføres boligbebyggelse og mindre butikker, og der skulle tages hensyn til en tilpasning til omgivelserne i bygningernes udformning – f.eks. måtte bygningerne ikke have mere end to etager. Lokalplanen nævnte derudover, at der arbejdedes på en bevarende lokalplan, så det ser ud til, at en ændring i opfattelsen af det tidligere landsbymiljø med bevaringen af helheden på dagsordenen var på vej, allerede inden vedtagelsen af den bevarende lokalplan.²²

Bevarende lokalplan 1995

Den bevarende lokalplan, lokalplan 448, blev vedtaget i 1995. Af lokalplanen fremgik indirekte, at man fandt, at Vejlbys var blevet præget af for mange stilarter, idet planen fastslog, at antallet af disse ikke skulle øges. Hele lokalplan 136 med opbygningen af et nyt kommunekontor og centerfunktioner blev endeligt aflyst til fordel for et grønt område. I stedet bestemtes det i den nye lokalplan, at dens formål var at søge at bevare landsbypræget og udforme nyt byggeri i harmoni med det. Lokalplan 273 om plejehjemmets udvidelse begrænsedes til plejehjemmets område, sådan så hele det tilbageværende landsbyområde blev dækket af den bevarende lokalplan. Bevaringen af landsbyområdet skete ligesom i Aaby med henvisning til Århus Kommunes vejledning til bevaring af landsbyer.

Konkrete tiltag i lokalplanen beskyttede området mod store bygninger, høje

bebyggelsesprocenter og små udstykninger, der ikke gav plads til haver. Samtidigt søgte planen at sikre, at carporte, småbygninger og nybyggeri blev udformet, så det passede ind i landsbyens helhed, hvad angår materialer og stil, at reklamer, skilte og antenner kun blev opsat efter magistratens tilladelse, og at træer og levende hegn blev bevaret.²³

Sammenligning af planlægningen i Vejlbys og Aaby

Byplanlægningen og gennemførelsen af den er forløbet på to forskellige måder i landsbyerne, selvom der ved første blik kan ses flere paralleller. I begge tilfælde går forløbet fra løsere planlægning, over gennemgribende radikale planer til bevarende lokalplaner, der gælder i dag. Fokuserer man på gennemførelsen af planerne, er forskellen dog meget stor. Mens centerplanerne for Vejlbys delvist blev gennemført med nedrivninger, anlæggelsen af Vejlbys Centervej og reguleringer ved landsbyens hovedgade, der isolerede landsbykarakteren til området ved kirken, så blev de store planer med regulering af landsbyområdet aldrig gennemført i Aaby. Dermed er det tydeligt, at bevaringen af landsbytrækkene i de to landsbyer hverken skyldes fremsynet planlægning eller mangel på planlægning. Tværtimod skyldes bevaringen manglende gennemførelse af meget ambitiøse moderniseringsplaner, der ville have fjernet landsbypræget totalt både i Aaby og i Vejlbys.

Således skal årsagen til den forskellige bevaring måske i stedet findes i kommunernes økonomi og øvrige bydele. Havde Aaby Kommune haft økonomien til det,

I 1968 fejrede man i Vejlbys rejsegilde på Apotekerfondens markante betonbygning på landsbyens hovedgade Vejlbysgade. I den bevarende lokalplan fra 1995 kommenterede man netop den negative virkning af de mange forskellige stilarter og materialer, som byggeriet her har bidraget til. Ved opførslen var Apotekerfondens bygning dog helt i overensstemmelse med tankerne bag dispositionsplanen for Vejlbys fra 1969. Foto af Per Allan i Lokalhistorisk Samling, Århus.

var landsbyen Aaby sikkert blevet omdannet til en mere moderne by efter planerne, men kommunen havde tilsyneladende ikke råd til de omfattende ekspropriationer. En medvirkende årsag kan være, at det tidligere landsbyområde ikke blev prioriteret som vækstområde, da kommunen besad et mere centralt beliggende vækstområde omkring Silkeborgvej. I Vejlbys var der omvendt økonomi til at gennemføre planerne, og da den tidligere landsby lå centralt og derfor allerede i 1960'erne var udlagt til centerfunktioner, var Vejlbys, set fra sognerådets synsvinkel, det mest oplagte vækstområde i kommunen.

Man kan altså sige, at mens Aaby måske blev en smule glemt og underordnet

i forhold til Silkeborgvej, så var Vejlbys udpeget til at give borgerne en service, der krævede parkeringspladser og nybyggeri. Dette ses også tydeligt i forhold til vejnettene ved de tidligere landsbyer, hvor vejføringen med Grenaavej og Vejlbys Centervej går tæt på Vejlbys for at give bilister adgang til centerfunktionerne i bil, mens Aaby ligger et stykke fra Silkeborgvej og den senere anlagte Søren Frichs Vej. I Vejlbys havde sognerådet oveni råd til at købe grunde op som forberedelser til anlæggelsen af centerfunktionerne, og da planerne i slutningen af 1980'erne løb ud i sandet, var sognerådets forberedelser nået langt, og mange af landsbyens gamle bygninger var derfor revet ned.

Generelt havde den bevarende planlægning i 1990'erne altså flere landsbytræk at arbejde med i Aaby, og landsbykarakteren er i dag også tydeligst her. Denne vurdering ses også i Kommuneatlasen fra 1997, hvor forberedelserne til centerplanen i Vejlbj beskriver som værende for hårdhændede, mens vurderingen af Aaby er, at *"landsbyen har bevaret mange fine kulturhistoriske og byarkitektoniske træk."*²⁴ Udsagnene viser samtidigt, hvordan opfattelsen af områdernes bykvaliteter og af deres værdi som kulturmiljø har ændret sig. I artiklens sidste afsnit vil jeg derfor se på udviklingen af denne opfattelse i Århus Kommune.

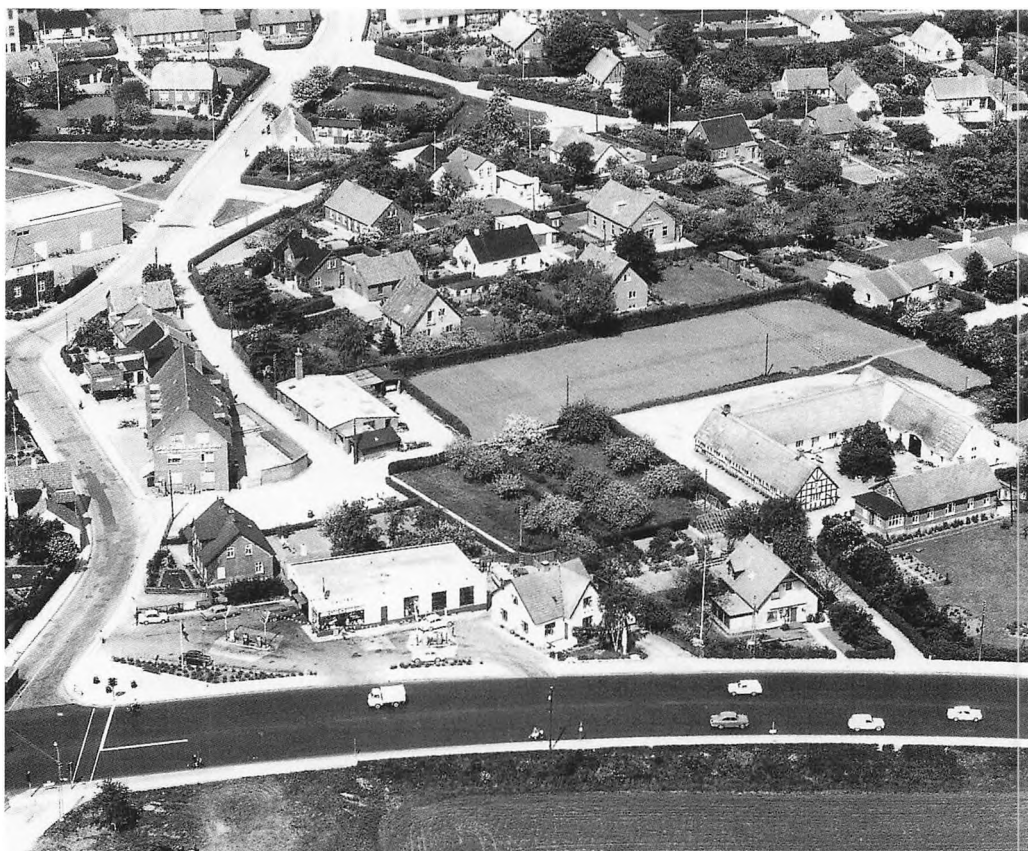
Århus som "den gode by"

Undersøgelsen af den konkrete planlægning i Aaby og Vejlbj gennem 1900-tallet har vist, at forestillingen om "den gode by" har forandret sig en del. Hensynet til spændende kulturmiljøer og rekreative arealer er kommet på dagsordenen og ligefrem blevet noget, der kan markedsføre byområder og tilføre dem egen identitet og historie. Men hvordan ser udviklingen ud, hvis man vender sig mod en kommunes egen markedsføring fra før 1950 og frem til i dag? I dette afsnit vil vi kigge nærmere på forestillingen om "den gode by", som den kommer til udtryk i materiale fra Århus Kommune.

I en tidlig reklame for Århus, pjecen *"Byg og bo i Aarhus"* fra 1938, som præsenterede byens nye grundudstyknings, argumenteredes der udelukkende med grundenes lave pris og deres hyggelige og gode beliggenhed med adgang til

egne haver. Bymiljø og kulturmiljø blev ikke nævnt i markedsføringen, og hverken grønne områder eller ældre bydele nævntes som en kvalitet. Hensynet til et samspil mellem de nye og gamle kvarterer fremgik heller ikke, men byrådet beholdt sig retten til at godkende tegninger til bygninger og hegn på de nyudstykkede grunde og havde således en vis mulighed for at fremme en sådan sammenhæng.²⁵

"Vi stemmer på Aarhus" fra 1946 er en generel introduktion til byen, som er noget mere fyldig. Her var mønstret imidlertid nogenlunde det samme. I pjecen formidlede kommunen sin indsats på flere områder som ældrepleje, vej-, skole- og hospitalsvæsen, samtidigt med at der oplystes, hvor meget (eller lidt) hver enkelt skatteborger betalte til det pågældende område. Dermed var det kommunens generelle velfærdsindsats, det, at den fungerede upåklageligt, og den lave pris, som skulle lokke nye indbyggere til. Leder man efter argumenter, der knytter sig til den fysiske bys udseende, finder man ligesom i 1938 ikke mange. Et afsnit var dog knyttet til byens gode beliggenhed ved skov og strand og til kommunens parkvæsen, ligesom turistattraktionen Den Gamle By, sportsfaciliteter og legepladser nævntes. Her sås altså en begyndende fokus på grønne og rekreative områder. I afsnittet *"Fremtidens Aarhus"* fokuseredes på værdien af byplanlægning, men omdrejningspunkterne var her fremskridtet, byvækst og sunde boliger, mens byens kulturhistorisk værdifulde bygninger og kvarterer ikke nævntes.²⁶ Dermed spillede ældre kvarterer og de dertil knyttede

*Vejlbygades udmundning i Grenaavej 1964. Vejlby Centervej løber i dag, hvor den store bindingsværksgård ses i fotoets højre side. Det er tydeligt, at anlæggelsen af Vejlby Centervej har skåret det gamle landsbyområde over i to.
Foto af Sylvest Jensen, i Lokalhistorisk Samling.*

bykvaliteter ikke nogen rolle i markedsføringen af Århus i hverken 1938 og 1946.

I *Egnsplan for Storaarhus* fra 1954, der var en plan for udviklingen af Århus og omegnskommunerne, blev der udtrykt stor bevidsthed om værdien af grønne områder. Således var rekreative arealer inddraget i planlægningen for området, mens tiltag for at bevare bygninger og bymiljø ikke figurerede i planen.²⁷ Heller ikke *Egnsplan for Aarhusegnen* fra 1966,

som var mere omfattende end planen fra 1954, var kendetegnet ved sin skånsomme indstilling i forhold til de ældre bydele, hvilket tydeligt ses i forhold til udpegningen af førortalt centerområde i Vejlby. I stedet blev der fokuseret på utidssvarende lejligheder, der ikke levede op til "*mindstekvalitetskravene*" til for eksempel størrelse, vand- og varmforsyning. Planlæggerne var dog fortsat meget opmærksomme på rekreative områder.²⁸

Generelt viser planlægningen for Århus-området i 1950'erne og 1960'erne altså ikke en øget fokus på værdierne af kulturmiljøet i forskellige byområder. Der var i stedet lagt vægt på moderniseringen af utidssvarende boliger, så århusianerne kunne sikres gode boliger, sådan som det også blev nævnt i pjecen fra 1946.

I dag er vi så vant til markedsføringsværdien af ældre charmerende bydele, at det kan virke mærkeligt, at det ikke var i spil i 1950'ernes og 1960'ernes Århus, men man skal naturligvis erindre, at mange af de kvarterer, der i dag fremstår med idyl og charme, har været igennem en omfattende og yderst tiltrængt byfornyelse helt frem til 1990'erne. For eksempel manglede 24% af boligerne i Århus og forstæderne centralvarme så sent som i 1960, mens 32% manglede badeværelse og 20% manglede toilet i lejligheden.²⁹

1970'erne var præget af kommunalreformen, så det var først i 1984, at den nye Århus Kommune udgav sin første samlede kommuneplan. Landsbyområderne Vejlbj og Aaby behandledes her temmelig forskelligt. I Aaby blev det nu udlagt som en hensigt at bevare landsbytrækkene gennem en regulering af grundstørrelse, bebyggelsesprocent, arkitektur, bygningshøjde og farve-/materialevalg samt en bevaring af vej-/stiforløb, levende hegn og gamle træer, men reguleringen gennemførtes dog først i den bevarende lokalplan knap 10 år senere. I Vejlbj var der i overensstemmelse med lokalplanerne som ovenfor beskrevet stadig fokus på centertanken og ikke på bevaring af landsbypræget.³⁰

I kommuneplanen for 1988-1996 var

bevaring kommet på dagsordenen sammen med byfornyelse, i den forstand at byfornyelse som hovedregel skulle være bevarende. Dermed var der taget et konkret skridt for at fremme bevaringen af de ældre bymiljøer.³¹ Kommuneplan 1993-2006 kan ses som et udtryk for, at opfattelsen af bevaringsværdierne i byen igen havde rykket sig. Kommuneplanen viste atter en øget fokus på grønne områder og en klar beslutning om at værne om "*betrydningsfulde gedeforløb og bygninger*". Den tydeligste forandring fandtes dog i afsnittet om bymiljøer: "*Midtbyen rummer mange historisk og arkitektonisk værdifulde gadestrøg og bygningsmiljøer, som gør Midtbyen til noget særligt.*"³² En så tydelig bevidsthed hos kommunen om de kulturhistoriske byværdier var ikke set tidligere, men der er god overensstemmelse mellem denne opfattelse og den holdning, der kommer til udtryk i de nogenlunde samtidige bevarende lokalplaner for Aaby og Vejlbj.

I den nyeste kommuneplan fra 2001 optræder som nævnt begrebet byzonenlandsbyer, som både dækker Vejlbj og Aabys bymæssige og landsbymæssige karakter. Kommuneplanen er tydeligvis opmærksom på kulturmiljø og historiske bevaringsværdier, idet både bevaringsværdige bygninger, bevaringsværdige sammenhænge og hensynet til både by- og landzonelandsbyer indgår som en naturlig del af beskrivelsen af kommuneplanens arbejdsområder på linie med placeringen af erhvervsområder og butikcentre.³³

Hermed ses det foreløbige slutpunkt for udviklingen af kommunens opfattelse af byværdier med en integration

De mange gamle haver med store træer og levende hegn ses i dag som en af de afgørende kvaliteter ved landsbymiljøet i Aaby. Foto af Anna Wowk Andersen, 2005.

af både bevaringsværdige bygninger og bevaringsværdige helheder. Århus Kommune har på denne måde gennemløbet en proces mod anerkendelse af kulturmiljøer som en bykvalitet, og både de bevarende lokalplaner fra 1990'erne og kommuneplanen fra 2001 antyder kraftigt, at der er en klar bevidsthed om værdien af byens forskellige kulturmiljøer.

Kulturmiljø

At det kommunale niveau har brugt temmelig mange år på at gennemløbe denne udvikling, skyldes sandsynligvis, at fokuseringen på bevaringsværdier i kulturmiljøet tidligere mest prægede det landspolitiske niveau i forhold til fred-

ningslovgivningen, som kun fylder meget lidt i kommunernes planlægning. Selvom muligheden for at tage hensyn til bevaring af allerede eksisterende bymiljøer fandtes i byplanlovgivningen helt tilbage i 1938, var det for eksempel først i 1994, at der fra ministerniveau blev sat ord på, hvad det er, der skal søges bevaret – nemlig kulturmiljø. Svend Auken lancerede ordet i 1994 i en kronik i Politiken, hvor han definerede kulturmiljø som den såkaldte tredje dimension i miljødebatten.³⁴

Med Aukens lancering af begrebet blev der for alvor sat fokus på et område, der allerede, som vist ovenfor, havde været under forandring længe. Politiseringen af begrebet på landsplan betød, at det hur-

tigt slog igennem offentligt. Man står dog tilbage med overvejsen, om det kunne have betydet en ændret tilgang til bykvaliteter og kulturmiljø, hvis politiseringen af bevaringsspørgsmålet i forhold til kulturmiljøet var sket langt tidligere.

Konklusion

Efter undersøgelsen af planlægningen i de to byzonelandsbyer Aaby og Vejlbystår det klart, at bevarelsen af landsbypræget på ingen måde kan siges at skyldes fremsynet planlægning. Tværtimod blev områdernes værdi som kulturmiljø først påskønnet temmelig sent med bevarende lokalplaner fra henholdsvis 1993 og 1995. I begge tilfælde var der tidligere lavet flere byplaner, der absolut ikke tog hensyn til landsbypræget, og bevarelsen af landsbypræget skyldes derfor primært en manglende gennemførelse af disse planer. Århus Kommunes fokus på kulturmiljø og bykvaliteter knyttet hertil viser samme mønster. Først indenfor de sidste 15-20 år er ældre bymiljøer kommet på dagsordenen som værdier i ”den gode by”.

Ser man på byzonelandsbyernes værdi som kulturmiljø, træder deres evne til at fortælle historierne om de gamle landsbyer og om Århus-området vækst klart frem. Men fremover vil man måske blive bevidst om, at de tidligere landsbyer også fortæller en tredje historie. Nemlig historien om planlægning på godt og ondt med bindingsværk og beton, parkeringspladser og gamle haver, typehuse og stråtekt idyl side om side. Måske er det den sidste historie, der bliver den vigtigste at fortælle fremover, nu hvor kommunernes mang-

lende hensyn til kulturmiljøet er blevet en historie i sig selv.

Litteratur og kilder

Henvisninger anvendt i noterne er understreget.

Auken, Svend, Miljøpolitikens tredje dimension, *Politiken*, 13. juli 1994.

Bygningsreglement for Aaby, Holme-Tranbjerg, Vejlbystår og Viby Kommuner under Aarhus Amt, 1929, trykt 1935.

Bygningsreglement for Aaby, Brabrand-Aarslev, Hasle-Skejby-Lisbjerg, Holme-Tranbjerg, Odder, Ormslev-Kolt, Vejlbystår og Viby kommuner under Aarhus Amt, 1950.

Bygningsvedtægt for Vejlbystår Kommune 1962.

Bygningsvedtægt for Aaby Kommune 1962.

Carlberg, Nicolai red. m.fl., *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis*, 2002.

Dansk Byplanlaboratorium Byplanhistoriske Noter 10, *20'ernes og 30'erne byplanhistorie*, 1987.

Dansk Byplanlaboratorium Byplanhistoriske Noter 12, *40'ernes og 50'ernes byplanhistorie*, 1987.

Dispositionsplan for Vejlbystår Kommune 1969.

Egnsplan for Storaarhus, 1954.

Egnsplan for Aarhusegnen, 1966.

Gaardmand, Arne, *Dansk byplanlægning 1938-1992*, 1993.

Fode, Henrik, Vejlbystørstadsdrømme der brast, i *Århus Årbog* 1974, s. 126-130.

Knudsen, Regnar, Beskrivelse til et byplanforslag for Vejlbystår Kommune, s. 15-20, i *Beretning om dansk byplanlaboratoriums virksomhed 1926, 1927*.

Lov nr. 122 18. april 1925 – lov om byplaner. Trykt i *Dansk Lovsamling 1925* ved Krabbe, O.

Lov nr. 181 29. april 1938 – lov om byplaner. Trykt i *Dansk Lovsamling 1938* ved Krabbe, O.

Projektgruppen for lokalkultur og landskab, *Aaby Kirke*, 1983.

Århus Amtskommune og Amtsfredningskontoret, *Landsbykirker og deres omgivelser*, 1982.

Århus Kommune, *Byg og bo i Aarhus*, ca. 1938.

Århus Kommune, *Vi stemmer på Aarhus*, ca. 1946.

Århus Kommune, *Lokalplan nr. 136 – et område til centerformål i Vejlbystår*, 1982.

Århus Kommune, *Kommuneplan 1984-1992*.

Århus Kommune, *Lokalplan nr. 273 – udvidelse af Vejlbystår Plejehjem*, 1986.

Århus Kommune, *Hovedstruktur – kommuneplan 1988-1996*.

Århus Kommune, *Landsbyernes bevaring*, 1991.

Århus Kommune, *Lokalplan nr. 473 – erhvervs- og boligområde ved Vejlbj Centervej i Gl. Vejlbj*, 1991.

Århus Kommune, *Lokalplan nr. 481 – Landsbyen Aaby*, 1993.

Århus Kommune, *Kommuneplan 1993-2005 – midtbyen*, 1994

Århus Kommune, *Lokalplan nr. 448 – Gl. Vejlbj – eksisterende byområde med boliger, erhverv og landsbyområde*, 1995.

Århus Kommune, *Byplanlægning og –udvikling i Århus Kommune 1850-1995*, 1996.

Århus Kommune, *Kommuneatlas Århus I og II*, 1997.

Århus Kommune, *Kommuneplan 2001 – rammer*, 2002

Utrykte kilder

Tinglyste servitutter for Vejlbj By, Vejlbj. Fælles akt-nummer J 635, hovedmatrikel 5bb. Nr. 002, 003, 004, 007, 008, tinglyst 25.6. 1919, 22.12.1928, 10.10. 1930, 3.5. 1933 og 17.12. 1936. Bl.a. matriklerne Gas, Gay, Gaz, 5a, 5bc, 5db, 169 Vejlbj og 5kc. Tinglysningskontoret, Århus. J 635.

Vejlbj-Risskov Kommune. Byplan nr. 1 – byplanvedtægt for en del af Vejlbj-Risskov kommune.

Aaby Kommune. Byplanvedtægt nr. 1 for området mellem Aabyvej, Gjellerupvej, Tousvej, Vibyvej og Chr. Winthers vej i Aaby Kommune, vedtaget 9.4. 1947.

Noter og henvisninger

¹ Kategoriseringen stammer fra *Kommuneplan 2001 – rammer*, s.11.

² Byplanvedtægt Aaby nr. 1. Lov nr. 181, § 1. *40'ernes og 50'ernes byplanhistorie*, s. 6f.

³ Gjellerupvej var i 1945 navnet på den del af Åbyvej, som går vestpå fra Aaby Kirke.

⁴ Byplanvedtægt Aaby nr.1 § 2 – bemærkninger, kortbilag.

⁵ Kommuneatlas Århus I, s. 25. Da byplanvedtægt nr. 5 blev afløst i 1971, har det desværre ikke været muligt at finde frem til den samlede byplanvedtægt.

⁶ Bygningsreglement 1950. For Vejlbj-Risskov, Aaby, Holme-Tranbjerg og Viby kommuner findes der derudover et lignende bygningsreglement fra 1929.

⁷ Bygningsreglement 1950, § 2, § 18 stk. 1, § 19 stk. 1-2, § 23 stk. 1, § 24 stk. 1, § 27, § 30-33, § 40-43 stk. 1-3, § 47 stk. 1, § 63-64, § 70, § 73, § 76-78. I bygningsreglementet fra 1929 var en bebyggelsesprocent helt op til 50% af grundarealet tilladt, og der var ikke vedtaget en minimumsstørrelse for grundudstyknings. Bygningsreglementet 1929 § 18.

⁸ Bygningsvedtægt for Aaby Kommune. Kortbilag, § 7 stk. 1, stk. 3 B4.

⁹ Lokalplan nr. 481, s. 3.

¹⁰ Lokalplan nr. 481, s. 4. *Landsbyernes bevaring*, 1991. Vejledningen indeholdt en grundig gennemgang af, hvordan man vedligeholder ældre landsbyhuse, men den beskæftigede sig også med landsbyens helhed og omgivelser, de gamle haver og hække, hegn og vejforløb.

¹¹ Lokalplan nr. 481 s. 5f.

¹² Byplan nr. 1 Vejlbj, § 2, 3 og 4.

¹³ Regnar Knudsen, s. 16f.

¹⁴ Tinglyste servitutter for Vejlbj By.

¹⁵ Bygningsvedtægt for Vejlbj-Risskov kommune.

¹⁶ Egnspan for Aarhusegnen, s. 153.

¹⁷ Henrik Fode, s. 126-130.

¹⁸ Dispositionsplan for Vejlbj-Risskov kommune, s. 14. Lokalplan 136.

¹⁹ Henrik Fode, s. 126-130.

²⁰ Lokalplan 136, bilag 5.

²¹ Lokalplan 273, § 1 og § 7 stk. 2, bilag 4.

²² Lokalplan 473 § 3 stk. 6,7 og 8, § 7 stk. 2, § 8 stk. 1., s. 2.2, bilag 4.

²³ Lokalplan 448, s.5, § 1, § 3 stk.1 og 4, § 4 stk. 1 og 2, § 7 stk. 2, 5, 6 og 8, § 8 stk. 1, 9 og 10, § 9 stk. 1, 2 og 3.

²⁴ Kommuneatlas I, s. 22f, 25.

²⁵ *Byg og bo i Aarhus*, s. 5, 8, 13.

²⁶ *Vi stemmer på Aarhus*, s. 5ff, 14ff, 28-32.

²⁷ Egnspan for Storaarhus, s. 37ff, 59.

²⁸ Egnspan for Aarhusegnen, s. 47, 169ff, 298.

²⁹ Egnspan for Aarhusegnen, s. 47.

³⁰ *Kommuneplan 1984-1992*, 13.05.20 BL, 15.01.11 OF, 15.01.10 BL.

³¹ *Hovedstruktur – kommuneplan 1988-1996*, s. 5.

³² *Kommuneplan 1993-2005*, s. 10, 38.

³³ *Kommuneplan 2001 – rammer*, s. 4-15.

³⁴ Svend Auken.

Et særpræget fund ved Øm Kloster - fra 1808 ?

Af Holger N. Garner

Øm Kloster Museum har længe været opmærksom på et område på marken umiddelbart øst for Øm Hovedgård, tæt på Øm Kloster, hvor der efter pløjning bestandig dukker murstensbrokker op.

Man kunne forestille sig, at her fandtes tomten efter Øm Klosters Ladegård. Ladegården er kendt fra skriftlige kilder, men dens sted er aldrig blevet påvist.

I 1994 foretog man så en grundigere terrænekognoscering af marken. Eftersøgningen gav dog heller ikke denne gang noget resultat. Det blev klart, at uden søgegravning finder man næppe frem til ladegårdens placering i forhold til klostret.

Rekognosceringen resulterede imidlertid i et uventet og helt anderledes fund, gjort af museets daværende medarbejder, Jan Beck Andersen.

Tæt ved Øm Hovedgaardens bygninger lå en opløjet metalgenstand med en tynd, grøn patina. En art cirkelrund plakette støbt i svært gods af bronze, 54 mm i diameter, en vægt på 51 gram, og meget velbevaret. To små huller i plakettens kant må være beregnet til påsyning eller pånitning, det ene er revet ud til kanten, stykkets eneste beskadigelse.

På plakettens let udbuede, runde midterfelt findes i relief en åben krone og tre ejendommeligt slyngede bogstaver: Et

sammenskrevet NB samt et D krydset af en skråstreg.

Hvorledes skulle man nu tolke dette fund - og hvorfra kunne det stamme?

Det kunne med det samme slås fast, at det på ingen måde hidrørte fra det middelalderlige Øm Kloster, men måtte være fra en langt senere periode.

Og her synes den stedlige overlevering at kunne komme til hjælp.

Den fundne bronzeplakette, diameter 54 mm. Indsat en spansk marki-krone (Alverdens heraldik i farver)

Emborg landsby og fortælletraditionen

Landsbyen Emborg opstod på det nedrevne Øm Klosters tomt og har navn efter klostret i den korte periode, dette tjente som residens for Kong Frederik II.

Klostrets ladegård blev udstykket i fire fæstegårde og dets herberg erstattedes med en kro. I tidens løb voksede bebyggelsen med enkelte husmandssteder, smedje og fiskerboliger, og da landsbyen var på sit højeste i slutningen af 1800 tallet, var der tillige købmand, skole og forsamlingshus. Men der har næppe været mere end 30 husstande i landsbyen og dens nærmeste omegn.

Afsides, og siden Øm Klosters nedrivning uden for verdensbegivenhederne, lå byen på landtangen mellem Mossø og Gudensø. Men blandt de relativt få beboere levede en fortælletradition af stor lodighed. Dette har vel inden mediernes fremmarch været tilfældet masser af steder, men i Emborg rakte traditionen helt frem til 1970'erne, hvor også den lokale dialekt måtte anses for uddød.

Når beboerne kom sammen fortaltes om egne og nedarvede oplevelser, og landsbyens erindring rakte mere end 150 år tilbage. Nogle erindringer om ulve må skrive sig fra før 1810. Fortællemåden kunne være let fabulerende med lun sans for situationskomik og burleske karaktertræk hos personerne i fortællingen. Denne var imidlertid altid jordnær og troværdig og f.eks. blottet for overnaturlige tendenser. Og der fandt ydermere en vis form for kildekritik sted. Ingen tog det ilde op, at de selvsamme hændelser blev fortalt gang på

gang. Fortællingen blev nydt af de tilstedeværende på samme måde, som en god og velskrevet bog kan læses mange gange. Men hvis fortælleren ændrede på beretningen, glemte noget eller tilføjede noget nyt og anderledes, blev han anholdt med et »Nej så'n var'et it'', hvorpå det fortalte korrigeredes tilbage i det vedtagne, rette spor.

Spanierne i 1808

En af beretningerne var om et besøg af spanske soldater i 1808. Verdensbegivenhederne rakte da atter en tynd finger ind til Emborg, og fortællingen om dette lyder i kort referat: En spansk troppestyrke indkvarteredes i Skanderborg og landsbyer øst for byen. Da der imidlertid manglede plads til alle i dette område forlagdes et formentlig ret lille kontingent vestpå, så langt som til Emborg landsby. En adelig officer fik kvarter i Øm Hovedgård, hvor han ramtes af sygdom, så alvorligt, at han døde på gården. Landsbybeboerne var sig vel bevidst, at de boede på Øm Klosters tomt og dermed den gamle, katolske kirkegård, og den døde spanier blev, som katolik, begravet i landsbyen.

Under sin sygdom var han blevet plejet af en ung pige på gården, der tog sig kærligt af den syge, fremmede caballero, så kærligt, at hun ni måneder efter fødte et barn. Herefter blev hun stammomder til en livskraftig slægt med nedarvede sydlandske træk.

En af efterkommerne af den spanske officer, fisker Laurs Peder Sørensen (†1963) har udpeget stedet vest for Øm Hovedgaard, hvor hans spanske forfader er begravet. Senere har nye vejanlæg

Emborg Landsby ca. 1900 – 1910. Øm Hovedgård ses yderst tv. med to hvidkalkede længer (uden bindingsværk) forrest. Her omkring gårdens nordvestre hjørne udpegedes stedet for spanierens grav. Plaketten er fundet på gårdens modsatte side. Postkort tilhørende forfatteren.

forårsaget så store ændringer, at gravens plads ikke umiddelbart kan findes. Ifølge traditionen blev officerens hest aflivet og nedgravet ved gården. Der har formentlig været tale om en hingst, da det spanske korps næsten udelukkende benyttede hingste som rideheste.

Desværre mangler der synlige beviser for denne del af beretningen. Det forlød, at gårdens ejer skulle have opgravet et hesteskelet, som opbevaredes i en papæske på stuehusets loft, men en henvendelse til arvingerne efter hans død i 1993 bragte ikke hesteskelettet for dagen.

De spanske troppeenheder i Østjylland

Regimentet Guadalajara var i tiden ca. 5.

april til begyndelsen af maj stationeret i Skanderborg og omegn, hvorfra det afgik til Fyn og Sjælland.¹ Regimentet Princesa blev fra Århus i maj overført til Skanderborg, hvor det en kort tid var indkvarteret. Begge disse var imidlertid infanteriregimenter, der ifølge en liste udfærdiget af den spanske obertsløjtnant J. A. de Llano ikke rådede over heste.²

Men i maj måned var kavaleriregimentet del Rey indkvarteret i Århus, Skanderborg og Horsens.³ Dersom kavaleriregimentet, der talte ca. 650 mand med 540 heste, skulle dele indkvartering med Princesas ca. 1800 infanterister, er det forståeligt, at det fordeltes over tre områder, hvilket også falder i tråd med Emborg-traditionens beretning om manglende

Fra tegningen af »Spanier og franskmænd i Danmark i 1808« er her kun medtaget de spanske soldater. På hestens seletøj ses sammenføjningerne dækket af runde skiver. Den fundne plakette formodes at være en sådan seletøjsdel. De i teksten nævnte, større ovale plaketter ses på tre af soldaternes chakot'er. Kavaleristen, der holder ved hesten, bærer således chakot med plakette.

indkvarteringsplads i Skanderborg og landsbyerne øst for byen, så et kontingent lagde sig ind i Emborg.

Efter dette synes den anonyme, spanske officer i Emborg-traditionen mest sandsynligt at have tilhørt kavaleriregimentet del Rey.

Et stykke seletøj ?

Men nu den forsvundne plakette, hvad har den vel med alt dette foregående at gøre? Et forslag går ud på, at plaketten har hørt til et spansk hesteseletøj. På et koloreret billede af de fremmede tropper i 1808 ses en spansk kavalerist holdende sin hest ved tøjlen. Hestens seletøj har runde plaketter over sammenføjningerne.

Kronen i relief på den fundne plakette har trods sine grove, lidt udetaljerede li-

nier i støbningen en umiskendelig lighed med en spansk marki-krone. Man må her erindre, at det spanske hærkorps' øverste chef var marki de la Romana.

Det ville være besnærende at opfatte de sammenslyngede bogstaver NB som Napoleon Bonaparte, men det ville være ganske usandsynligt, at spanske, nationale tropper, »udlånt« til Kejseren, skulle benytte dennes initialer.

De spanske regimenters videre skæbne viser da også, at de var alt andet end lykkelige for at deltage i Napoleons foretagender. De var kommet til Nordtyskland og Danmark for at deltage i fastlandsspærringen, rettet mod England og for siden at deltage i den invasion af Sverige, som aldrig blev til noget. Og de, der kunne, mere end 9000 af korpsets godt 13.000

mand, drog med engelske skibe hjem til Spanien for der at deltage i oprøret mod Napoleon.

Detskalyderligere bemærkes, at kronen på plaketten er fjernet fra den napoleonske heraldik. Indtil videre er betydningen af de første to bogstaver uopklaret. Endelig er der det pyntelige D på plaketten, som med nogen sandsynlighed står for ordet *Dragones*.

En forespørgsel om stykket på Tøjmusæet i København var desværre resultatløs. Man havde her, heller ikke i Geschirrsamlingen, noget, der lignede plaketten. Dernæst forsøgte en forespørgsel på Museo del Ejército, militærmuseet i Madrid, der beredvilligt besvarede henvendelsen.⁴

Museets forskningsafdeling var velorienteret om de spanske troppers ophold i Danmark. Til plaketten i dennes specielle udformning havde man dog intet kendskab, men man medgiver, at med hensyn til bestemmelsen af stykket som henhørende til en militærenhed eller personlig ejendom, kunne ideen om, at det var en del af hesteseletøj meget godt være rigtig.⁵

Derimod benyttedes en lignende pla-

ette med krone og bogstavforkortelser, der refererede til den pågældende troppenhed, foran på det militære hovedtøj chakoten. Kun var disse plaketter ovale af form og 12 cm lange i modsætning til Emborg-plakettens cirkelrunde form og kun godt 5 cm i diameter.

På den tidligere nævnte, meget illustrative tegning af »Spanier og Franskmænd i Danmark i 1808« ses tre af de spanske soldater med den ovale plakette på chakoten. Den ene af disse er tilmed kavaleristen, der holder sin hest med de runde seletøjssammenføjninger!

Emborg-overleveringen om den spanske officer, hans død, begravelse og efterkommere, falder da på ret overbevisende måde sammen med fundet af bronzeplaketten ved Øm Hovedgård. Eller med andre ord: Plaketten må efter al sandsynlighed kædes sammen med indkvartering af spanske soldater i 1808.

Skulle den tilforladelige Emborg-overlevering en gang gennem nye fund og ny viden vise sig alligevel ikke at være historie, er der i det mindste tale om en god historie.

Litteratur og kilder

Schmidt, Karl (I) : Meddelelser om de Begivenheder som knyttedes sig til de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808. Kjbh. 1901.

Schmidt, Karl (II): Aktstykker vedr. de fremmede Troppers Ophold i Danmark. Odense 1902- 07.

von Volborth, Carl Alexander: Alverdens Heraldiki farver. Kbh. 1972.

Yde, Niels: Spaniolerne, et glemt kapitel i egnens og byens historie. Artikel i Ugebladet for Skanderborg og Omegn. 24.4.1985.

Brev fra lieutenant colonel José Manuel Guerro Acosta, Museo del Ejército, Madrid.

Noter og henvisninger

Tak til Øm Kloster Museum for lån af plakette, og til Museo del Ejército, Madrid og Tøjhusmuseet i København. for besvarende korrespondance.

1. Smidt, K. I, s. 69.
2. Smidt, K II: Kaptajn (1808) José Augustin de Llano: Plana major del ejército, s. 43 – 47.
3. Smidt, K I, s. 70.
4. Brev fra J.M. Guerro Acosta, Militærmuseet, Madrid.
5. "Could be the identification for any object belonging to a military unit or personal owner, maybe you are right with the idea of a piece for joining horses harnesses."

Barnetid, besættelsestid og læreår i Århus 1935-50

Af Tage Vestergaard

Min familiebaggrund

Noget af det allerførste jeg husker er, at min far kom ud og hentede mig ind. Jeg sad på numsen midt på gaden, jeg har nok været omkring tre år. Jeg husker det ikke, som om han var vred eller noget i den retning, men han har naturligvis ikke villet have mig til at sidde derude, men jeg syntes også at kunne huske noget med flere børn, som sad på samme sted. Det må have været en søndag eftermiddag i sommeren 1935. På dette tidspunkt boede vi i Søgade, en lille sidegade til Frederiks Allé i Århus. Vi var min mor og far, Gerda og Holger Vestergaard, og så naturligvis mig selv, min søster Ilse var endnu ikke født på dette tidspunkt, hun kom først til verden et årstid senere.

Huset vi boede i var min morfars. Vi boede i stueetagen, mine bedsteforældre, Emilie og Hans Fussing, boede på første sal, og der var også en anden sal. Der var også et baghus med én lejlighed, og ovenpå det var der et værelse. Ude i gården gik en stejl cementtrappe ned til kælderen under baghuset, her var ejendommens vaskehus. Vaskehuset var et meget mørkt og kedeligt kælderrum uden elektrisk lys, der var en koldt vandshane, en gruekedel og et afløb i gulvet. Et lille hus i gården, helt ind imod muren til naboejendommen, var ejendommens to lokummer, og

i den ene ende var der indrettet et åbent pissoir.

Mine forældre var blevet gift i sommeren 1928, min far var tømrersvend og min mor var ufaglært lagerarbejder hos en legetøjsgrossist i Århus. De havde fået en ganske lille lejlighed i Fiskergyde i en meget gammel ejendom, som tilhørte min moders bedstemoder, altså min oldemor. Nu har oldemødre det jo med at dø, og da min oldemor kort tid efter døde, flyttede mine forældre til en kvistlejlighed på femte etage i Falstersgade. Her boede de i et par år, og værtinden, gamle fru Nielsen var meget glad for at have dem boende, og de var glade for at bo der.

Men tiderne ændrede sig, og i begyndelsen af 1931 stod det så sløjt økonomisk til hos mine bedsteforældre, at mine forældre besluttede at flytte ind i den lille stuelejlighed i Søgade, vistnok mest for at hjælpe lidt på den meget trængte familieøkonomi. Lejligheden bestod af en meget lille stue, et lille soveværelse og et køkken.

Min fars forældre, Else Kirstine og Jens Vestergaard, boede i et hus på Fuglebakken. Min bedstefar havde selv ladet det bygge som delvis selvbyggeri i 1927. Bedstefar var murerarbejdsmand, og bedstemor var hjemmesyerske for Magasin i Århus. Jeg husker, at jeg ofte var på besøg hos dem.

Men en sommerdag i 1936 skete der noget særligt. Mine bedsteforældre kom og hentede mig, jeg skulle med dem hjem, og jeg skulle blive der i flere dage. Jeg forstod ikke meget af hvorfor, jeg var blot glad for at skulle med. Men forklaringen kom nogle dage senere, jeg havde fået en lillesøster.

Nu var der rigtigt blevet trangt i det lille soveværelse, ja der var faktisk for lidt plads. Så helt uden at tage mig med på råd, jeg havde nok heller ikke forstået noget af det, så blev det besluttet, at vi skulle flytte op i mine bedsteforældres hus. Hos dem var økonomien også blevet noget vanskeliggjort af arbejdsløsheden i begyndelsen af trediverne, derfor måtte de enten tage en lejer ind eller forlade huset. Det kom derfor som en lettelse for dem, at vi havde for lidt plads og godt ville flytte ind hos dem.

Min farfar og farmor boede i en villa på Vagtelvej (nr. 4). Huset var bygget som et enfamiliehus. Vi kom til at bo i stueetagen, og mine bedsteforældre boede så på første sal. Den lejlighed, vi fik, var en regulær toværelses, en god stue, et soveværelse og et stort køkken med komfur. Der var ikke indlagt gas i huset, og heller ikke toiletet, der var lokum i kælderen. Der gik flere år, inden vi fik indlagt træk og slip, og gas fik vi aldrig. På førstesalen var der en stue og et soveværelse, intet køkken, min bedstemoder fik indrettet et køkken i kælderen. Det må have været meget surt for bedstemor, der havde været vant til at have hele huset for sig selv, og så pludselig at skulle indordne sig på denne akavede måde, men hun holdt det alligevel ud i mange år.

En hospitalsoplevelse

Vinteren før jeg skulle begynde i skolen, kom jeg på hospitalet, og det husker jeg sådan:

Jeg er en lille dreng på seks år, jeg har været ved vor egen familielæge og fået konstateret, at jeg har lyskebrok. Jeg skal opereres og derfor indlægges på Århus Kommunes hospital.

Jeg forstår selvsagt ikke ret meget af hvad det er, der skal ske, jeg er jo kun en meget lille dreng, og dengang var børn heller ikke så fremmelige, som de er i dag, og bestemt heller ikke så orienterede.

Da jeg sammen med mine forældre ankommer til den hospitalsafdeling, jeg skal være på, er det første, jeg kan huske, at jeg møder en sortklædt dame med hvid kappe over håret, det var jo en diakonisse, en slags sygeplejerske. Så bliver jeg ført ind på en stor sygestue, der står seks senge derinde, og der ligger en voksen mand i hver af de fem, jeg skal pænt sige goddag til dem alle. Herefter får jeg så at vide, at jeg skal sove i den seng, der er tom, den skal være min i de dage, jeg skal være her. Det næste, som sker, er, at jeg skal i bad og herefter have hospitalstøj på.

Vi er så nået til sidst på eftermiddagen, jeg er lagt i seng, selvom jeg ikke er det mindste træt. Der kommer så en sygeplejerske ind til mig og spørger, om jeg kan lide taffel øl, og det kan jeg. Hun medbringer to glas og rækker mig det ene og siger til mig, at hvis jeg kan drikke det rigtigt hurtigt, så skal jeg også nok få det andet, hun har med. Jeg drikker så lidt af glasset, men det smager ikke godt, så jeg vil ikke have det, men så beder hun mig

smage på det andet glas, og det smager rigtigt godt. Hun beder mig nu drikke det første glas færdigt og siger så igen, at jeg må få det andet glas bagefter, jeg lyster og drikker det og får da også det gode glas. Men hvorfor nu denne historie, jo det første var jo halvt amerikansk olie, og efter det var man jo sikker på, at patienten blev tømt helt ud indeni, og det var det, der var formålet med det. Sådan gjorde man dengang, i dag bruger man noget mere humant.

Efter den historie er det tid til, at mine forældre skal gå hjem, og det er jeg meget ked af, selvfølgelig.

Den efterfølgende morgen bliver jeg så kørt til operationsstuen, og her sker der følgende:

Jeg bliver klædt helt af, lagt på en briks, og en sygeplejerske siger til mig, at nu skal vi til at lege indianer, så jeg får begge ben spændt fast, og så begge arme, jeg bliver derefter malet på hele maven fra brystkassen og ned til skridtet og herfra videre ned til knæene. (Jeg husker ikke, hvad jeg tænkte om alt dette, men det næste husker jeg så tydeligt, som det var i går.) En sygeplejerske holder mig om hovedet så det ikke kan flyttes, en anden lægger en kold ildelugtende vatklud over min næse og holder den tæt ind til ansigtet, så jeg har ingen mulighed for at trække vejret uden om kluden, jeg skriger som en gal, jeg husker en sige: »Træk vejret roligt og dybt«, og jeg mærker en snurren i hovedet, som bliver stærkere og stærkere, og så begynder det også at snurre i hele kroppen, jeg skriger som jeg synes, jeg aldrig har skreget før, og så begynder det hele

at køre rundt for mig, noget af det sidste jeg husker er, at jeg hører en eller anden sige: »Nu er det snart slut, han bliver rolig nu«, så ser jeg svagt lyset gå ud. Herefter husker jeg intet mere, før jeg igen ligger i min seng oppe på sygestuen, og føler mig rigtig meget tørstig, men en diakonisse siger til mig, at jeg ikke må få noget før næste dag.

Dette er min erindring om mit første møde med et sygehus, jeg har senere fået fortalt, at det var æter, jeg blev bedøvet med dengang. Det var i 1938, og jeg var kun seks år, uha uha.

Skolegang i besættelsesårene

Foråret 1939 var på mange andre måder meget skelsættende for mig. Noget helt nyt startede den 1. april, da jeg begyndte at gå i skole. På min første skoledag fulgte min mor mig til Samsøgades skole, og derefter resten af min skoletid måtte jeg gå selv, med ganske få undtagelser. Turen til skolen var på ca. to km.

Jeg må nok indrømme, at jeg ikke husker alle ting lige tydeligt, der er meget der er gået i glemmebogen. Men vore to lærere i første klasse husker jeg dog, vor klasselærer, Hr. Jørgensen var en stor kraftig mand, og jeg syntes, han var gammel, men han har næppe været ret meget over 40. Vor regnelærer Hr. Damsgaard var en høj slank mand på cirka samme alder som klasselæreren. De var begge to meget venlige over for os børn, sådan husker jeg dem i hvert fald.

En af de ting som jeg rigtigt godt husker, var den 6. april 1940. Det var skolens 25 års fødselsdag. Den dag fik vi alle varm

Transformatorstationen ved Viborgvej, som var det foretrukne legeområde for Tage og kvarterets andre børn, tilhørte Gudenåcentralen, der stod for strømforsyningen i området. Den var blevet opført i årene omkring 1920.

Foto i Lokalthistorisk Samling, Århus.

chokolade og flødekage, og Hr. Jørgensen læste historie for os.

Men så kom krigen og besættelsen. Tyiske soldater kørte uafbrudt frem og tilbage på landevejen imellem Århus og Hasle, og den trafik betød, at vi skulle være mere forsigtige, end vi ellers havde været, når vi sammen med naboernes børn legede på vores foretrukne legeområde omkring transformatorstationen ved Viborgvej. På transformatorstationen stod der en gruppe træer, de blev kaldt for skoven, og her måtte der rigtigt leges, klatres i træerne og bygges huler.

Landevejen var med træer og grøfter på begge sider og brolægning på kørebanen, senere blev den bygget om med betonbaner, fortov, cykelstier og ingen træer. Ikke lang tid efter krigens begyndelse satte tyskerne hegn og vagter omkring transformatorstationen, og efter den tid måtte vi ikke lege overalt som før, men vi havde alligevel meget plads at være på.

Et andet eksempel på, hvad krigen kom til at betyde for vore legearealer, var, at

der langs med landevejen på sydsiden blev bygget tre civilforsvarsbeskyttelsesrum, kaldet bunkers. Disse var delvis underjordiske. De bestod af store betonrør, ca. to meter i diameter, lagt i enden af hinanden og gravet halvt ned i jorden og derefter overdækket med jord. I den ene ende var der en trappenedgang, i den anden var der et betontårn, som skulle tjene dels som luftindtag til bunkeren, og dels som nødudgang i tilfælde af, at trappen skulle være blevet blokeret, når beskyttelsesrummet skulle forlades. Disse beskyttelsesbunkers blev en yndet legeplads for os unger. Det var på det strengeste forbudt at gå ind i dem, men lege op og ned ad skråningerne var også meget morsomt, og at råbe ind ad lufthullerne i tårnet var rigtigt skægt, det gav en fantastisk genlyd.

I foråret 1940 var vores far arbejdsløs og gik til kontrol, som det hed, det var en betingelse for at kunne få arbejdsløshedsunderstøttelse, og for at få understøttelse var man også pligtig til at tage det arbejde, der blev anvist. Da nu tyskerne kom den

9. april, gik der ikke ret lang tid, før der blev sat en hel del arbejde i gang rundt omkring i landet. På det tidspunkt fik vores far arbejde på en flyveplads i Aalborg, der var startet af tyskerne. Dette var anvist arbejde, som han var nødt til at rejse efter. I Aalborg kom han til at bo på et pensionat hos en ikke helt ung spåkone, som havde mere end tyve andre mænd boende, og som hun bespiste hver dag. Det har hun sikkert tjent tykt på. Jeg husker, at da det blev sommer, tog min moder mig med dertil for at besøge min far, vi boede på pensionatet hos fru Carlsen i en hel uge. Om dagen når far var på arbejde, gik mor og jeg ned til Limfjorden for at bade. Jeg syntes det var en skøn ferie vi havde.

Efter et årstid i Aalborg havde far fundet noget arbejde i Århus, så var det slut med at arbejde for tyskerne, det var nemlig ikke en situation, som han værdsatte særlig højt.

Der gik ikke ret lang tid efter krigens udbrud, før der begyndte at blive knaphed på forskellige varer. Der var allerede i september 1939 indført rationering på sukker. Det foregik ved, at der blev udleveret rationeringsmærker til alle familier. Men det blev hurtigt til, at mange andre varer kom på mærker, og dem, som ikke kom det, blev det vanskeligt at få fat på. Det var også sådan, at selv om man havde de nødvendige rationeringsmærker, var det ikke altid man kunne få varerne, da disse i mange tilfælde slet ikke fandtes.

En ny skelsættende dag i min skoletid indtraf den dag, da tyskerne i november 1942 kom og beslaglagde halvdelen af vor skole. Efter den tid gik der tyske soldater

i skolegården, men det varede ikke længe, før en halv skole ikke var nok for dem, og så beslaglagde de hele skolen til andet formål, som det hed dengang. Herefter blev vi sendt til Skovvangsskolen og kom til at gå her hver anden dag, og på samme måde gik så Skovvangsskolens elever, men de modsatte dage. Efter nogen tids forløb blev det organiseret således, at vi fik det, der kaldes støttetimer, og det vil sige, at vi nogle dage også skulle i skole i sidste del af eftermiddagen. Vi gik dengang også i skole om lørdagen. Men støttetimer eller ej, i skole om lørdagen eller ej, så fik vi for lidt skolegang, og da der samtidig var opstået en del uro i samfundet omkring os, begyndte det at blive så som så med effektiviteten.

Men skoledagene gik, den ene efter den anden. Børge og jeg fulgtes næsten altid ad fra skole. Min skolevej gik forbi Børges hjem, og vi gik i klasse sammen, så det var meget naturligt, at vi fulgtes ad. På hjemvejen lavede vi mange morsomme ting sammen, vi gik næsten altid over Chalottehøjs åbne græsmarker, som tyskerne brugte til eksercerplads og skydeøvelser. Det var også her, vi havde fundet på en meget morsom ting, som vist generede de tyske officerer temmelig meget, men om de nogensinde fandt ud af, hvad det var der foregik, det ved jeg ikke. Dengang var en sodavandsflaske med patentprop, og det var lige her, vi havde fundet på noget. En lille klump karbid ned i flasken, en lille smule vand, og så hurtigt lukke flasken med patentproppen, et langt kast og i dækning, og få sekunder efter eksploderede flasken med

et mægtigt brag. Vi kaldte det for at kaste med håndgranater. Vi skulle blot passe på, at ingen så, vi var der, og da slet ingen måtte se, at vi gjorde det.

En stor ting som vi drenge også talte en hel del om indtraf den 4. juli 1944 i Århus havn, det var den store havnekatastrofe. Det var ikke, fordi der var nogen, der vidste ret meget om det, men det var meget spændende at tale om, for der var jo altid nogen, som vidste noget, der kunne fortælles, og få det til at blive til noget om, at en eller anden havde set eller hørt noget, sådan er det jo med drenge.

Helt anderledes forholdt det sig med den 31. oktober 1944, da Royal Air Force bombede Århus universitet. Det skete, lige som vi var kommet ind i vort klasseværelse i øverste etage på Skovvangsskolen, så det stod vi og så på ske.

Det er nok en af de oplevelser fra krigen, som jeg husker allerbedst. Det havde lige ringet ind fra frikvarter, og samtidig blev der blæst forvarsling for luftalarm. Det var vi nu så vant til at høre, så det reagerede vi ikke ret meget på. Vi var nogle stykker fra vor klasse, som stod og så ud ad vinduet, da vi pludselig så flyvemaskiner komme i meget lav højde og flyve ind over universitetet. Her så vi nogle sorte ting blive kastet ud fra flyvemaskinerne, det så ud, som det var noget, de tabte, straks efter hørte vi nogle dumpe lyde, og så så vi en meget stor støvsky stige op mod himlen. Der kom flere flyvemaskiner, og det hele gentog sig. Men så kom der også en lærer, han var helt kridhvid i ansigtet, han forsøgte at være rolig, men var det ikke, han gennede os hurtigt ned i skolens

beskyttelsesrum, som var kælderens. Her var alle de andre børn fra skolen allerede samlet.

Nu er en sådan situation naturligvis ikke let at overskue for nogen, heller ikke for lærerne. Men jeg husker det, som om mange græd og sagde, at de ville hjem. Efter nogen tids forløb blev vi da også sendt ud i skolegården med besked om at gå hjem for den dag. Den dag gik jeg alene hjem, og jeg gik ad Ringgaden lige forbi universitetet. Jeg erindrer det som noget, der så mærkeligt ud, husene var halvt nedrevne, og overalt så der ud til at være kaos.

Kort tid efter blev også Skovvangsskolen overtaget til andet formål, og vi blev atter skoleløse. Efter nogle dages forløb skulle vor klasse starte i Elise Smiths skole i Nørre Allé, og hvis vi ikke tidligere havde været i brændpunktet, så kom vi det nu. Vi skulle have et lille klasseværelse helt oppe under loftet, der var ingen udluftning, så når solen skinnede på taget og det store tagvindue, blev der ulideligt varmt deroppe, og vi havde fået tid fra klokken to om eftermiddagen til klokken seks. Det var i sig selv et underligt tidspunkt at gå i skole på, det var ikke særligt motiverende. Men det var nu slet ikke det værste, det gik jo.

Men stedet. Elise Smiths skole ligger på hjørnet af Klosterport og Nørre Allé. Klosterport var afspærret, her havde tyskerne opsat feltkøkkener, så her var meget livligt. På hjørnet overfor ligger missionshuset Carmel, det var inddraget til at huse russiske krigsfanger, så her gik der tyske vagter og passede på. Til den anden

RAF's angreb på universitetet og studenterkollegierne, der var beslaglagt af tyskerne, skabte voldsomme ødelæggelser på især kollegium 4 og 5, der stort set blev totalskadede. Men også Hovedbygningen langs Nordre Ringgade fik sin del. Billedet her viser skaderne i den nordlige del af bygningskomplekset nærmest Randersvej.

Foto i Erhvervsarkivet.

side i Nørre Allé ligger Teknisk Skole, den var også inddraget til andet formål, den var kaserne, så her var der selvsagt også vagter. Lige over for Elise Smiths skole lå en stor villa, og denne havde tyskerne også overtaget og indrettet sig i, her gik der naturligvis også vagter. Så alt i alt var det et meget "hyggeligt" sted at gå i skole, når man er en dreng på 12 år.

Hvor lang tid vi gik der, husker jeg ikke, men jeg tror ikke det var så længe. Men en dag blev der skudt en mand i Nørre Allé i umiddelbar nærhed af skolen, og så var det slut med vor skolegang på det sted.

Vi er nu i meget tidlig forår 1945, og vor skolegang blev herefter sat i stå til efter

sommerferien samme år. Herefter kunne vi igen komme tilbage til Samsøgades skole, som da var blevet restaureret efter den meget hårde medfart, den havde fået af at være blevet anvendt som kaserne.

Sparetid og opfindsomhed

Vort hjem under krigen var naturligvis præget af, at der var mangel på stort set alting. Man skulle passe på, at der altid blev mørkelagt til tiden, man skulle huske at slukke lyset for spare på strømmen. I huset, hvor vi boede, var der ikke indlagt gas, så vi havde komfur i køkkenet, og da der var mangel på brændsel blev alt det, der kunne brænde, brugt. Vi brugte tøv,

Bunkersanlæg til beskyttelse i tilfælde af luftangreb blev opført over store dele af byen i de første besættelsesår. På boulevardgaderne blev de ofte anbragt i midterrabatten, men det var dog ikke tilfældet på Viborgvej, hvor de blev placeret syd for vejen langs Vestre Kirkegård. De to billeder giver en god illustration af beskyttelsesbunkernes konstruktion. Foto i Erhvervsarkivet.

brunkul, gammelt tagpap, og engang havde min far fundet på alle tiders fidus, syntes han da selv. Han havde anskaffet et antal molersten og en murbalje. Han havde fået fat i en del gammel spildolie, olien blev hældt op i baljen, og molerstenene blev lagt i. Når nu stenene havde suget alt det olie, de kunne, blev de lagt i komfurets brændkammer, og fidusen skulle så være, at når olien var brændt op, kunne stenene bruges igen og igen. Den idé var også god nok, når først man havde lært at bruge den, men det røg og osede blot ad helvede til.

Min bedstefar, som boede oven over os, fandt på en idé, der var meget bedre, troede han da. Han fik fat på en stor sæk savsmuld, og det blev blandet op

med spildolien på samme måde, som man blander mørtel, og så tændte han ellers op i kakkelovnen. Men olie har med at blive tyndt, når det bliver varmt, og så løber det, og det her løb, han havde nært brændt huset af den aften, så det gjorde han kun den samme gang.

På mange måder havde vi det såmænd meget hyggeligt under krigen, f.eks. husker jeg meget godt de mange aftener, hvor vores far lå på divanen og læste højt for os andre, på den måde sparede man på lyset, for da var alle forsamlet omkring læselampen og lyttede intenst til *Peder Most på eventyr*, eller *Jorden rundt i firs dage*,

jo det var da hyggeligt. Men så skete det også, at der blev blæst luftalarm midt i det hele, så skulle vi ned i beskyttelsesrummet, det var lige under vor stue.

Vort beskyttelsesrum var godt indrettet, her var der komfur, bord og stole og to liggepladser for det tilfældes skyld, at vi skulle blive der i længere tid. Udenfor var der bygget en stor trækasse op foran vinduet, som var fyldt med sand, og som skulle beskytte mod eventuelle vildfarende splinter af den ene eller den anden art.

Da nu der var blevet mangel på næsten alt, og ikke mindst kød, havde min far i al sin visdom fundet på, at vi skulle holde kaniner, for så kunne vi da få kød derfra, og skindene kunne sælges. Min far fik fremstillet en såkaldt cykelanhænger, den kunne bruges til mange ting blandt andet til at hente kaninfoder i, men da han ikke mente, at jeg var stabil nok til at køre med den efter min cykel, så måtte jeg nøjes med at gå med den. Min far havde fået en aftale i stand med en landmand på Viborgvej ude omkring 6 kilometerstenen. Så hver anden dag traskede jeg derud med trækvognen og en krone i lommen. Her fik jeg så læsset så meget lucernegræs på vognen, som jeg kunne trække, og herefter gik turen så de fire kilometer hjem igen, det var en fast tur efter skoletid. Men da jeg nu ikke skulle i skole mere, så havde jeg meget bedre tid til at arbejde, derfor mente min far også godt, at vi kunne spare en tur om ugen, for nu havde jeg da god tid til at plukke græs i grøftekanterne. Men det mente bonden ikke, han sagde til far, at enten var der en aftale om at hente græs

tre gange om ugen, eller også var der ikke, og så gik jeg igen turen tre gange i ugen.

Vi havde rigtig mange kaniner igennem en længere periode, på et tidspunkt var der et par hundrede. Far slagtede og pelsede dem selv, men da vi naturligvis ikke kunne spise så mange kaniner, blev der også solgt en del, nok mest til venner og familie. Men kort efter krigens afslutning holdt det helt op. Far holdt meget nøje regnskab med alt, hvad der gik til, og det viste sig til sidst, at det hele havde været en stor underskudsforretning.

I den sidste krigsvinter havde vore forældre bestemt, at min søster og jeg skulle gå på danseskole. Det blev hos Riis Poulsen i Århus-Hallen, det var meget fornøjeligt, og vi lærte da også begge to at danse. På danseskolen blev der holdt julebal, og som afslutning på sæsonen blev der holdt afdansningsbal. Det var også meget gemytligt.

Omkring befrielsesdagene

Endelig blev det den 5. maj 1945

Det var den 4. maj efter aftensspisetid, jeg gik og legede sammen med et par andre børn ovre på bunkerne. Pludselig blev vi klar over, at der måtte være sket noget, for der kom nogle voksne ud på vejen, og de stod og talte meget højrosted med hinanden. Vi drenge gjorde det, som vi altid gjorde, når vi var klar over, at der var et eller andet usædvanligt på færde, vi løb hjem. På vejen hjem mødte jeg hele min familie på vej ud af haven og ned på landevejen til alle de andre voksne. Nu var der rigtig noget at tale med hinanden om, så alle strømmede ned på landevejen, både

de, som var vant til at tale med hinanden, og de, som ikke var.

Et par af naboerne gik ind for at hente deres flag, som de kom ud og hejste, selv om det var ved at være lige lovligt sent på aftenen. Købmand Jensen, der ellers var kendt for at være meget påholdende med alt, kom med en flaske brændevin, som han delte ud af til de voksne, han fortalte, at det var den eneste, havde han tilbage. Den havde han gemt, til der engang blev noget at fejre, og det syntes han, at der var netop den aften.

Gasmanden, som var kendt for at være det sureste menneske i hele kvarteret, kom forbi med sin cykel, han var helt uvidende om, hvad der var sket, og spurgte derfor: "Hvorfor råber I hurra for alle, som kommer forbi?" Gasmanden fik naturligvis en forklaring, hvorefter han sagde: "Det var da dejligt, så må jeg skynde mig hjem til Thea og fortælle hende det."

Lidt senere på aftenen, da skumringen var ved at falde på, kom der en tysk soldat gående lige midt på vejen, han så meget ung og forskræmt ud. Da han var nået næsten ud for den store gruppe, der efterhånden var blevet samlet, begyndte han at løbe alt det, han kunne, til han var kommet godt forbi os, så så han sig tilbage og slog derpå igen over i almindelig gang. Og så sagde fru Pedersen: "Stakkels dreng, han er jo bange, han tror måske vi vil gøre ham noget ondt."

Efterhånden som det blev mørkt, gik alle hver til sit, der var ikke rigtig nogen, som turde blive ude, alle mente, det let kunne blive farligt.

Dagen efter skulle min far og jeg ind

til byen, jeg husker ikke hvorfor, men jeg husker, at der var rigtig mange mennesker på gaderne. Det skulle nu vise sig, at det med fred ikke var helt entydigt, for der var rigtig mange bevæbnede mennesker i gaderne. Og da vi gik på Lille Torv, opstod der pludselig noget skyderi, og folk begyndte at løbe i alle retninger, og min far sagde: "Kom, dreng, nu må vi vist hellere se at komme hjem i en fandens fart".

Nogle dage senere var tyskerne jo blevet meget afdæmpede. Til gengæld kørte frihedskæmperne rundt for at opspore dem, som skulle arresteres for udansk optræden under krigen. Vi begyndte også at se engelske militærbiler på vejene, og det syntes vi jo alle var meget spændende.

De sidste skoleår

Nu skulle jeg til at gå i skole igen, - i syvende klasse i den gamle skole, og det var faktisk noget helt nyt. Nu virkede det også, som om lærerne havde fået helt nye kræfter, nu skulle der rigtig til at ske noget, men det var nu slet ikke så let endda, for de fleste af de større børn var med den omtumlede skoletilværelse, de havde oplevet, ikke helt så motiverede, som de måske skulle være. Jeg tror, at de fleste i min klasse havde det svært, jeg havde det i hvert fald. Nu havde jeg heller ingen kaniner at passe efter skoletid, det gjorde heller ikke det hele lettere.

Men så fik jeg en plads som bydreng hos isenkræmmer Folmer Hansens Efterfølger i Badstuegade, der var jeg tre timer efter skoletid hver dag hele ugen. Det fik jeg 18 kr. om ugen for, så det var helt godt. Jeg havde godt nok tidligere haft

en eftermiddagsplads hos en rullekone hjemme i nabolaget, det var i den sidste krigsvinter, men det var nu ikke så sjovt. Her hos isenkrammeren kørte jeg på en såkaldt "Longjohn", det er en ret stor budcykel. Her var der også store udfordringer i at komme rundt i byen og lære både den og omegnen at kende. Her var jeg, til jeg gik ud af skolen til sommerferien i 1946, så blev jeg ansat som heldagsbud samme sted og fik 50 kr. om ugen. Det varede så, til jeg den første november skulle i lære.

Det sidste år jeg gik i skole, nød jeg godt af det, der hed *skolebespisningsordningen*. Det betød, at vi fik et måltid mad på skolen efter skoletid. Det foregik i skolebespisningslokalet i kælderens under skolen. Her stod vi op ved lange borde og spiste vores mad under streng kontrol af skolekøkkenets førstedame. Vi fik strenge ordrer på, i hvilken rækkefølge maden skulle spises. Ostemad skal spises til sidst, rå revet gulerod spises først.

I det sidste skoleår fik jeg en god veninde på skolen. Inge var en håndfast pige, der lige som jeg spiste på skolen og skulle på arbejde efter skoletid. Vi fulgtes ad ned gennem byen efter skoletid. Inge skulle ned på et skomagerværksted i Nørregade for at gå til hånde og være bud, og jeg skulle i Badstuegade, så der var lidt sammenhæng i det. Efter at vi forlod skolen, mistede jeg desværre forbindelsen med hende, og jeg har aldrig set hende siden.

I den sidste del af min skoletid var jeg sammen med Børge blevet meldt ind i KFUM's YA, og efter vor konfirmation blev vi flyttet op i UA, hvilket dengang stod for henholdsvis yngste afdeling og

ungdomsafdelingen. Det var dengang et ikke-uniformeret spejderkorps, som blev ledet i en god kristen ånd, hvor man lærte at gå i kirke og læse i Bibelen. Men det var nu ikke kun det, det var også et sted hvor vi tog på weekendture til Hørhaven og til sommerlejr i Fuglsølejren, det var både åndeligt og fysisk udviklende. Jeg har aldrig fortrudt, at jeg brugte min fritid igennem et par år i den forening.

Den 13. oktober 1946 skulle vi konfirmeres, alle fra vor klasse og flere andre, vi havde alle gået til præst, som det hedder, hos pastor Poul Knudsen i Markuskirken. Da vi var temmelig mange, der skulle konfirmeres den dag, havde Knudsen lagt en lille seddel med vort navn på på stolen, hvor vi skulle sidde, og vi havde fået streng besked på at tage denne seddel med op til alteret, for som han sagde, han kunne ikke huske alle vore navne. Så langt så godt, men jeg var nu kommet til at tabe min seddel på gulvet og derefter glemt alt om den, indtil vi var på vej op til alteret, og jeg så alle de andre gå og stritte med den dumme seddel i hånden. Nu var gode råd dyre, hvad skulle jeg gøre, nå, men da præsten kom til mig, så jeg op på ham og hviskede mit navn, og så var den sag klaret.

Naturligvis kørte vi i taxa både frem og tilbage, det skulle jo gå rigtigt til. I anledning af min konfirmation havde jeg fået en sort habit, det er mig stadig en gåde, hvor mine forældre havde skaffet den fra, for det var jo så kort tid efter krigen, at der stadig var varemangel, og tøj var ikke så let at få fat på. En anden pudsigt ting, som jeg husker meget godt, var, at da min

bedstefar så mig i tøjet, udbrød han omgående: "Hvad satan, ska' han ingen hat ha' på, drengen".

Hjemme på Vagtelvej havde vi ryddet soveværelset og stillet borde op, så vi kunne spise derinde. Til lejligheden var der inviteret bedsteforældre på begge sider og onkler og tanter. Det var et stort selskab, og det var til ære for mig, jeg husker ikke hvad vi fik at spise, men jeg husker, at der blev sunget sange og holdt taler, alt sammen for mig, det var aldrig sket tidligere, at jeg var så meget midtpunkt, og der gik mange år inden jeg blev det igen, men festlig var det. Der kom også en hel del telegrammer, og jeg fik gaver, både ting og penge, det var i det hele taget en stor dag for mig. Jeg har telegrammerne endnu.

I tømrerlære

I efteråret 1946 kom jeg i lære. Jeg havde ikke haft de store vanskeligheder med det, for min far havde ordnet alt for mig, han gav mig valget mellem at komme i lære som murer eller tømrer. Han vidste også på forhånd, at jeg ikke kunne lide at blive fedtet og grattet på fingrene, så på den måde var valget truffet på forhånd.

Det var mørkt og koldt den 1. november, da jeg skulle møde for første gang hos firmaet Ths. Pedersen & Sønner, hvor jeg var blevet sat i lære som tømrer. Klokkeren syv om morgenen mødte jeg, udstyret med en cykel, et sæt arbejdstøj og noget tømrerværktøj. Jeg var blevet henvist til en stor byggeplads i byens udkant. Her var et antal boligblokke under opførelse, og her var mange arbejdsskure, så det var lige med at finde det rigtige, det var nemlig sådan, at

ingen havde gjort sig ulejligheden af at give mig en ordentlig forklaring, man havde taget det som en selvfølge, at det fandt jeg da nok selv, og det gjorde jeg da også.

Men hvad meget værre var, at man havde heller ikke gjort sig den ulejlighed at fortælle nogen af de ca. tyve svende, der var på byggepladsen, at jeg kom, og at mindst en skulle tage sig af mig og sørge for, at jeg blev sat i arbejde. Derfor var der nu to sjakformænd, der stod og diskuterede, om det nu også kunne være rigtigt, at det var her, jeg skulle være, eller om jeg måske var gået forkert. Det endte så med, at den ene sagde til mig: "Nu går du med mig herover, så får vi dig nok sat til et eller andet."

Husbyggeri i 1940'erne

En byggeplads dengang var bemanded med temmelig mange mennesker, for dengang var det sådan, at alt endnu blev udført med håndkraft. Udgravninger til kældre og fundamenter blev foretaget med håndkraft, jorden blev trillet op med trillebør og lagt ud i jorddepoter på friarealerne. Leret blev kørt op i særskilte depoter, for det skulle senere bruges igen inde i bygningerne. Til bortkørsel af ler fra byggegrunden på større byggerier var det almindeligt, at der blev brugt hestekøretøjer, man kørte en såkaldt jordvogn hen til eller ned i udgravningen, spændte hestene fra og med dem hentede man en ny vogn. Det var så ganske almindeligt, at der var fire mand til grave og læsse. Da naturjord eller ler er noget meget fast at grave i, måtte man normalt også bruge både hakker og grebe for at løsne leret.

Tage Vestergaard har ingen billeder fra sine arbejdspladser i læretiden. Men hans beskrivelse af murerarbejdsmændenes hårde slid med opbæring af de tunge kalkbøtter stemmer fint overens med de billeder, som fotograf Aage Fredslund Andersen i midten af 1930'erne optog fra århusianske arbejdspladser.

Efter foto i Poul Pedersen m.fl.: Arbejdets mænd og kvinder, 1983.

Man arbejdede på akkord, så man puklede, så det var en gru, for at holde daglønnen hjemme. Så snart vognen var læsset, var kusken der med en ny og tog så den fyldte med sig. Det var lidt forskelligt, hvor mange spand heste der var, det afhang naturligvis af byggepladsens størrelse. Man skal også tænke på, at kusken selv skulle læsse vognen af ved jorddepotet. Som regel kunne en kusk ikke klare at køre fra for mere end et hold gravere, men det afhang naturligvis også noget af

afstanden til depotet. Da man nu engang ikke kan køre en hestevogn op i en dyngge med løst jord eller ler, havde man en sluf, det er en stor jernplade med små sider, en høj bagende og et stort håndtag. Den blev trukket af to eller tre heste, den kunne godt minde om en meget stor skovl. Med den slæbte man så jorden eller leret op i en stor dyngge, og man kunne blive ved med at slæbe op, så der til sidst blev et højt bjerg. En dygtig slufkusk var virkelig meget værd for en murermester.

På den tid hvor jeg lige var kommet i lære, havde man for længst opfundet betonblandemaskiner, men det var ikke alle steder, man brugte dem, det var sandsynligvis billigere for mestrene at lade folkene pukle sig halvt ihjel med håndblanding, for det var endnu meget brugt.

Når så jord- og betonarbejderne var færdige med at støbe kælderens, og murerne havde muret kælderskillerummene op, var det tømrernes tur til at begynde med det første bjælkelag. Et bjælkelag over en kælder var almindeligvis udført af 4x8" (tømmer) tømmer, hvorpå der var sømmet en lægte på hver side, den var beregnet til at bære indskudsbrædderne. Indskudsbrædder er 3/4x4" udskudsbrædder, som blev skåret imellem bjælkerne og lagt løst på indskudslægterne. På indskudsbrædderne lagde murerarbejdsmændene ler, der stampedes ganske let, og dette dannede så den isolering, der skulle være imellem de to etager. I boligbyggeri på den tid gjorde man ikke mere ud af isoleringen imellem to beboelseslag end her beskrevet.

Herefter begyndte murerarbejdsmændene at bygge stillads til murerne, og det foregik selvfølgelig også med håndkraft, og det uanset hvor højt stilladset skulle være. Et murestillads på denne tid var udført af 4x4" tømmer, som blev stillet godt fast i eller på jorden med passende mellemrum, herpå sømmedes rideplanker over hinanden i en afstand, der svarer til den højde, som er passende for en murer at stå og mure i. På rideplankerne lagdes der derefter med passende mellemrum et antal stikbomme. En stikbom er et stykke

4x4" tømmer, der har samme længde som bredden af stilladset plus lidt til indstikket i muren og det nødvendige anlæg på rideplanken. Oven på stikbommene lagdes der nu stilladsplanker, det var normalt 5/4x6" planker, der blev lagt tæt. Dette er en meget enkel beskrivelse af konstruktionen på et murestillads, som det har været udført i mange årtier.

Så skulle stilladset sættes til, som det hed, det foregik ved, at der med passende mellemrum sattes en *mørtelbalje*, og derimellem sattes der et passende antal *dragter* mursten, alt efter om det var en 1, 1½ eller 2 stensmur, der byggedes på. Såvel sten som mørtel blev båret op på ryggen af murerarbejdsmændene. Dette var et ganske umenneskeligt knokkelarbejde, som krævede en meget stor udholdenhed og en meget høj grad af fysisk styrke. Det er derfor også forståeligt, at disse mænd sommetider var nogle aggressive folk.

Men de var som alle andre bygningsarbejdere stolte af deres styrke og deres arbejde, der når det var færdigt fik lov til at stå i mange år frem og være som et minde til efterlevende generationer.

Men tilbage til knokkelarbejdet. Hvad er egentlig en dragt sten, og hvad vejer den? Det må man nødvendigvis vide for at forstå det hele rigtigt. Prøv engang at tage en mursten op i hånden og føl rigtigt på den, den vejer et sted mellem to og to og et halvt kilo. En dragt mursten består af 32 stk. mursten, som stables oven på hinanden efter et sindrigt system, der gør, at de binder hinanden sammen. Herefter sættes der to flade pinde ind i mellem to lag sten i en passende højde over bunden,

og med en afstand. der netop passer til at gå på hver sin side af halsen på en voksen mand. Herefter bindes det hele sammen med en tynd jernkæde op over dragten. Manden går herefter ind imod dragten, presser skuldrene op imod de tynde pinde, tager fat i kæden og vipper dragten ind imod hovedet, der nu overtager balancen. Således gående i en lidt stakatomlignende gang går det nu op ad stigerne og hen ad stilladset.

Selv om dette arbejde absolut ikke animerer til nogen form for morskab, så ser det alligevel ganske morsomt ud at se fire murerarbejdsmænd lige efter hinanden, rokkende i takt op ad det ene sæt stiger efter det andet.

Men lettere blev det ikke, når der skulle bæres kalkmørtel op, det foregik nemlig også på skulderen. Man havde en *kalkbøtte*, den lignede en stor spand, der var fastgjort på en træplade, som var udskåret, så den passede til at stå - eller ligge om man vil - på mandens skuldre, der var således to håndtag, der gik frem foran kroppen. En sådan kalkbøtte rummede ca. 40 liter kalkmørtel. Tænk engang, hvad det vil sige at få en sådan vægt sat ned på sine skuldre og derefter at skulle gå op ad en temmelig stejl stige, måske helt til anden sals højde eller højere.

Således foregik det i Østjylland i den tid, der hed 1940-erne, og det havde det gjort i mange år før den tid. Jeg ved naturligvis godt, at det kunne foregå på andre måder andre steder. Men det blev arbejdet jo ikke lettere af, det var et umenneskeligt knokkelarbejde at være murerarbejdsmand på etagebyggeri dengang.

Men hvordan var det med de andre bygningsarbejdere, havde de det lettere? Man kunne måske fristes til at tro, at en murer havde det bedre, han skulle da kun tage en sten ad gangen, og så en lille klat mørtel på sin murske.

Ja, ja, men tro nu ikke, at det var en dans på roser at være murersvend. Murersvendens på stilladset skal jo lægge sten i alle mulige højder, lige fra fodhøjde til skulderhøjde, og kun en sten ad gangen, han skal derfor bukke sig et utal af gange i løbet af en dag. Herudover skal han dreje sig ikke under 90 grader og ofte meget mere for hver gang, han skal tage en sten eller en skefuld mørtel. Tænk engang, hvilken belastning det er for både ryg og hofter, når det foregår mange, mange gange i løbet af en dag. Men der findes også andre typer murerarbejde, som måske er endnu mere hårdt.

Tømrer- og snedkerarbejdet

Tømrerne, tja, hvor hårdt var det at være tømrer på den tid. For at forstå dette, må man først vide, hvad tømrerarbejde egentlig var for noget, og det tror jeg, at der er mange mennesker i dag, som ikke ved ret meget om, så det vil jeg nu prøve at beskrive, sådan som jeg selv har oplevet det, både i min læretid og i en del af tiden derefter.

Tømrerarbejdet til en stor boligblok med bjælkelag som etageadskillelse starter på en afbindingsplads. En afbindingsplads er en plan plads, hvortil tømmeret er leveret fra tømmerhandleren. Tømriersvendene bygger nu et profil, det vil sige en model af huset i målforholdet 1:1, og

først herefter kan de gå i gang med at forarbejde tømmeret. Man korter bjælkerne af på profilet og lægger dem ud i det rigtige forhold til, hvor de skal ligge på huset. Alt dette er nødvendigt af hensyn til trappeskakter, de bærende skillerum og inddelingen af lejlighederne.

Omkring trappeskakterne skal der udføres det, der hedder udvekslinger, og det vil sige, at man undlader et par bjælker der, hvor trappen skal være, og i stedet for lægger man et par stykker tømmer af en større dimension på tværs, og på denne måde danner man en åbning i bjælkelaget til trappen. Men da man ikke sådan bare lige kan lægge bjælkerne oven på hverandre, så skal de tappes ind i siden på hinanden, så de tilslut danner en helhed.

Når alle bjælker til huset er færdigforarbejdede, nummereres de. Herefter samles alt sammen og transporteres til byggepladsen, det skete normalt med hestevogn, det var mere fleksibelt end med lastbil. Dengang var kørsel med lastbiler ikke så almindeligt i byggeindustrien, og de, der var, kørte alle på gengas, hvilket nedsatte både trækraft og fart.

Første bjælkelag, også kaldet kælderbjælkerne, kan som regel bæres direkte ind på huset, så det er der ikke noget problem i, det er blot hårdt arbejde. Men når man skal op i etagerne skal man bruge et spil, det er et håndspil, men en meget stor udveksling. Det betjenes normalt af to mænd, det kører ganske langsomt opad, og det er både hårdt og uinteressant arbejde at blive sat i spillet. Da dette arbejde let kan tage flere dage, er det almindeligt kun at stå der en halv dag ad gangen.

*Også tømmerne indgik i den lange reportageserie af "Arbejdets mænd og kvinder", som Fredslund i løbet af 1934 fik optaget i Demokraten, som han et par år forinden var blevet knyttet til som pressefotograf. Her laver tømmer Klintrup et af de mange taphuller, som skulle bruges ved samling af tømmerkonstruktionen.
Foto hos fotograf Poul Pedersen.*

Når alle bjælker er lagt ud og alle indskudsbrædder skåret i, er det igen murerens tur, og sådan fortsætter arbejdet, til huset til slut er i rejsehøjde. På det tidspunkt skulle tømmerne gerne være færdige med forarbejdningen af tagkonstruktionen og klar til at hejse den op. Rejsning af en tagkonstruktion er næsten altid festlig, det er også i de dage, folk går og siger: "Har I set, hvor langt de tømmerere er kommet i dag, de har vel nok været flittige, nu er huset jo snart færdig."

Når det sidste spær var sat på plads, var det skik, at der holdtes rejsegilde, der blev

hejst flag og kranse over spærene, og alle byggepladsens folk samlede sig oppe under spærene for at råbe hurra, og der blev holdt taler for det gode resultat, i nogle tilfælde blev der også sunget en sang eller to. Som regel blev der serveret øl og pølser, og i nogle tilfælde wienerbrød. Det var også almindeligt, at alle, der havde arbejdet på huset, fik en mindre pengesum, det kunne godt være 15 kr. pr. mand. Det lyder ikke af så meget, men hvis man ser på, at en tømrersvend tjente imellem 110 og 130 kr. pr. uge med en arbejdstid på 48 timer pr. uge, så var det alligevel en god ekstra skilling.

Det næste for tømrerne var nu at få lægtet, så murerne kunne få lagt tagsten på, få lukket huset, som man sagde. Når huset var lukket, gik man i gang med at forskalle det. Forskallingsarbejdet består i at sømme brædder op under bjælkerne for på denne måde at danne underlag til det pudsløft, som murerne senere skal lave. Forskallingsbrædder, også kaldet udskudsbrædder, sømmes op med 8-10 millimeters afstand, to stk. tretommer søm i hvert bræt i hver bjælke. Det var hårdt de først par dage, men så havde man vænnet sig til det, og da var det et dejligt arbejde, det var indvendigt, altid i tørvej, men næsten altid i træk. Når forskallingsarbejdet var færdigt, rykkede murerne pudsehold ind, og herefter begyndte huset straks at se mere færdigt ud.

De næste, der kom, var bygningssnedkerne med vinduerne. Det med snedkerne var nu i mange tilfælde lidt af en tilsnigelse, for de fleste af dem var tømrere, men som regel ikke de samme, som havde gået

på bygningen indtil da, men det afhang igen af firmaets størrelse.

Når huset var blevet tørt, og der var sat glas i vinduerne, og der var sat varme på, gik tømrerne i gang med at lægge gulve. Det var et dejligt arbejde, det var renligt, og der var en behagelig temperatur i huset. Omtrent samtidigt kom der et helt nyt sjak tømrere ind i huset. Det var dem, der skulle stille trapper op, og det er nok i de fleste tilfælde specialister, for alt det foregående arbejde kan nok udføres af de fleste tømrere, men det er bestemt ikke alle, der kan lave trapper. Efter trapperne er det meste tømrerarbejde færdigt, der er naturligvis en hel del småting som ikke er nævnt her, men i store træk er tømrerne ved at være færdige.

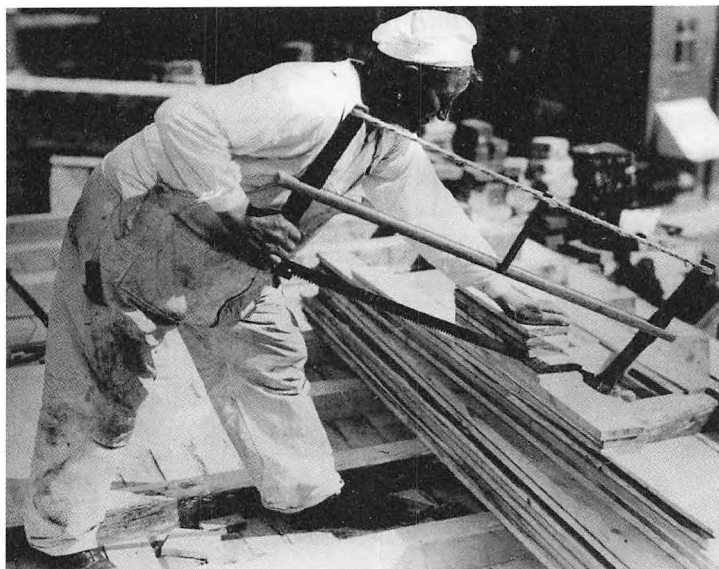
Men herefter kommer alt det, som hedder snedkerarbejdet, det blev normalt udført af bygningssnedkere.

Tømrersjakkene

I det firma, Thomas Pedersen & Sønner, jeg stod i lære i, var der dengang så meget arbejde, at det var opdelt i faste sjak, som hver for sig påtog sig hver sin dele af byggeopgaverne.

Antallet af folk i firmaet varierede naturligvis efter årstiderne, men det var mest almindeligt, at der var i mellem 80 og 110 mænd. Der var 3-4 møbelsnedkere, der lavede kontorinventar og andre ting, som skulle poleres. Der var næsten altid en halv snes bygningssnedkere, resten var tømrere heraf 6 - 8 lærlinge. Firmaet blev styret af to mestre, og det var et af de største i byen på dette tidspunkt.

Et tømrersjak i det firma var meget al-

*Og her er samme tømrer Klintrup i gang med savning, formentlig af nogle af de udskudsbrædder, der blev anvendt i etageadskillelserne.
Foto hos Fotograf Poul Pedersen*

mindeligt på 6-8 mand, som arbejdede sammen i en akkord. Det første sjak, jeg stiftede bekendtskab med, var lille Franks sjak¹. Lille Frank var sådan en lille sej mand fra et sted omkring Silkeborg, han var en stiltfærdig og rolig mand, som alle respekterede meget. Frank boede i en af forstæderne i sit eget hus, han drak ikke på arbejdet, mødte altid til tiden og ledte sjakket stille, men bestemt. Hans sjak havde ord for altid at ligge lidt over gennemsnittet i indtjening. Frank talte aldrig om sit privatliv, derfor ved jeg ikke noget om det, han talte i det hele taget ikke ret meget. Da jeg traf ham var han 49 år gammel.

Med sig i sjakket havde han Anders. Han var fra Grenå, han var 42 år og meget snakkesalig, og så ville han så gerne være meget jovial og en god kammerat. Anders røg pipe (kirsebærblade), for det var meget småt med tobak dengang. Nu

havde han jo vænnet sig til kirsebærbladene under krigen, så hvorfor så ikke blive ved med det. Det havde også den fordel, at den smule tobak, han kunne få fat på, kunne han jo sælge til en god pris, og han var glad for penge, men han var nu også en rigtig slider. Han var en dygtig og arbejdsom håndværker, han var vicevært i den ejendom, hvor han boede, han havde en stor kolonihave og hans kone arbejdede i en forretning. De havde ingen børn, for det mente han ikke, de havde råd til.

En af de meget markante, der også var med i sjakket, da jeg traf dem, var Den Gamle. Hvorfor han kaldes Den Gamle, ved jeg ikke, for han var ikke ældre end de andre, altså midt i fyrrerne. Men han var en meget markant person på ét område, han ville helst ikke arbejde i fælles akkord, men han var også i stand til at lave tre mands arbejde, sådan knoklede han, men så har jeg heller aldrig set den mand,

uden at sveden rendte ned ad ham som et regnvejr. Det var måske også forklaringen på, hvorfor han helst ville arbejde alene. Han boede i en lejlighed i byen, han talte næsten aldrig om andet end arbejde og om, hvor dygtig hans datter var, til så det ene og så det andet, han gik ikke ad vejen for nogle pilsnere, hvis de ellers kunne skaffes, men det kunne stadig være et problem i 1946.

En fjerde mand i sjakket var Morakeren, det var en stor bred mand, hvis arbejdstempo svarede godt til hans øgenavn, han var heller ikke meget for fælles akkorder, medmindre det var sammen med Den Gamle. De to passede på mange måder også ganske godt sammen, og når de gik i akkord sammen, tjente de som regel også dobbelt så meget som de fleste andre, det kunne som regel også ses på slutresultatet, men det så mester igennem fingrene med, han tjente jo dyrtidstillægget, 71 øre pr. time, som de blev tidligere færdig, og hvad så, der var jo meget, der blev skjult, når huset var færdigt.

Disse fire var i firmaet, da jeg kom, og de var der også fire år senere, da jeg rejste, derfor kunne man kalde dem for nogle af de faste folk i firmaet. Men der var også nogle sæsonansatte. En af dem var lille Karl fra Lisbjerg, han snakkede som et vandfald, han havde altid en historie parat, hvis en eller anden kom forbi der, hvor han stod, han var i stand til at få næsten alle mennesker til at grine når som helst og af hvad som helst, for blot den måde, han sagde noget på, var i sig selv ustyrlig morsom. Karl kørte til og fra arbejde på cykel, og selv om det var en lang

tur, anfægtede det ham ikke det mindste, han mødte altid til tiden, og altid i godt humør.

Så var der Johannes, han havde et forfærdeligt organ, en meget dyb stemme. Han råbte altid forfærdeligt højt og ville vist også meget gerne høres, han var også en meget god sanger. Men der var en ting ved ham, som jeg aldrig rigtig forstod. Han var makker med Karl, og når Karl ville drille ham, så ventede han til Johannes var kommet ind i skuret og havde fået åbnet sin madkasse, så startede Karl, direkte henvendt til Johannes, med at fortælle en rigtig sjofel historie, og den virkede hver gang, Johannes pakkede sin madkasse sammen og gik, og så var han sur resten af den dag. Jeg forstod blot ikke, hvorfor han ikke gav igen, men det gjorde han aldrig, men det var kun, når det var Karl, der begyndte at fortælle historier, at han blev sur. På den tid var det nu heller ikke alle de historier, som blev fortalt i arbejdsstuerne, der var lige stuerne. F.eks. kunne Karl godt finde på midt under frokosten at sige: "Fy for fanden da, hvad er det, det lugter af? Er der en, der sidder og fiser, eller hvad er det, det lugter af, nå'e, det er måske din ost? Å'e herre gud, er det ikke andet, kan du da spise det? Det lugter sgu, ligesom når man roder i en gammel k....".

Karl kunne være rigtig grov, men det var han ikke ene om at være.

Så var der de to sidste i sjakket, de var også en beskrivelse værd. Det var Skalle Jens og bokseren, det var et par værre karle begge to. Skalle Jens var meget glad for at gå i byen og få sig nogle bajere, en frem-

med pige gik han heller ikke af vejen for, og skulle det være, at en eller anden fik lyst til at sige ham imod, når han var ude, så ville han hurtigt finde ud af, hvorfra han havde sit øgenavn. Men på arbejdet var han meget flink og næsten ligeså god til at fortælle historier som Karl, kun med den forskel, at hans altid var en tak grovere. Bokseren, ja det siger næsten sig selv hvorfra han havde det navn. Han var sportsmand med liv og sjæl og havde i perioder været danmarksmester i sin klasse, han fortalte gerne om de sportsarrangementer, han havde været med til, og i modsætning til det, flere af de andre fortalte, som ofte var løgn det meste af det, så var det bokseren fortalte sandt, hans bedrifter kunne man ofte læse om i avisen.

Så var der det andet sjak, der var på samme plads, de var også sammensat af fire faste og fire sæsonansatte, og de var ligeså forskellige som dem her, og sådan var det vist i det hele taget over hele linien.

Andre arbejdsopgaver

Efter det første årstid blev jeg taget væk fra denne byggeplads, og placeret sammen med en lidt ældre svend, som man kaldte konstruktøren. Han var lidt speciel blandt andet derved, at han altid gik alene sammen med en lærling, han arbejdede heller ikke på rigtig akkord, han gik på det, man kaldte for forhøjet timeløn. Konstruktøren blev meget ofte sendt ud til et arbejde, som skulle præsenteres sig, eller hvis noget skulle udføres på en særlig raffineret måde. Da jeg blev sendt ud med ham første gang, skulle vi til Åbyhøj for at lave en tagkonstruktion til en villa, der var bygget i et T. Det lyder

ikke af så meget, for der er der så mange, der er, men der var det særlige ved denne her, at der var forskellig taghældning og forskellige taghøjder på den. Hertil kommer, at der var halvvalm i den ene ende og halvvalm i den anden, dette til sammen giver en ikke så ligetil tagkonstruktion. Da taget var færdigt, blev vi også omgående sendt et andet sted hen, og herefter kom der nogle andre og fuldførte resten af byggeriet. Med forskellige små afbrydelser gik jeg sammen med konstruktøren resten af min læretid, og jeg må nok sige, at jeg fik et ganske godt indblik i, hvad man kunne regne sig frem til, når det gjaldt konstruktivt arbejde.

Engang fik vi en meget spændende opgave. Vi skulle køre ud til en ny villa i en af forstæderne. Villaen lå i en temmelig stor have, der var delt i to næsten lige store dele af en dyb kløft, i bunden af kløften løb en bæk. Det var nu meningen, at de to halvdele skulle forbindes med en bro, og den skulle bygges af rå lærkestammer. Disse lærkestammer blev ikke bare bestilt hos et savværk og så leveret, nej, vi skulle selv ned på Hørhavegården i Marselisborg skoven og med skovfogden ud og finde dem, der passede bedst til formålet, det var jo om at gøre, at de havde de rigtige længder og de rigtige tykkelser. Da vi havde udpeget de stammer, vi skulle bruge, gik et par af skovens folk i gang med at fælde træerne, det skulle gøres forsigtigt, barken måtte ikke tage skade og stammerne måtte for alt i verden ikke flække, når de faldt til jorden.

I ventetiden gik vi så i gang med at bygge profiler til broarbejdet, jeg syntes,

det var meget spændende at få lov til at være med til, og det tror jeg også, konstruktøren syntes. Sidenhen har jeg af og til tænkt på: ”Mon ikke noget sådan kun kunne lade sig gøre, fordi det var det, man kalder en stor mand i byen, der gerne ville have sådan en bro i sin have?” Jeg tror ikke, at man kunne få Århus Skovvæsen med på sådan en historie i dag.

Men en dag var havebroen færdig, og den var virkelig flot, lærketræskonstruktion med alt barken på uden den mindste beskadigelse og sorte egetræsplanker til at gå på.

Det var nu blevet hen på efteråret i mit tredje læreår, de boligblokke, som jeg begyndte i, var forlængst beboet, og i de næste var folk ved at flytte ind i nu. Når en ny boligblok har været beboet i et lille årstid, så vil der altid være forskellige småting, som skal rettes, dette arbejde kalder man for efterreparationer. Konstruktøren og jeg var blevet sendt ud for at hjælpe til med dette arbejde. Det kan være et morsomt arbejde, men det kan også være stik modsatte. Nogle beboere er glade for at få rettet de småting, de har påtalt, men andre er sure over, at man lige netop kommer i dag, og andre skælder ud over, hvorfor helvede vi ikke har været hos dem for længe, siden de har jo klaget over det, da de flyttede ind, nå ja, eller også var det i sidste uge. Også i disse situationer var konstruktøren en fin mand at gå sammen med, aldrig et skænderi med folk, altid var han stille og rolig.

Man kan lære en hel del om mennesker ved at komme rundt på den slags arbejde.

Vi kom også over i de næste blokke, hvor folk var ved at flytte ind, det var ligeså sjovt, her kom vi til at stille pulterrum op i kælderetagen. Her gik der også en hel del andre håndværkere, og alle skulle være færdige med det sidste, det flød med værktøj og materialer over det hele, det var derfor ikke altid så lige en sag og komme til at arbejde der.

I den periode oplevede jeg også for først gang, at ikke alle de sjofle historier, der blev fortalt i arbejdsskurene, var det rene løgn og opdigt. På det tidspunkt gik morakkeren nemlig også inde i kælderen. Han var som før nævnt en stor og ganske pæn mand, og der gik ikke en dag, uden at der var en af de nyindflyttede damer, som kom og spurgte efter ham. Det skete heller ikke så sjældent, at der kom en fra en af de andre blokke, og spurgte efter ham, fakta var, at han havde så meget kvindetække, den mand, at han var i stand til at bedåre så mange kvinder, at man skulle tro, det var løgn.

Lidt senere på vinteren blev jeg sendt hjem på firmaets værksted, jeg skulle i en periode hjælpe en af firmaets trappespecialister, jeg skulle jo også lære at lave trapper. Nu var den gamle Hasle Pedersen ikke den mest opløftende, man kunne komme til at arbejde sammen med, men lave trapper, det kunne han, og jeg fik da også lært noget af ham, men der var måske andre, som kunne havde lært mere fra sig, end han kunne, eller også var det mig, der ikke forstod at tage imod hans visdom.

Men i samme periode var hele anden sal besat af et hold bygningssnedkere, og det var sandelig nogle lystige svende må

man sige. De var næsten alle omkring tres år gamle, og næsten alle havde de mødt hinanden mange år tidligere, da de gik på valsen som unge svende, men det var nu også et mærkeligt tilfælde, at de nu mødtes så mange efter, her på ét sted. Hvis jeg husker rigtigt, var der otte mand i sjakket og de havde alle været på valsen i samme tidsrum.

Vi er nu i 1949, og nu var der ikke mere varemangel af betydning, slet ikke på øl og brændevin, og det kunne man både se og høre fra snedkerne på anden sal.

Nu var der naturligvis mange andre i vort firma, der havde været på valsen i tiden før 1914. En af dem kaldte de for Bette Emil, hvorfor ved jeg ikke, for han var ikke mindre end alle de andre. Men når Bette Emil havde fået et par bajere, var han en ganske eminent fortæller. En af Emils gode historier var, når han fortalte om, dengang han var gået hele vejen hjem fra Paris i de samme sko. Han var kort sagt en værre røver at høre på, og jeg tror heller ikke, at alt det, han fortalte, var sandt.

Men så var der Lille Jensen, han havde ikke valset, men han havde sejlet, han havde holdt juleaften i Las Palmas, han havde danset med de indfødte i Afrika, og alle de steder han havde været, havde han altid forelsket sig i en smuk pige. I modsætning til det, som mange af de andre fortalte, troede jeg meget på det, som Lille Jensen fortalte, for det var ikke liget rosenrødt alt sammen, han var ikke bange for at indrømme, at det af og til var gået ad h. til, og at han mange gange var blevet den lille.

Uden for arbejdstiden

I det andet år af min læretid var jeg begyndt at blive træt af KFUM, det var ikke mere den udfordring, som kunne tilfredsstille mig. En aften på teknisk skole kom jeg i snak med Werner, og han fortalte mig, at han var medlem af Dansk Vandrelaug, og spurgte, om ikke det også kunne være noget for mig. Jeg tænkte lidt over det. Nogle dage senere traf jeg Aage, min gode kammerat hjemme fra kvarteret, og han fortalte mig, at han netop havde meldt sig ind i Vandrelauget, og spurgte også, om ikke jeg ville med. På den måde blev DVL et mangeårigt bekendtskab for mig.

Dengang holdt Vandrelauget *Laugs-aftener* hver uge og weekend-ture næsten hver weekend, og derudover var der ofte fester af forskellig art, foruden det vi kunne finde ud af selv. For fremfor alt var der et meget godt kammeratskab i mellem os. Medlemmerne var af begge køn, og de fleste i alderen fra 16 til 23 år, men der var enkelte, som var en hel del ældre.

Som bygningsarbejder arbejdede man til klokken tre eller fire, lidt afhængig af årstiden, men også om lørdagen. Det siger derfor sig selv, at skulle man med på weekend-tur, skulle man pakke dagen i forvejen og alligevel skynde sig rigtig meget for at nå det, da starten som regel gik klokken 16 eller 17. Men man kunne som regel komme fra arbejdspladsen og hjem på ca. en halv time, og så gik det lige. Al transport foregik på cykel, og det uanset, om turen gik til Skanderborg eller Silkeborg. Et par år inde i min læretid begyndte vort firma at holde fyraften klokken 13 om lørdagen. Efter den tid

Til karneval hos Dansk Vandret Laug. Det er Tage Vestergaard, der står yderst til højre, mens hans gode kammerat Aage tager sig pænt af et par "vandrepiger".

Foto hos Tage Vestergaard.

blev det selvsagt meget lettere at komme på weekend-tur.

Da jeg havde været med i Lauget i et stykke tid, fik jeg nu også lært en anden måde at komme rundt på, jeg tog på *blaf*. Det at tage på *stop* var blot ikke så velset med foreningens øjne, men det var en meget mere uafhængig måde at tage på tur på. På stop var man oftest alene eller to sammen.

Men selv dengang, hvor der ikke var ret mange biler på vejene, var det ikke noget problem at blaffe sig rundt, og det endda selv om der var restriktioner på, hvor langt omkring private biler måtte køre. Disse begrænsninger mener jeg først blev ophævet hen på sommeren i 1949.

Vi var altid med til deres laugsaftener,

som var hver onsdag aften, og der var der altid noget spændende at høre om. På en laugsaften var der næsten altid en eller anden form for underholdning, film, foredrag eller sang og musik. Og så traf man jo altid kammeraterne og diskuterede om de ture, de havde været på eller dem, vi skulle på den efterfølgende weekend.

Da det blev efterår, begyndte Aage og jeg igen at gå på danseskole hos Riis Poulsen, hans slogan var dengang: *Gå til dans hos Riis, Naturligvis*. Og da vi nu var blevet lidt ældre end året før, begyndte vi også at gå rigtigt i byen. Vi gik på danserestaurationer som Rico - Århusshallen - Placa, Valencia og naturligvis flere andre, der var jo en hel del i byen på den tid.

I den sidste sommer af min læretid havde

jeg fået den gode idé, at jeg ville have kørekort til motorcykel. Jeg kendte Gudmund Wessø fra tidligere, så det var naturligt, at jeg henvendte mig til ham, han var kørelærer til både bil og motorcykel. Det gik også fint, syv timer i alt, fire på motorcyklen, to til teori og en til prøven, så var det overstået. Det foregik på en Nimbus fra 1938, en stor tung maskine, men så driftsikker og stærk, at den aldrig gik i stå. Den dag, jeg skulle til prøve, skulle vi møde op på Holmevej ved hjørnet af Niels W. Gades Vej, her boede oberstløjtnant Holck, og han var prøvesagkyndig. Nu havde Wessø sagt til mig, at jeg endelig skulle huske at sige: "Godmorgen hr. oberstløjtnant", når han kom, og det huskede jeg da også. Så startede køreprøven, en skolevogn med tre elever og fem motorcyklister i en lang række efter, og jeg kom til at køre bagerst. Efter at havde kørt en del rundt på Frederiksbjerg, og den ene efter den anden havde byttet plads i skolevognen, der kørte forrest, kom vi på et tidspunkt til at køre over Banegårdspladsen, og her mødte vi en hestevogn med et læs hø. Alle de motorcykler blev åbenbart lidt for meget for de to heste, de blev noget urolige, så jeg holdt tilbage for dem, jeg kørte jo sidst, men da jeg igen kunne køre frem, var hele kortegen blevet borte. Hvad gør man i den situation, jeg kørte stille ned på Strandvejen og ud til Holmevej. De andre var kommet derud, da jeg kom. Holck kom hen til mig og spurgte, hvad der var sket, siden jeg først kom nu, jeg forklarede det med hestene, hvortil han sagde: "Godt unge mand, at De tog hensyn til hestene." Herefter var den køreprøve overstået.

På Hadsten Håndværkerskole

Nu var det sådan, dengang jeg stod i lære, at ligeegyldigt hvilket håndværk man ville lære, så skulle man gå på teknisk skole om aftenen, det var for mit vedkommende i ugens fem første aftener fra klokken 17.00 til klokken 20.45 i hele vinterhalvåret, og det gjorde man i alle fire år, man stod i lære. På grund af en misforståelse i systemet og den heraf opståede fejl, var jeg kommet et år for sent på teknisk skole, og da jeg skulle udlære om efteråret, manglede jeg det sidste år på skolen, og kunne derfor ikke lave svendestykke før det efterfølgende forår. Dette forhold var der flere af de gamle svende, der mente var galt, og de gav mig derfor forskellige forslag til løsning af problemet. Et af forslagene, der var gennemgående fra mange af dem var dette: "Forsøg, om du kan komme på håndværkerhøjskole den sidste vinter, og lav så dit svendestykke derfra." Konstruktøren havde været på Haslev Håndværkerhøjskole og havde været meget tilfreds med den tid, han var der. Jeg havde jo hele tiden haft meget tillid til det, konstruktøren sagde, derfor besluttede jeg mig for at lytte til hans råd.

Nogle af de gamle svende begyndte nu at bearbejde min far samtidig med, at jeg også selv forklarede ham, at jeg gerne ville på Hadsten Håndværkerskole den kommende vinter. Til sidst gav han efter, men hans første spørgsmål var nu: "Hvor vil du få penge fra til det?" Jeg fortalte ham, at jeg havde sparet lidt penge sammen, og at der var noget, der hed statstilskud til skoleophold. Han forstod nu, at det var alvorligt ment fra min side, og herefter

lovede han også at hjælpe mig med den papirmæssige side af sagen.

Og sådan gik det til, at jeg kom til Den Jyske Håndværkerskole i Hadsten, hvorfra jeg lavede svendestykke som tømrer i april 1951.

I november 1950 mødte jeg så på skolen. Det var naturligvis med en meget spændt forventning, at jeg drog hjemmefra. Jeg var kun lige fyldt atten år, og havde altid boet hjemme i den lille toværelses lejlighed hos mine forældre. Jeg havde nok været ude at rejse på egen hånd, og jeg havde været vant til at tage på weekendture, men dette var noget helt andet, jeg skulle være borte hele vinteren, måske ikke i et træk, men i hvert fald til jul.

Ved ankomsten til skolen blev vi modtaget af en lærer, som anviste os, hvor vi skulle bo, og samtidig gav os besked om at møde op i foredragssalen til en bestemt tid, her ville vi så få nærmere information om skolen og den daglige gang på stedet. Vi skulle bo på to-mandsværelser de fleste af os, nogle ganske få skulle bo fire sammen. Men jeg kom til at bo i underste etage sammen med en anden tømrerlærling, der var fra Brande og hed Jørgen, vi skulle også gå i samme klasse.

Klasseværelset var meget stort, vi var 48 elever og to lærere, der var ca. lige mange tømrere og murere, og der var så en lærer til hvert fag. Men det var kun til faglige undervisning, til dansk og regning var der kun en lærer ad gangen.

Det er utroligt, så hurtigt man bliver rystet sammen i så stor en klasse, ja, på hele skolen, for der var mange andre på skolen end lige lærlingeklassen. Der var

mesterklasserne, og der var tre konstruktørklasser, og hvis jeg husker rigtigt, var der omkring 150 elever den vinter.

Skolen var en fuldtidsskole, og dagliglivet formede sig efter et helt bestemt mønster hver dag. Klokkeren 7.30 ringede en klokke, så var det tid at stå op, klokken 8.00 ringede den igen, og da var det tid til at spise morgenmad, dette foregik naturligvis i spisesalen, og under nøje overvågning af forstanderen og dennes hustru. Ingen begyndte på måltidet, før to ting var opfyldt, og det var det samme ritual ved alle måltiderne. For det første skulle alle være på plads og sidde ned, og for det andet skulle der synges en morgensang, og først herefter sagde forstanderen: "Værsgod". Det kan måske lyde lidt besværligt, men det var nu en god skik, for med så mange forskellige mennesker i alderen fra 18 til omkring 30 år var det absolut nødvendigt med en vis disciplin. Når alle var færdige med at spise blev der sagt: "Velbekomme", og først herefter gik man fra bordet.

Vi havde naturligvis faste pladser. Spisesalen var et langt lokale i underste etage, her stod bordene på tværs med enden op imod vinduesvæggen, der var to bænke ved hvert bord og der sad 8 mand på hver side af bordet, maden blev serveret ved bordenden og gik så fra hånd til hånd på ægte højskolemanér ned til alle. Vi var jo i 1950, så der var endnu forskellige ting, som var rationeret, men det mærkede vi aldrig til på skolen, der var altid nok til alle.

Klokkeren 9 ringede klokken igen, og da var det til undervisning, som varede til klokken 12. Efter spisetid var der igen

*Lærlingeklassen på Hadsten Håndværkerskole i vinteren 1950-51. Klassen var som nævnt stor med næsten 50 murer- og tømrerlærlinge. Tage Vestergaard sidder på næstbagerste rækkel til højre nærmest midtergangen.
Foto hos Tage Vestergaard.*

fra klokken 13 undervisning til klokken 18, så var det tid til aftensmad. Klokken 19 var der de fleste aftener noget i foredragssalen, og hertil var der også mødepligt. Der var dog en undtagelse herfra, det var konstruktørelverne, som havde deres hjemmearbejde at passe. Klokken 21 var der aftenkaffe og aftensang, og det tog som regel en halv times tid. Der var ikke nogen fast regel om, hvornår vi skulle gå i seng, men der skulle være absolut ro klokken 22. Det var dog ikke sådan, at vi skulle være på vort eget værelse på det tidspunkt, men der måtte ikke larmes og synges efter den tid. Der var dog en undtagelse fra dette mønster, søndag morgen var morgenmaden udsat til klokken 9, og

om søndagen var der naturligvis heller ingen undervisning.

Nu skal man ikke tro, at det hele kun var en trædemølle af arbejde, mad og søvn. Nej, nej, det var særdeles morsomt og afvekslende, og de aftener, der ikke var noget i foredragssalen, var altid lagt på de dage, hvor byens biograf havde åben, og om lørdagen var der næsten altid bal på kroen eller hotellet. Om søndagen var der mulighed for at spille fodbold, håndbold eller gå til gymnastik. Der var derfor ikke nogen grund til at kede sig uden for undervisningstiden.

Efter jul blev der arrangeret kursus i praktisk tømrerarbejde, der var jo ting, som ikke alle havde lært hjemmefra, og

sandt at sige var der vel slet ingen, som ikke godt kunne trænge til at lære endnu mere. Det var en lokal tømremester, der stod for at lære os at lave tagkonstruktioner, trapper og håndlister i halv eller kvart størrelse. Tilsvarende kurser blev arrangeret for murerlærlingene.

Det var alt i alt en meget god skole. Rent holdningsmæssigt var det også meget udviklende, og det var der en hel del, der havde godt af at lære noget af, som f.eks. det at tage hensyn til andre, det var for flere noget ganske ukendt. Almindelige ordentlige spisevaner var der en del, som trængte til at lære noget om

Da det blev april, skulle vi til at lave svendestykker, det var naturligvis meget spændende. Det foregik på den måde, at vi en dag skulle møde til lodtrækning i foredragssalen og derefter gå direkte op i tegnelokalet for at lave vore tegninger. Til dette havde vi en hel dag. Tegningerne skulle herefter samles og bedømmes af skuemestrene. I de efterfølgende dage skulle vi til vore respektive mestre og have fremskaffet det træ, der skulle bruges til den praktiske del af svendepróven. Ved lodtrækningen var jeg så heldig - eller uheldig, om man vil - som den eneste på holdet at trække en kvistkarm, det var vist nok at betragte som alle tømrelærlingenes skræk at gøre netop dette træk. Jeg var da heller ikke spor glad for min lodtrækning, men det stod jo ikke til at ændre, så der var kun at se glad ud og komme i gang. Det skulle nu i løbet af dagen vise sig, at for mig var det slet ikke så galt endda.

Den praktiske del af svendepróven blev hver dag overvåget af en skuemester, det

var jo en eksamen, der strakte sig over flere dage. Dagen efter sidste arbejdsdag, hvor arbejdet stod færdigt, ankom der nogle flere skuemestre, disse skulle nu bedømme resultatet af vore anstrengelser, og fælde den endelig afgørelse, det var meget spændende. Kort før middag blev alle samlet i foredragssalen, og her faldt så dommen som alle ventede på. Dette år var der ingen af hverken murerlærlinge eller tømrelærlinge, der dumpede, alle bestod.

Herefter kunne forstanderen ønske alle til lykke og udlevere de midlertidige svendebreve.

Efter denne lille ceremoni kunne vi alle tage hver til sit og kalde os håndværks-svende. Et par uger senere fik vi tilsendt vort originale svendebrev, som var meget flot i farver og med laksegl.

Ud i verden som tømrelærling

Efter at jeg nu havde forladt Den jyske Haandværkerskole som tømrelærling, skulle jeg til at arbejde og vise hvad jeg kunne. Det første sted, jeg blev ansat, var hos en af de store mestre i Århus, jeg blev sammen med en af de gamle svende sendt i Fiskergade for at reparere og tilpasse gamle vinduer og døre i nogle af mesterens gamle ejendomme. Den del af Fiskergade var på det tidspunkt kendt som et af byens luder-kvarterer, og det arbejde vi skulle lave, var typisk noget af den slags, som der ikke var penge i at have folk til, og der var heller ikke ret mange svende der brød sig om at gå der. Det blev også for mig et meget kort bekendtskab, jeg brød mig ikke om ham, jeg var makker med, og jeg brød mig ikke om, at der kom en formand fire til

fem gange om dagen for at se efter, om vi var der vi skulle være.

Vor fagforeningsformand kendte jeg temmelig godt, hans søn var en af mine kammerater, så jeg besluttede at snakke med Thorvald, om ikke han havde noget, der var bedre, men det havde han ikke. Der gik på det tidspunkt en hel del andre svende ledige, så jeg skulle blot være glad for, at jeg havde noget at lave. Men det lod jeg mig ikke skræmme af, jeg spurgte Thorvald, om han dog ikke vidste et andet sted? "Jo, men så skal du tage til København, min dreng, der er der nok at lave."

Til Thorvalds store forbavselse så jeg blot på ham og sagde: "Så gør jeg da det."

Herefter blev alt det administrative med overflytning til København ordnet, og jeg drog af sted. Jeg er ikke sikker på at det passede mine forældre særligt godt, men jeg havde truffet en bestemmelse, og sådan blev det.

Note

1. Dennes navn er ændret ligesom navnene på Tage Vestergaards andre arbejdskolleger hos Ths. Pedersen & Sønner.

En lufthavn ved Århus

- the never ending story

Af Martin Hansen

Det fremgår af en redegørelse for Tirstrup Lufthavn fra 1971, at det fra dens ibrugtagning i 1946 var en forudsætning, at flyvepladsen kun skulle fungere som en nødløsning, indtil der blev anlagt en ny flyveplads tættere på Århus, og den skulle således kun have en begrænset funktions-tid! Alligevel fungerer den stadigvæk som lufthavn for Århus Amt, da det indtil videre er mislykkedes at få en større, international lufthavn bygget i nærheden af Århus. Historien bag dens tilblivelse og udvikling går dog meget længere tilbage. Mange placeringmuligheder har i årenes løb været drøftet, og østjyske lufthavnsplaner og deres realisering har givet anledning til betydelig uenighed mellem Århus, amtet og de statslige myndigheder samt mellem disse og andre interessegrupper. Nogle træk af denne udvikling skal berettes i det følgende.

De første planer

Efter 1. Verdenskrig var der en del arbejdsløse piloter, som gav opvisninger i hele Europa. Folk strømmede til, hvilket også var tilfældet i Århus, hvor opvisningerne foregik på Skejby Mark på et areal, som slagtermester Fr. Hasle på Lille Torv havde lejet af byen til græsning for sine kreaturer.

Den første egentlige opvisning her var

den tyske flyver Lorinzers rundflyvninger i maj 1919, og kun få dage efter blev spørgsmålet om en flyveplads ved Århus taget op af byrådet. Det blev dog ikke til noget i første ombæring, men byrådets interesse gav sig udslag i, at slagtermester Hasle fik nedslag i lejen af Skejby Mark mod at stille den til rådighed ved opvisninger, rundflyvning mv., af hvilke der kom en del i de følgende år.

Op gennem 20'erne og 30'erne var der adskillige udkast fra privatpersoner og selskaber om at oprette en flyveplads, der først og fremmest kunne have fast rute-flyvning til København. Og det var også i denne periode, især i 30'erne, at Århus byråds overvejelser om at anlægge en lufthavn, der også kunne have udlandets interesse, begyndte. Især to landarealer blev gentagne gange nævnt som egnet til en flyveplads, nemlig Egå og Skejby Mark. Også flere andre placeringer blev dog foreslået som mulige beliggenheder, bl.a. Thomasm inde, Tilst og Årslev.¹ Men noget seriøst og økonomisk realistisk over-slag for etablering af en flyveplads kom man dog først frem til i 1939.

De mange planer strandede imidlertid, da der ikke var nogen, som ville påtage sig at afholde anlægsudgifterne. Heller ikke byrådet ville skyde de penge i, som var nødvendigt, selvom byrådet var positivt

Flyveopvisning på Skejby Mark maj 1920. De engelske flyvere Faber og Atkinson fingerer luftkamp og laver looping i Dansk Luftfartsselskabs Avro-maskine. Som det ses, er der tæt pakket af store og små århusianere langs afspærringen. Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

indstillede overfor at få en flyveplads. Århus havde udmærkede færge- og togforbindelser til hovedstadsområdet, og derfor var det begrænset, hvor meget man ville investere i en trafikforbindelse, som nok kun de færreste ville benytte sig af. Staten var heller ikke villig til at yde den nødvendige kapital. Begrundelsen var den samme som for byrådet, og dertil kunne flytrafikken også blive en konkurrent til statsbanerne.²

Aalborg og Esbjerg havde henholdsvis i 1936 og 1937 fået anlagt flyvepladser med forbindelse til København, og året efter åbnedes en rute mellem disse byer og Hamburg. I udlandet var antallet af

flyruter og passagerer stadig stigende, og det bevirkede at byrådet i december 1939 købte gården Kirstinesminde og andre jordarealer ved Skejby Mark med henblik på at anlægge en flyveplads der. At det blev Skejby Mark, var dels påvirket af, at militæret ville flytte kasernen fra byen og ud til Skejby Mark, og derfor gerne ville have en flyveplads i forbindelse med "soldaterbyen", som den blev kaldt. Det påvirkede også flyvepladsplanerne her, at man muligvis kunne opnå tilskud til udførelsen af flyvepladsen fra socialministeriet, idet hverken militæret eller byrådet selv kunne eller ville indskyde den nødvendige kapital. Ved at henvende sig

til socialministeriet kunne man få flyvepladsen anlagt som beskæftigelsesarbejde for længerevarende arbejdsløse. Socialministeriet ville gerne stille et beløb til rådighed, og da jorden allerede var købt, vendte man kun på at foråret i 1940 kom, så man kunne komme i gang med anlæggelsen af flyvepladsen.³

Dog nåede man ikke at få påbegyndt anlæggelsen af flyvepladsen før besættelsen. At Århus ikke fik en flyveplads inden krigen, kan måske bedst illustreres ud fra den holdning borgmester H.P. Christensen i 1937 gav udtryk for med sin udtalelse: "*Lad blot Aalborg og Esbjerg prøve kræfter på denne sag.*"⁴

Besættelsen medførte en kraftig reduktion i den civile flyvning, men ikke desto mindre så var det i isvinteren i januar 1942, at Århus for første gang fik flyveforbindelse med København. Flyveforbindelsen gik fra København til Ry, og fra Ry kunne man tage bussen til Århus. Som følge af, at tyskerne kun tillod, at man fløj i en lav højde, blev flere afgangene aflyst på grund af lavthængende skyer eller dårligt vejr. I februar standsede flyvningerne helt på grund af benzinmangel, så ruten nåede kun at eksistere i lidt over to uger.⁵

Ser man bort fra denne lille afstikker, som Ry-København ruten var, så havde over 20 års diskussioner om en flyveplads ved Århus ikke bragt noget med sig. Men det gjorde krigen, der faktisk førte til etablering af hele to flyvepladser, nemlig en på Skejby Mark, der blev anlagt af englænderne i 1945, og Tirstrup, der blev anlagt af tyskerne.

Anlæggelsen af Tirstrup flyveplads

Fra tysk side var der i 40'erne under besættelsen planer om at skabe et system af flyvepladser rundt om i Danmark, deriblandt Tirstrup. Hvorfor tyskerne lige valgte Tirstrup, vides ikke med sikkerhed, men en del af forklaringen er måske, at der var skov omkring, hvor faciliteter og bygninger kunne ligge i flyverskjul, samt at der inden for en radius på 40 kilometer lå fire havne. En ting er i hvert fald sikkert, at der en dag i 1943 fløj tyske fotorekognosceringsmaskiner over området, og tyske officerer stod også på terrænet. Efter nytår begyndte udstikningen af pladsen, og den 26. februar 1944 fik beboerne i Stabrand at vide, at de havde indtil den 15. marts til at flytte fra deres ejendomme, der skulle benyttes i forbindelse med flyvepladsen.⁶ De kunne først flytte tilbage til resterne af deres ejendomme i 1947, efter at bygningerne i mellemtiden havde været benyttet til blandt andet flygtningelejr.⁷

At flyvepladsen fik navnet Tirstrup skyldes, at tyskerne ikke havde anden postadresse end den, de havde ved de midlertidige administrationsbygninger, som de havde benyttet i Tirstrup by.

Hvordan forholdene på flyvepladsen var under den tyske anlæggelse, giver en bog fra 1945, ved navnet "*Fanden hytter sine...*" eller "*Jeg er en værnemager*", et godt billede på (Bogen blev dog aldrig udgivet). Forfatteren var en person, der arbejdede for tyskerne ved Tirstrup flyveplads. Selvom bogen brugte opdigtede bynavne, er der ingen tvivl om, at den omhandlede Tirstrup flyveplads. Den giver et billede af en heftig aktivitet på flyvepladsen med en

arbejdsstyrke på 3000-4000 mand, samt omfattende svindel og snyd for egen vindings skyld fra de danske værnemageres side.

Denne snyd og svindel fremgår også af P. Madsen Pedersens bog *"Fra Tirstrup flyveplads under besættelsen"*, hvori han betegner anlæggelsen af flyvepladsen som: *"et af de største svindelforetagende, der havde set lyset i nutiden. Her gjalt det netop om, hvem der var mest fræk og uden at blinke kunne stikke tyskerne de største løgne, når man skule høve sin løn"*. Og der var gode penge at tjene, og hvis man så oven i købet kunne få en ekstra indtjening på grund af snyd med kørselsedlerne, ansættelsesaftaler, tyveri og videresalg til tyskerne igen mm., var det jo fint.⁸ De fleste af de arbejdere og værnemagere, der deltog i anlægsarbejdet troede ikke, at flyvepladsen nogensinde ville blive færdig, så derfor gik det kun ud på, at få mest muligt ud af det. Sabotage fungerede mere eller mindre åbenlyst på Tirstrup flyveplads, især hen imod slutningen af besættelsen.

Forslag om lufthavn i Egå

Interessen for anlæggelse af en civil lufthavn ved Århus blev også i de første år af fyrrerne intensiveret, for der var efterhånden ingen tvivl om, at fly ville blive et mere benyttet transportmiddel, når krigen var forbi. Skejby Mark og den opkøbte plads ved Kirstinesminde så byrådet ikke som velegnet, når det var en egentlig trafiklufthavn, man ville have i stedet for "bare" en flyveplads.

På arealet ved Kirstinesminde kunne der nemlig kun blive plads til en græs-

landingsbane på 500-600 meter, og den ville derfor kun kunne benyttes som en flyveplads (B-lufthavn), beregnet til mindre fly med formål som skoleflyvning, taxaflyvning, firmaflyvning, fragtflyvning, ambulanceflyvning, fotoflyvning og sportsflyvning. En A-lufthavn, beregnet til kommerciel flyvning (rutetrafik og chartertrafik) ville imidlertid kræve en 1000-2000 meter lang landingsbane.

Civilingeniør C.V. Smith-Hansen, ansat på Stadsingeniørens kontor og Århus kommunes sagkyndige i luftfartsspørgsmål, blev sat på sagen. Hans betænkning af 15. maj 1943 om "Sikring af indflyvning til lufthavne", blev udgangspunkt for drøftelserne i byrådets bestræbelser på at finde den rette placering for en lufthavn nær Århus. Det var lettere at imødekomme betingelserne for en flyveplads, men når man ville have en lufthavn, måtte der tages hensyn til de mange tekniske og trafikale problemområder, der blev opregnet i betænkningen. Det begrænsede de egnede placeringsmuligheder stærkt.⁹

På et byrådsmøde den 5. oktober 1944 blev dog fremlagt en fyldestgørende redegørelse for anlæggelse af en lufthavn ved Egå med Grundfør og True som alternative muligheder. Efter indstilling fra borgmester Stecher Christensen vedtog byrådet den 26. oktober 1944 enstemmigt at fremsende såvel Egå og True som forslag til Statens Luftfartsvæsen.

Planerne om en lufthavn ved Taalfør Bakke ved Egå blev forståeligt nok lige fra starten mødt med en vis skepsis og modstand fra beboere og jordbesiddere i Egå. Således blev der indleveret et brev på borg-

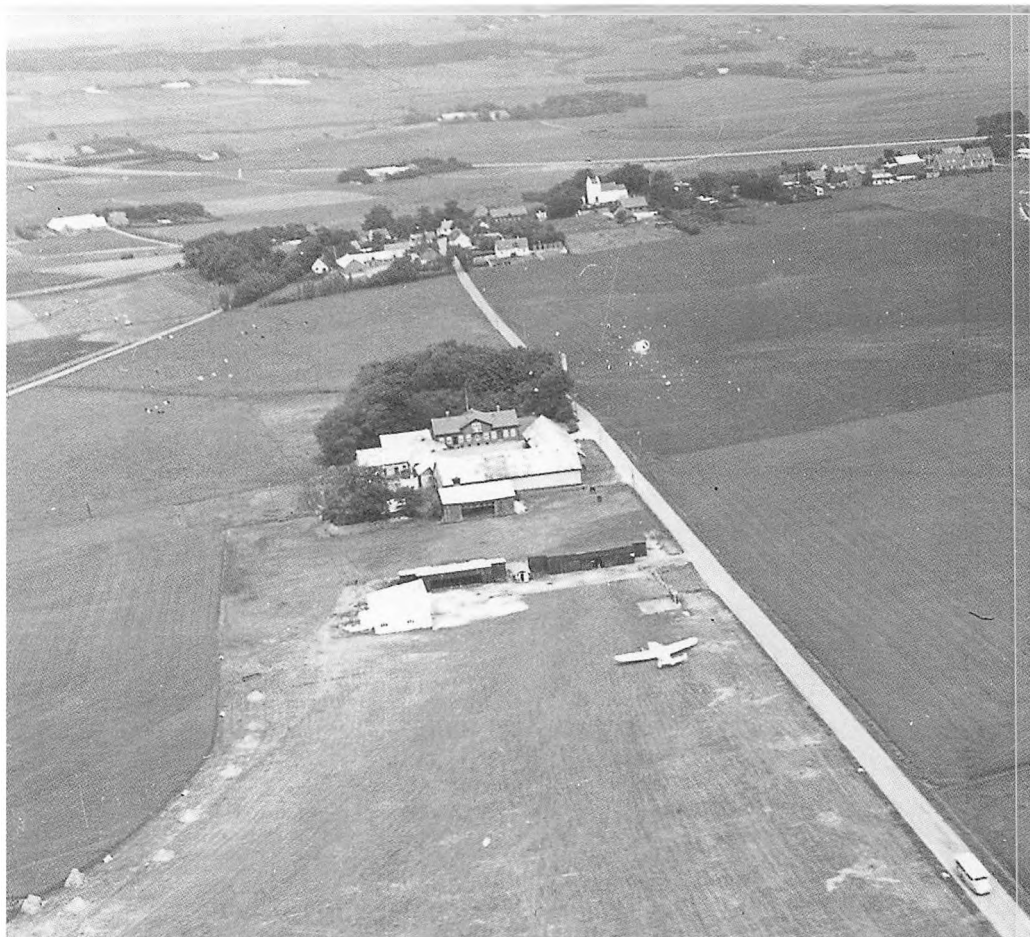
Kortskitse over den planlagte lufthavn ved Egå med indtegnede felter for byggerestriktioner (byggehøjder), udarbejdet af Smith-Hansen i marts 1945. Planen indebar, som det ses på planen, en forlæggelse mod vest af Grenåvej mellem Skæring og Vejlbj. Kort i Smith-Hansens arkiv i Erhvervsarkivet.

mesterens kontor fra en yngre akademiker med nær tilknytning til en indflydelsesrig kreds af godsejere i Egå, hvor der stod følgende: "Det vise Raad i Staden Aarhus har bestemt, at der hurtigst muligt skal anlægges en Lufthavn i Byens umiddelbare Nærhed. Til dette Formaal agter man at lægge Beslag paa et større Areal Agerjord i Landsbyen Egaa... Man faar ikke Egaa Mændene til frivilligt at afsætte deres Livskilde... at søge

over den Jord, der i visse Tilfælde har tjent til samme Slægts Udkomme i over 500 Aar, og som nu skal degraderes til at være gold Cementmark".¹⁰

Situationen efter befrielsen

Den 4. maj 1945 kom den glædelige nyhed, at tyskerne havde kapituleret. Alting var gået i opløsning på Tirstrup flyveplads, alle forsøgte at redde hvad de

Flyvepladsen ved Kirstinesminde omkring 1952. Den lille landingsbane, hvoraf den ene ende ses i forgrunden, lå sydøst for gården, hvor de også de små hangarbygninger var opført tæt på Kirstinesmindevej. I Baggrunden Skejby og Randersvej. Foto af Max Laursen i Erhvervsarkivet.

kunne; kontormøbler, inventar, skrivemaskiner mv., og enhver så sit snit til at hamstre lidt til sig selv. Allerede flere uger før var der mange, der havde mistet lysten til at arbejde på flyvepladsen, og da den 5. maj 1945 kom, flygtede de sidste. Det var betydelige summer, der indtil da var blevet brugt af tyskerne på flyvepladsen,

det investerede beløb fra starten af anlæggelsen til kapitulationen anslås til 50 millioner kr.¹¹

Efter den 5. maj 1945 overtog de allierede tropper (Royal Air Force) de militære flyvepladser i Jylland og på Fyn, der var blevet anlagt af tyskerne, nemlig Aalborg, Karup, Tirstrup, Vandel, Skrydstrup, Bel-

dringe og Esbjerg. Fra den 30. november 1945 kom de under dansk kommando, og forvaltningen henlagdes til indenrigsministeriet.¹² Fra den 1. januar 1948 overtog forsvarsministeriet administrationen af flyvepladsen ved Tirstrup.¹³

Englænderne (Royal Air Force) manglede imidlertid en flyveplads tæt ved Århus, og udenrigsministeriet betalte derfor for at der blev anlagt to græslandingsbaner på hver 500 meter på Skejby Mark. Der var ikke tale om nogen fremragende flyveplads, faktisk stod klart, at den ikke kunne benyttes til civiltrafik, medmindre der blev afholdt en del yderligere udgifter, og den var dermed ikke egnet til, at der blev bygget en lufthavn på den. I 1945 forlod Royal Air Force igen flyvepladsen, og den lå stille hen, indtil at et konsortium lejede pladsen i 1948. Frem til 1959 havde flyvepladsen dog status som offentlig flyveplads, men på grund af størrelsen og beliggenheden blev Kirstinesminde kun benyttet til de ovenfor nævnte formål, og den blev nedlagt i 1980 grundet byudviklingen.

Tirstrup var derimod egnet som mulig lufthavn, men siden den lå for langt væk fra Århus, var den heller ikke at foretrække, og byrådet holdt fast ved forslaget om Egå.¹⁴

Statens Luftfartsudvalg afgav den 10. december 1945 sin betænkning. Om Tirstrup flyveplads. Hed det, *"at grundet sin beliggenhed vil lufthavnen formodentligt ikke blive benyttet til civil lufttrafik"*. Desuden skønnede udvalget; *"at der er basis for en flyve forbindelse mellem København og Århus, da man anbefaler at anlægge en*

B-lufthavn ved Egå, en lufthavn der dog først kunne være færdig efter minimum to år. Tirstrup vil kunne blive benyttet indtil da".¹⁵

Udstykningen til parcelhuse ved Egå i området, hvor lufthavnen skulle placeres, blev standset, men anlæggelsen af lufthavnen kun først blive foretaget, efter at en lov om civile lufthavne var vedtaget af rigsdagen, og fra det tidspunkt ville der gå ca. 4 år, før den kunne tages i brug.¹⁶ Loven blev vedtaget juni 1946. Århus Stiftstidende kunne derfor skrive til sine læsere, at man ville få en mellemting mellem en A-lufthavn og B-lufthavn beliggende ved Egå, og at den kunne forventes færdig i 1950.¹⁷ Det var dermed bestemt ved lov, at Tirstrup kun skulle fungere som en midlertidig løsning indtil der kom en anden lufthavn.

I mellemtiden var der blevet talt frem og tilbage mellem kommunerne Århus, Grenå, Ebeltøft og Randers om, hvad man skulle gøre med Tirstrup flyveplads. Ebeltøft havde inden krigen haft et ønske om en flyveplads tæt ved byen, og Århus havde jo planer om en lufthavn ved Egå. Man kunne ikke rigtig nå til enighed, men man blev dog i sommeren 1946 enige om en fælles midlertidig løsning om at udbygge Tirstrup flyveplads,¹⁸ så denne kunne benyttes til civil luftfart om dagen i sommerperioden fra april til oktober. Natflyvning og vinterflyvning kunne ikke komme på tale, da der ikke var banebelysning, og dette ville kræve en stor investering på 400.000 kr., som det ville være svært at fremskaffe.

Indvielse af Tirstrup Lufthavn ved ibrugtagningen til civil lufttrafik 16. september 1946. I midten foran den åbne dør holder Århus-borgmesteren, Sv. Unmack Larsen, tale. Det var disse første terminalbygninger, der fik tilnavnet "præriehytterne". Foto i Erhvervsarkivet.

Tirstrup bliver trafiklufthavn

Det var langtfra en tilfredsstillende løsning på problematikken om en lufthavn nær ved Århus, men da den ikke kunne løses på bedre vis, gik de fire byer i gang, og mandag den 16. september 1946 kunne man foretage indvielsen af ruten Tirstrup-København.¹⁹

Udgifterne til anlægget af den midlertidige lufthavn lød på ca. 500.000 kr., hvoraf Århus skulle afholde 78 %, Randers 16 %, Grenå 5 % og Ebeltoft 1 %.²⁰ Lufthavnens forvaltning blev overladt til Århus byråd, der placerede den i

den del af forvaltningen, der lededes af borgmesteren. Han blev derved sammen med sin økonomidirektør den, der stod i spidsen for den civile lufthavnsledelse.²¹ C.V. Smith-Hansen blev som Århus kommunes sagkyndige i luftfartsspørgsmål udnævnt til lufthavnchef og kom altså til at bestride denne stilling samtidigt med, at han arbejdede for at få en lufthavn ved Egå.

At det ikke var en tilfredsstillende løsning, man havde fundet med Tirstrup flyveplads, kom klart til udtryk i et brev fra Århus' borgmester, Svend Unmack Larsen, i 1946 til daværende statsmini-

ster Buhl, hvori han skrev: *"Afovenstående fremgår formentlig tilstrækkeligt tydeligt, at Tirstrup er en ren midlertidig løsning og endda lidt af et eksperiment, og at denne midlertidige løsning ikke på nogen måde bør gribe ind i den endelige ordning, som må være en lufthavn i Egå. Jeg tror, jeg kan sige stærkt, at såfremt man ved den endelige løsning fik valget mellem en lufthavn i Tirstrup eller ingen, måtte man efter sin bedste overbevisning og samvittighed fraråde Tirstrup, fordi denne løsning med sikkerhed måtte forventes at blive en skuffelse, som ville vanskeliggøre eller umuliggøre den senere rigtige løsning"*. Endvidere angav han, at man forventede, at en egentlig lufthavn ved Århus ville blive anlagt i løbet af 3-4 år.²²

Da forsvarsministeriet overtog administrationen af flyvepladsen ved Tirstrup i 1948, måtte den civile lufthavnsforvaltning herefter leje sig ind hos militæret for at kunne benytte flyvepladsens faciliteter

Egå – og Grundfør – opgives

I august 1946 kunne C.V. Smith-Hansen efter forhandlinger med Ministeriet for offentlige Arbejder meddele, at der ikke syntes at være tvivl om, at den nye lufthavn skulle placeres ved Egå. I oktober fik C.V. Smith-Hansen ikke desto mindre en opringning fra en kontorchef i ministeriet, der udtrykte, at ministeren, Niels Elgaard, ikke kunne forventes at ville træffe en positiv afgørelse med hensyn til Egå projektet på grund af modstand fra flere sider, blandt andet fra statsministeren. Egå projektet blev også presset, fordi

der var en byudvikling i gang, så man ikke kunne forlænge byggeforbudet på det område, hvor lufthavnen ellers skulle ligge. Bomben sprang den 29. november 1946. i et telegram fra ministeren for offentlige arbejder, Niels Elgaard, til borgmester Unmack Larsen, hvori han meddelte, at *"man under henvisning til statens betydelige udgifter til udbygningen af Kastруп, Aalborg og Rønne og under henvisning til den finansielle og materialemæssige situation ikke mener det forsvarligt at iværksætte ny-anlæg af en lufthavn ved Århus til brug for indenlandsk lufttrafik"*.²³

Ved et møde den 8. januar 1947 udtalte budgetudvalget for en lufthavn nær Århus - med borgmester Unmack Larsen i spidsen - deres skuffelse til ministeren og bad i den forbindelse om at han skulle være behjælpelig med at finde en tilfredsstillende løsning. Han var ikke decideret uinteresseret, men det var tydeligt, at Egå-projektet ikke ville kunne få støtte fra ministeriets side. Planerne om en lufthavn ved Egå kunne derfor ikke blive til noget.

På grund af Egå projektets forlis bragte C.V. Smith-Hansen byen Grundfør nær Hinnerup ind i billedet som en mulig beliggenhed for en ny lufthavn, hvis forhandlingerne med trafikministeren skulle føre til nogle konkrete resultater. Borgmester Unmack Larsen tog kontakt til DDL (nu SAS), og spurgte, om de ville foretrække en lufthavn ved Grundfør eller flyvepladsen ved Tirstrup. DDL meldte ud, at en lufthavn ved Grundfør var at foretrække. Dog indtog de i denne periode skiftende ministre for offentlige

arbejder det standpunkt, at man såvel af økonomiske grunde (udgifterne til udbygningen af Kastrup, Aalborg og Rønne lufthavne) som militære grunde ikke var indstillet på endnu at anlægge den omtalte lufthavn ved Århus, som var omtalt i loven fra 1946.²⁴

Den 18. november 1949 holdt civilingeniør og lufthavnschef C.V. Smith-Hansen et omfattende foredrag om indenrigs-flyvning. I dette foredrag nævnte han, at der burde bygges en lufthavn ved Århus – nemlig ved Grundfør. Og da der ikke kunne etableres økonomisk trafik med de daværende DC-3'ere til 21 passagerer burde man benytte mindre maskiner med 10-15 pladser. Maskiner af denne størrelse ville kunne lande på græsbaner på 600-700 meters længde. Fast banebelysning var ikke nødvendigt, da flyvepladsen hovedsagligt skulle være indrettet til dagflyvning, og desuden ville det være billigt at indrette ambulante belysning via petroleumsløgter. Til sådan en lufthavn ville en bemanning på 5-8 mænd være tilstrækkelig.

Selvom der var enighed om, at det var et imponerende arbejde, C.V. Smith-Hansen havde foretaget i forbindelse med sin lufthavnsundersøgelse – hvori foredraget tog sit udgangspunkt – var der ikke enighed omkring hans forslag om en lufthavn ved Grundfør. Især Per Kampmann, direktør for DDL, men også lufthavnsdirektør Teisen i København og generalsekretær Terkelsen, DSB, var imod ideen om en B-lufthavn ved Grundfør.²⁵ Grundet denne modstand, som i de efterfølgende dage blev taget op i pressen, blev Grundfør i første

omgang ikke til noget. Afgørende var, at DDL ikke ville benytte en lufthavn anlagt i den størrelsesorden ved Grundfør, da det betød, at de skulle investere i nye og mindre fly.

Fortsættelse i Tirstrup

I 1951 ville DDL trække sig ud af ruten Tirstrup-København, da den gav økonomisk underskud. Andre private luftfartselskaber, både danske og norske, stod parate til at overtage ruten, herunder den norske skibsreder Braathens. Men efter mange forhandlinger blev der på foranledning af regeringen indgået en aftale om en skrabet rute mellem Tirstrup og København, hvor SAS blev fritaget for landingsafgifter i en periode på 3 år. I et halvt år i perioden 1953-54 var ruten dog indstillet, da den blev betragtet som et eksperiment, men i 1954 indledte man en 5-års plan for ruten.²⁶

I 1957-58 kunne man indvie en ny og bedre terminalbygning ved Tirstrup flyveplads. Da det mislykkedes at få en lufthavn nærmere på Århus, blev man nødt til at tilpasse flyvepladsen til den stigende trafik, og den civile flyveplads opnåede dermed status som civil lufthavn, mens flyvepladsen var blevet udvidet til en militær flyvestation.²⁷ Om den nye terminalbygning stod der i Demokraten:

"Det der først og fremmest præger den splinter nye Tirstrup lufthavn er midlertidighed..." og fortsatte; *"Hvorfor lægger man så ikke en ny flyveplads ved Århus og bygger den så stor, at den ville kunne tage jetmaskiner, der før eller senere også må holde deres indtog i indenrigsflyvning? Svaret er enkelt:*

I 1958 blev den militære del af flyvepladsen udbygget til et NATO-anlæg, og i den forbindelse måtte den civile terminalbygning flyttes. Der blev bygget en ny, placeret et stykke vest for den gamle, og den blev som nævnt flere gange ombygget og udvidet i løbet af tresserne og halvfjerdserne. Det er en Metropolitan, der her ses over bygningen, som den så ud i 1971. Foto i Erhvervsarkivet.

Det ville være en håbløs investering. I løbet af få år ville startbaner blive overflødig – for en skønne dag får vi de såkaldte verti-jetsfly, der kan stige til vejrs... Set på den baggrund er det jo naturligt, at Tårnstrup nye lufthavn har sit præg af midlertidighed. Den er bygget sådan, at man ikke skal have samvittigheds-kvaler over at have brugt for mange penge, da den er forældet om 10 eller 20 år. Og indtil da vil den tjene sit formål godt”.

Selvom spådommen om ”verti-jetsfly” ikke helt holdt stik, så synes denne artikel at beskrive den midlertidighed, som har

været kendetegnende for Tårnstrup Lufthavn lige fra begyndelsen og frem til i dag.

Nye planer – og udbygning i Tårnstrup – i 1960’erne

Den 6. oktober 1960 anmodede borgmester Bernhardt Jensen en række mennesker – herunder civilingeniør og lufthavnschef C.V. Smith-Hansen - om at indtræde i et uformelt udvalg ved navn provinslufthavnsudvalget (PLU). PLU havde til formål at afgive en samlet fremstilling af

de forudsætninger, der måtte tages i betragtning ved afgørelse af spørgsmålet om etablering af en flyveplads ved Århus.²⁸ Og siden Kirstinesminde flyveplads i Skejby i 1959 ikke blev godkendt af Direktoratet for Statens Luftfartsvæsen, blev Grundfør igen taget frem som en mulig beliggenhed for en ny lufthavn.

Konklusionen på PLU's arbejde i første omgang var, at det vil have en væsentlig betydning for Århus områdets erhvervs- liv og befolkning, at der blev anlagt en lufthavn for mindre fly i nærheden af Århus. Grundfør ville være at fortrække som B-lufthavn, da det var et godt beliggende sted mellem Århus og Randers. Dog ville behovet ikke være så stort, at lufthavnen kunne løbe rundt uden kommunal støtte. Ifølge udvalgets konklusion ville der være behov for en B-lufthavn i Århus-området til at imødekomme stigningen i benyttelse af småfly, hvis man ville opretholde Tirstrup Lufthavn. Hvis man derimod ville anlægge en A-havn ved Århus, ville der ikke være behov for Tirstrup Lufthavn. Der var dog ikke enighed i PLU udvalget, hvor konklusionerne var baserede på et flertal, hvori C.V. Smith-Hansen indgik.²⁹ Hvad der senere skete, vides ikke med sikkerhed, dog ses det fra et notat af C.V. Smith-Hansen den 11. august 1962, at Grundfør-projektet til sidst blev skrinlagt, da man skulle tage ind- og udflyvningsområderne fra militær-flyvestationerne i Tirstrup og Karup i betragtning, og så kunne en lufthavn ved Grundfør ikke lade sig gøre.

I 1963 blev spørgsmålet om en lufthavn nær Århus igen taget op af davæ-

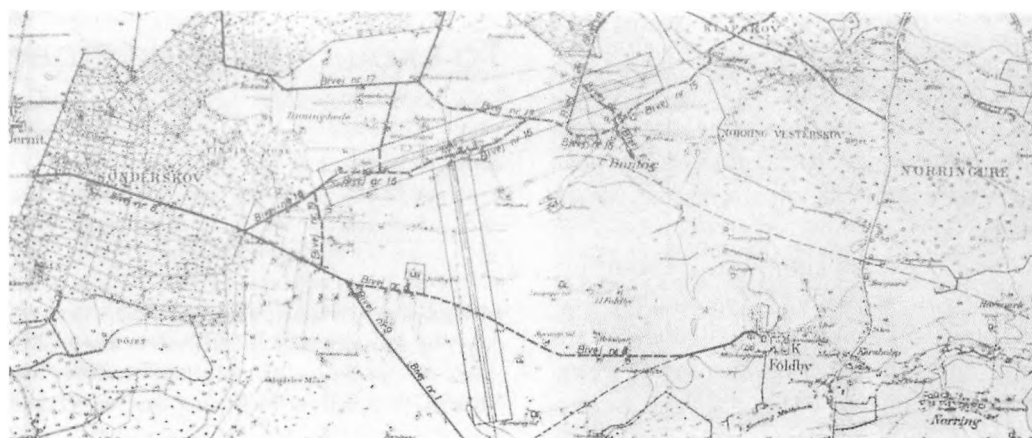
rende minister for offentlige arbejder Kai Lindberg, der 1965 nedsatte et nyt Pro- vinslufthavnsudvalg. I de følgende år blev sagen dog kompliceret af, at Billund lufthavn blev taget i brug i 1964, at den civile lufthavn i Karup blev taget i brug i 1966, og at den civile lufthavn i Skrydstrup blev taget i brug i 1967.³⁰ Udvalget afgav betænkning i marts 1968 og anbefalede heri at lægge en ny statslufthavn i Århus- området på Tinning Hede ved Hammel. Der var ingen tvivl om, at en lufthavn ved Hammel, som PLU foreslog, ville være rentabel – da dens ”kundegrundlag” inden for en passende radius var større end ved Tirstrup – og der var også i starten støtte fra ministerielt side.

Da betænkningerne fra PLU trak i langdrag, blev det dog nødvendig med en større udvidelse af Tirstrup Lufthavn for at imødekomme kravene fra de nye Caravelle-jet fly, som SAS var gået over til at benytte.³¹ Ved indvielsen af den nye terminal i 1966 sagde Århus-borgmester Bernhardt Jensen, at man var glad for de nye omgivelser i Tirstrup, selv om de vel nok ville få en begrænset levetid, da han regnede med, at en ny lufthavn ved Hammel ville blive færdig til 1970.³²

I 1967 gik C.V. Smith-Hansen på pension fra sin stilling som civilforsvarsleder, men foresatte som lufthavnschef ved Tirstrup.³³

En lufthavn ved Hammel?

Som sagt blev betænkningen i PLU trukket i langdrag, og den var først færdig i 1968, hvor de civile lufthavne i Billund, Karup og Skrydstrup som sagt var blevet

Forslag til placering af Hammel Lufthavn i området ved Tinning og Foldby. Hovedstart- og landingsbanen har sit forløb øst-vest over Tinning Hede, mens en tværbane er anbragt mod syd fra hovedbanen. Efter plan i Århus-Årbog 1972, s. 99.

taget i brug. Dette og andre forhold, som bl.a. diskussionen om en storebæltsbro, Esbjerg byråds vedtagelse om at anlægge en ny kommunal lufthavn ved Korskro og planer om et storlufthavnsprojekt ved Saltholm betød, at holdningerne til det statslige engagement i det østjyske lufthavnsplaner ændredes, især efter at en ny borgerlig regering var tiltrådt. Med trafikminister Ove Guldberg i spidsen arbejdede den med planer om at lade de eksisterende provinslufthavne overgå til de nye stamter, der ville blive dannet ved kommunalreformen i 1970, og han forespurgte direkte, om de østjyske kommuner og det nye Århus amt ikke selv kunne påtage sig opgaven.³⁴ Samtidig blev PLUsforslag mødt en betydelig modvilighed fra beboerne i Hammel, hvilket gav anledning til en voldsom pressekampagne mod planen om anlæggelse af en ny lufthavn ved Hammel.

De nye lokale og regionale myndigheder

påtog sig imidlertid opgaven. I juni 1970 henstillede borgmestrene fra Århus, Silkeborg, Randers, Skanderborg og Horsens (Ebeltoft og Grenå havde sagt fra, idet de af geografiske grunde var for at bibeholde Tirstrup som lufthavn) til amtsborgmesteren, at Århus amt skulle overtage den videre forhandling angående en lufthavn ved Hammel. Dette påtog amtet sig, og amtsrådet vedtog 5. januar 1971 at gå ind for anlæggelse af en ny østjysk lufthavn ved Hammel. Derfor blev det Århus amtsborgmester R. Svane Hansen (socialdemokratiet), der stod for den videre forhandling.³⁵

Modstanden såvel inden for lufthavnsområdet som udenfor fortsatte imidlertid uformindsket. De lokale modstandere fortsatte en heftig pressekampagne. Og fra regeringens side var der heller ikke meget hjælp at hente. Indenrigsminister H.C. Toft offentliggjorde i januar 1971, at han ikke kunne give Århus Amtskommune særbehandling med hensyn til at få

tilladelse til optagelse af lån til finansiering af 80-90 mill. kr., som anlæggelsen kostede, da han ikke kunne se, at lånebehovet til en ny lufthavn skulle være vigtigere end andre sager, som andre amter og kommuner havde anmodet om lån til, men havde fået afslag.³⁶

Senere på året kom dertil, at minister for offentlige arbejder Ove Guldberg den 22. juli 1971 afslog at give tilladelse til de nødvendige ekspropriationer ved Tinning ved Hammel, og uden sådanne kunne en lufthavn ikke opføres. Hans grundlag for dette var, at han syntes, der var nok lufthavne i Jylland og at der derved ikke var et så stort trafikbehov for en ny lufthavn, og at lufthavnen ved Hammel først kunne blive en realitet, hvis en eller flere af de andre lufthavne skulle nedlægges. Et efterfølgende møde med statsminister Hilmar Baunsgaard førte ikke til ændring i regeringens holdning, og planerne måtte derfor stilles i bero.³⁷

I efteråret 1971 fik landet en ny socialdemokratisk regering, der syntes at være positivt stemt overfor en lufthavn ved Hammel. Men det blev hurtigt klart, at et "ja" til Hammel-projektet fra regeringens side ville føre til en politisk aktion i folketinget, som kunne vælte regeringen. Efter en erklæring om, at regeringen ikke betragtede sagen som et kabinetsspørgsmål fremsatte den nye minister for offentlige arbejder Jens Kampmann så et lovforslag til folketinget om at anlægge en lufthavn ved Hammel. Folketinget gik ved 1.-behandlingen imod planerne om en lufthavn ved Hammel, og lovforslaget blev derefter lagt på hylden.³⁸

På et møde den 17. november 1971 mellem Århus amts borgmester R. Svane Hansen, amtsdirektør Lollesgård og lufthavnsdirektør C.V. Smith-Hansen, blev utilfredsheden med, at Hammel projektet ikke blev til noget, udtrykt. R. Svane Hansen og C.V. Smith-Hansen var ikke blege for at lægge ansvaret på Århus byråd og tidligere borgmester Bernhardt Jensen (Socialdemokratiet) for, at det var gået så dårligt med Hammel projektet. De mente, at Bernhardt Jensen ikke havde mod nok til at få projektet gennemført. Derudover havde R. Svane Hansen ikke tiltro til den nye borgmester Orla Hyllested (Socialdemokratiet). Desuden var R. Svane Hansen, Lollesgård og C.V. Smith-Hansen enige om, at hvis anlæggelsen havde været i statsligt regi, så ville statens myndigheder sætte sig ud over en støjrapport fra professor Ingerslev, der gjorde det umuligt at anlægge lufthavnen ved Hammel, medmindre der blev lavet om på miljøloven.³⁹

Et nyt forsøg på i 1972 at få minister for offentlige arbejder Jens Kampmann til at fremsætte et lovforslag for Hammel lufthavn, måtte også opgives, idet han ikke ønskede at gøre det, medmindre der skete et lokalt stemningsskifte for lufthavnen.⁴⁰ Selvom Hammel således igen var blevet lagt på hylden, fremgik det af et avisudklip fra 1973, at Århus stadigvæk satsede på Hammel-projektet, også selvom det nu var blevet "dødsdømt" af tidligere kontorchef i ministeriet for offentlige arbejder - og formand for PLU - Poul Andersen, der i mellemtiden var blevet lufthavnsdirektør ved Københavns Luftfartsvæsen.⁴¹

Ved indvielsen af udenrigsterminalen i 1972 var SAS-direktør Johannes Nielsen selvskreven. Han modtages her af Århus-borgmester Orla Hyllested. Yderst til højre står ankermanden bag hele det østjyske lufthavnsvesen, civilingeniør Carl Vilhelm Smith-Hansen. Efter nogle års ansættelse i Vejle og Randers, kom han i 1929 til stadsingeniørens kontor i Århus kommune, hvor han var ansat indtil 1967. Han var lufthavnschef i Tirstrup i perioden 1946-73. 1950-67 var han endvidere daglig leder af civil-forsvaret i Stor-Århus. Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus

En fortsat massiv pressekampagne mod lufthavnen i Hammel og en massiv modstand fra beboerne og kommunalbestyrelser i området ved Hammel førte til, at amtsrådet herefter ikke gjorde flere forsøg på at få gennemført Hammel-planerne. Efter de foretagne støjrapporter kunne Hammel lufthavnen kun gennemføres ved politisk dispensation.⁴² Hammel Lufthavn var indtil videre død.

Udvidelser i Tirstrup

I 1973 blev lufthavnen i Tirstrup udvi-

det for at kunne huse chartertrafik, og derved fik Tirstrup Lufthavn status som B-lufthavn, hvilket vil sige, at den blev en selvstændig personelforvaltende myndighed og derved rykkede op på lige fod med de øvrige store flyvestationer. Samtidigt begyndte andre selskaber end SAS at benytte lufthavnen, herunder Tjæreborg, da der på det tidspunkt var der en kraftig stigning i flycharterrejser.

I 1973 trak C.V. Smith-Hansen sig også tilbage efter 27 år som lufthavnschef ved Tirstrup Lufthavn.⁴³ Han blev afløst

af SAS-stationschef i Tirstrup, Anders Svendsen, der flyttede administrationen fra Århus ud på Tirstrup lufthavns område.

I sin afskedstale ved pensioneringen omtalte C.V. Smith-Hansen – naturligvis - at lufthavnen fra første færd havde været ment som en midlertidig løsning. Det var også derfor, at det første anlæg ved flyvepladsen blev de primitive skure, der var efterladt af tyskerne. Disse skure fik betegnelsen ”prærieanlægget” og blev benyttet helt op til 1958, idet en ny terminalbygning først blev indviet, da det blev klart, at hverken Egå eller Grundfør var blevet til noget.⁴⁴

I 1974 blev Hammel projektet – kortvarigt - igen taget op, da amtsborgmester R. Svane Hansen udtalte til Århus Stiftstidende, at Hammel projektet ikke var gemt hen, selvom anlægsstop og økonomiske forhold umiddelbart ikke på daværende tidspunkt tillod realiseringen af projektet. Senere blev Hammel til Tinning projektet, da man fandt en bedre støjmæssig placering ved byen Tinning tæt ved Hammel end den oprindelige, og igen var amtsborgmester R. Svane Hansen en fortaler for en lufthavn der: ”*lufthavnen er ikke faldet... At lovforslaget i sin tid ikke kom videre skyldes, at ministeriet trak sagen ud for ikke at komplicere Saltholm-projektet*”, sagde han i en artikel i Jyllandsposten i april måned. Der havde desuden været et regeringsskifte, således at Venstre igen sad på regeringsmagten.⁴⁵ Efter opgivelsen af Saltholm-projektet var der påbegyndt udvidelser af lufthavnene ved Kastrup og Billund. Men heller ikke

den nye regering kunne formåes til at tildele de nødvendige midler til anlæggelsen af en lufthavn ved Tinning, da man fortsat var interesseret i at holde de offentlige udgifter til nye anlægsbebyggelser nede.

I Tirstrup fortsatte man dog – trods det nye Hammel-forslag – arbejdet med at færdiggøre forbedringer af startbanerne og lysforholdene samt udvidelsen af lufthavnens indenrigsterminal. Udbygningen var færdig den 27. september 1974.⁴⁶ Denne udvidelse forbedrede forholdene for luftfragten i Tirstrup, hvilket havde været et stort ønske fra det østjyske erhvervsliv.

Man havde også i nogle år tumlet med planer om en ny, mere avanceret og moderne terminalbygning ved Tirstrup, men så længe Tinning-projektet ikke helt var taget af bordet endnu, turde man ikke gå i gang med en så betydelig investering. Det var først i 1978, da Århus amtskommune i sin regionplanlægning pegede på Tirstrup som regionens lufthavn, at man for alvor kunne gå i gang med bygningen af den nye terminal. Derefter godkendte forsvarskommandoen i 1979, at der kunne bygges en ny civil terminal bygning på den anden side af startbanen, hvorved den militære flyvestation blev fysisk adskilt fra den civile lufthavn. I 1981 blev den nye civile terminalbygning indviet.⁴⁷

Aarhus Lufthavn – 1990'erne til i dag

Op gennem firserne var der nogenlunde ro omkring Tirstrup Lufthavn.. I begyndelsen af 1990'erne skiftede lufthavnen navn til Aarhus Lufthavn, hvilket hang sammen med den stigende udenrigstra-

I 1981 blev der opført en helt ny lufthavnsterminal nord for startbanen med såvel passagerfaciliteter som en fragtafdeling. Denne rummede ud over opbevaringsplads tillige kontorer for SAS's fragtafdeling samt toldvæsenet. Den nærmeste bygning er passagerterminalen. Foto af Poul Pedersen i Erhvervsarkivet.

fik. For udlændinge, der skulle rejse til Danmark, gav det nye navn umiddelbart association til byen Århus. Så navneskiftet havde udelukkende en markedsføringsmæssig værdi.

Og så dukkede Tinning igen i 1996 op som en mulig bedre beliggenhed for en østjysk lufthavn, og der blev igen skrevet en del i dagspressen. Også nu vendte mange naturfredningsfolk og lokalpolitikere sig mod planerne om, at der skulle bygges en lufthavn ved Tinning, og diskussionen døde ud, især på grund af, at amtsrådet på et økonomiudvalgsmøde den 22. oktober fastholdt at støtte Aarhus Lufthavn som

regional lufthavn, samtidig med at det vedtog at arbejde for at sikre gode transportforbindelser til Aarhus Lufthavn.⁴⁸

I 1997 blev der oprettet en arbejdsgruppe ved navn Det Midtjyske Lufthavnråd (DML), der arbejdede med finansiering af en eventuel ny lufthavn i det midtjyske. DML bestod af medlemmer fra erhvervslivet og medlemmer fra politiske og faglige organisationer i Århus amt, der ønskede en ny lufthavn på et bedre beliggende sted end Tirstrup. I juni 1998 havde DML fundet fire koncerner, der var interesserede i at finansiere en lufthavn – eventuelt gennem en såkaldt BOT-model (Build, Operate and

Transfer). Tre ud af de fire var udenlandske koncerner med selskaber i Danmark og to af dem hørte blandt de største lufthavnsoperatører i Europa. Desuden havde SAS tilkendegivet, at de var parate til at indgå økonomisk i et lufthavnsprojekt, og der var desuden tale om at inddrage Københavns Lufthavne A/S som operatør.⁴⁹

Blandt de placeringsmuligheder Århus amt pegede på som mulige under hensyntagen til de generelle miljøkrav til placering af en ny lufthavn, foretrak DML en placering ved Thomasmind, 12 km nord for Århus.⁵⁰ Dog var der på det tidspunkt ikke politisk flertal i amtet for at støtte anlæggelsen af en ny lufthavn i stedet for den i Tirstrup. På det organisatoriske plan fandt der en fornyelse sted i 1999, idet Århus byråd 13. december traf en principiel beslutning om, at det kommunale fællesskab om Aarhus Lufthavn skulle opløses, og fællesskabet i stedet omdannes til et aktieselskab med deltagelse af Århus amt. I december 2000 godkendes vedtægter for selskabet, forretningsorden for bestyrelsen samt aktionæroverenskomst mellem de fire kommuner og Århus amt.⁵¹

I 2001 prøvede DML igen at arbejde for at få en international lufthavn anlagt ved Thomasmind. Tidspunktet var velvalgt forud for kommune- og amtsrådsvalget, og man havde derfor en forhåbning om, at man efter valget havde fået en sammensætning i byrådet og ved amtet, der gik ind for en ny lufthavn i Århus omegnen. Dog havde Århus amt klart markeret i oplægget til regionplan,⁵² at Aarhus Lufthavn lå fast i Tirstrup, og selvom der var kræfter

i det nye Århus byråd - hvor Venstre nu havde borgmesterposten - der var for en ny lufthavn, blev planerne om etablering af en ny lufthavn ved Thomasmind dog i oktober 2003 afvist af et byrådsflertal i Århus kommune - med socialdemokratiet i spidsen.⁵³

Aarhus lufthavns fremtid

Rammebetingelserne for Aarhus Lufthavn er blevet ændret i de seneste år. Det gælder blandt andet etableringen af en fast forbindelse over Storebælt og udviklingen af DSB's tilbud. Herved er markedsgrundlaget for indenrigspassagertransport med fly mellem Århus og hovedstadsregionen blevet reduceret, og denne nedgang i det indenrigs passagerantal har medført, at Aalborg Lufthavn har overhalet Aarhus Lufthavn.⁵⁴

Derimod er den internationale passagertrafik med fly fra Aarhus Lufthavn stigende. Det betyder, at vækstmulighederne for Aarhus Lufthavn ligger i udvikling af samarbejdet med SAS og Københavns Lufthavn, og gennem udvikling af direkte internationale ruter ud af lufthavnen, primært samarbejde med lavprisselskaber.

Under valgkampen i 2004-05 kom statsministeren med en melding om, at den store lufthavn i Vestdanmark ligger i Billund, hvorved der fra regeringsside ikke lader til at være noget incitament til at diskutere en ny lufthavn nær Århus. En motortrafikvej fra Horsens med direkte adgang til Billund Lufthavn er under anlæggelse og vil efter færdiggørelsen forkorte kørselsafstanden mellem Århus og Billund.⁵⁵

Dette sammenholdt med, at Århus amt fortsat fastholder Aarhus Lufthavn som regionens lufthavn, taler for, at Aarhus Lufthavn synes at bevæge sig væk fra den status som midlertidig lufthavn, den ellers har været præget af siden at den blev taget i brug i 1946.

Det sidste kapitel i Aarhus Lufthavns historie er dog langt fra skrevet endnu, og det er vanskeligt på nuværende tidspunkt at forudsæ, om "the never ending story" om en ny lufthavn nærmere ved Århus er ved at lakke mod enden. Det vil kun fremtiden kunne vise.

Noter og henvisninger

Anvendte forkortelser er understreget
Smith-Hansens arkiv , Erhvervsarkivet, forkortes: (EA)

1. Jansen, Chr. R: Flyvetanker og resultater, i Trafiki Århus - før og nu, 1976, s. 29-30
2. Jansen, s. 30
3. Jansen, s. 31-32
4. Nielsen, Henning Spure: Århus på tegnebrættet 1850-2000, 2003, s. 136
5. Jansen, s. 31-32
6. Bødker, Knud: Messerschmitt på startbanen. Da tyskerne byggede Tirstrup flyveplads – og hvad derpå fulgte..., 1985, s. 37
7. Jansen, s. 32
8. Madsen Pedersen, P: Fra Tirstrup flyveplads under besættelsen (uden år) og uddrag fra S. Maybom: Fanden hytter sine... eller Jeg er en værnemager, 1945. Original manuskript – ikke udgivet (uddrag fundet i Bødker).
9. C.V. Smith-Hansen: Sikring af indflyvning til lufthavne, 1943, og Spure, s. 136
10. Spure, s. 137-138
11. Bødker, s. 215
12. Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse II, 2. bind, 1991, s. 1061.
13. Tirstrup flyveplads, af C.V. Smith-Hansen den 10/6 1950 (EA)
14. Jansen, s. 32
15. Betænkning af givet af Udvalget angående Flyvepladser i Danmark, 1945 (EA)
16. Foredrag om udbygning af lufthavne i Jylland af C.V. Smith-Hansen (uden år) (EA)
17. Havneledelsen for Tirstrup lufthavns overenskomst fra 1958, og Redegørelse vedrørende anlæg, trafikudvikling, drift, økonomiske forhold mm For Tirstrup Lufthavn i perioden 16/9 1946-16/9 1971, C.V. Smith-Hansen 1971 (EA) og Spure, s. 137-38
18. Som note 17: Redegørelse (EA).
19. Som note 17: Redegørelse (EA).
20. Tirstrup lufthavns overenskomst fra 1973 og foredrag om udbygning af lufthavne i Jylland (EA).
21. Som note 17: Redegørelse (EA).
22. Som note 17: Redegørelse (EA).
23. Spure, s. 137-38.
24. Spure, s. 139-40 og udateret brev fra Unmack Larsen til DDL (EA).
25. Artikler i Demokraten, Jyllandsposten og Århus Stiftstidende, 19. november 1949.
26. Diverse avisartikler fra perioden.
27. Som note 17: Redegørelse (EA).
28. Jyllandsposten, 12. april 1980.
29. Foredrag om udbygning af lufthavne i Jylland af C.V. Smith-Hansen (EA),.
30. Redegørelse vedrørende lufthavn "Århus-vest" som alternativ til lufthavn Hammel, C.V. Smith-Hansen maj 1973 og foredrag om udbygning af lufthavne i Jylland af C.V. Smith-Hansen (EA).
31. Overslag for udbygning af Tirstrup lufthavn til samme omfang og kvalitet som projektet for Hammel lufthavn, af C.V. Smith-Hansen 1969 (EA).
32. Jyllandsposten 1966, dato mangler
33. En stor lufthavn i provinsen, havneledelsen for Tirstrup lufthavn, årstal mangler og foredrag om udbygning af lufthavne i Jylland af C.V. Smith-Hansen, årstal mangler
34. Brev fra C.V. Smith-Hansen til borgmester O. Hyllested den 12. september 1973 (EA).
35. Avisartikel i demokraten den 23. juli 1971
36. Nota ang. møde den 17. november 1971 med amtsborgmester Svane Hansen, amtsdirektør Lollesgård, og C.V. Smith-Hansen, af C.V. Smith-Hansen (EA) og Henrik Fode i Århus Amtskommune i 10 år, 1980, s. 87-88.
37. Referat af møde hos trafikministeren Jens Kampmann den 6. april 1972. Tilstedede: borgmestre fra de fire byer, der forvalter Tirstrup lufthavn, samt økonomidirektør ved Århus kommune og C.V. Smith-Hansen (EA).
38. Fode, s. 88.
39. Nota ang. møde mellem amtsborgmester R. Svane Hansen og amtsdirektør Lollesgård den 19. november 1971 (EA).

40. Redegørelse vedrørende lufthavn "Århus-vest" som alternativ til lufthavn Hammel, C.V. Smith-Hansen maj 1973 (EA) og Århus Stiftstidende, 14. april 1973
41. "Århus-vest", og Århus Stiftstidende 14. april 1973
42. "Århus-vest", og Århus Stiftstidende 14. april 1973
43. Stillingsopslag i Jyllandsposten den 12. juli 1973, hvor der søges en ny lufthavnschef
44. Foredrag om udbygning af lufthavne i Jylland af C.V. Smith-Hansen (uden år), og udkast til takkerale fra C.V. Smith-Hansen 1973 (EA).
46. Vestkysten, Vejle Amts Folkeblad den 27. juni – 20. August 1974
45. <http://www.folkeringet.dk/BAGGRUND/00000045/00232611.htm>
47. Bødker, s. 247 og bilag 2
48. Diverse Avisudklip fra 1996.
49. Finansiering af en eventuel ny lufthavn i Østjylland 1998
50. <http://aar.exsудо.dk/> og <http://www.aarhus-international.dk/>
51. <http://search.aarhuskommune.dk>
52. <http://www.nm.aaa.dk/rp2001/>
53. http://aarhus_lufthavn.exsудо.dk/, <http://www.m97.dk> og <http://web.uge-pressen.dk/doc/20050111101324.pdf>
54. Djurslands UdviklingsRåd: Infrastruktur på Djursland - Masterplan for....., 2005
- 55: Samme

Den skotske kvinde på Tjele - og hendes død i Harlev

- opspind og virkelighed om Genete Craigengelt

Af Kirstin Nørgaard Pedersen

Indledning

1871 udkom H. F. Ewalds historiske roman *Den Skotske Kvinde på Tjele*. Bogen blev hurtig populær og udkom i adskillige oplag. Så sent som 1915 blev den udgivet på Chr. Eriksens forlag sammen med *Hus og Hjem* i en forkortet udgave ved forfatterens søn Theodor Ewald og illustreret af Poul Steffensen.

Bogen er en romantisk fortælling med en vis baggrund i virkelige hændelser fra reformationstidens uroligheder og voldsomme hændelser med høviske unge mænd og smukke kvinder. I romanen optrådte både en skurkagtig munk og en ædel munk. Den sidstnævnte ved navn Tøger Løvenbalk er en kendt person, som efter omvendelse til den lutheranske tro blev gift med en nonne, hvad han da også blev i virkeligheden, for de har eksisteret. Det samme gælder for hovedpersonen, den skotsk fødte Genete Craigengelt, hendes mand, adelsmanden Mogens Lauridsen Løvenbalk til Tjele, og deres to børn Knud Mogensen og en datter.

Romanen handler mest om de ifølge forfatteren to næsten voksne børn og de trængsler og vanskeligheder, de blev udsat for under Clemendsfejden og efter deres fars død, med en dramatisk beretning om, hvorledes den unge pige, der var gået i

kloster, blev reddet fra den skurkagtige munk broder Vigand. Her har forfatteren haft helt frie hænder, for om hende vidste man ikke andet, end at hun er nævnt i den nedenfor omtalte retssag som ”Knud Mogensens søster”. Om Genete Craigengelt fortælles kun, at hun på Tjele levede nærmest forstødt af sin mand, og at hun fik nogen trøst ved lange samtaler med en af kongens betjente ved navn Hans Skriver.¹

Mens romanens handling således i overvejende grad kan tilskrives forfatteren, er baggrunden for romanens hovedpersoner en række forviklinger omkring ægteskabsforholdet mellem Mogens Lauridsen Løvenbalk og Genete Jacobsdatter Craigengelt. Hun var af skotsk afstamning og var blevet gift med Mogens Løvenbalk under en rejse, som denne havde gjort til Skotland som Frederik I's udsending i 1525. Efter Mogens Løvenbalks død i 1536 lykkedes det de umyndige børns værge, adelsmanden Erik Skram, der var gift med den afdødes søster Maren Lauridsdatter, at få dom for, at ægteskabet ikke var lovformeligt indgået, og at hun desuden ikke var af adelig herkomst, så arvegodsset Tjele af den grund ikke kunne gå i arv til hendes børn.

Det blev i stedet tilkendt søsteren – og

dermed Erik Skram. Genete Craigengelt måtte sammen med sine børn flytte fra Tjele.

Genete Craigengelt og Harlev

Kendskabet til Genete Craigengelts tilknytning til Harlev stammer fra Hofmans foundationer, som de almindeligvis kaldes, et værk samlet af Tycho Hofman og efter hans død udgivet mellem 1755 og 1780 med titlen "Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve". Heri er optegnet bl.a. følgende gavebrev: "Til Harlef Kirke testamenteret af en Skotsk Frue 2 Tønder 4 Skepper 3 Fjerdingkar Hartkorn af en Gaard i Sognet". Med tilføjelse: "Efter Sigende skal hun være bortført fra Skotland af en ung Dansk Adelsmand, uden Forældrenes Vidende; hun lod sig vi til ham i Hamborg, og købte for sine Smykker og Juveler, som hun solgte, Harlevholm, en Bondegaard der i Sognet på 18 Tønder Hartkorn, hvorefter hun testamenterede noget til Kirken af dens Jord. Præsten melder, at det skal være 2 T. 4 Sk. 3 Fdk. Siden skal hun være blevet gift med en Kongelig Betient ved Navn Hans Skriver, som efter hendes Død solgte Gaarden til Stadsgaards Eyer".²

Den skotske frues testamentariske gave til Harlev kirke var således givet omkring 200 år før denne udgivelse.

Atgiveren har været Genete Craigengelt sandsynliggøres af en malet mindetavle i Harlev Kirke: "Anno 1587. Her ligger begravet Erlig og Velbyrdige Frue Gienit Kragengelt som er født udi Schotland af Grevelig Slecht og Stamme, som er af Greve Wilhelm Grem de Muntanfamin

Løvenbalkernes slægtsvåben med en løve over to bjælker. Slægtens stamfader anses for at være en uægte søn af Kristoffer II. Slægtsnavnet blev først almindeligt benyttet fra begyndelsen af 1500-årene. Tilfølgelsen af navnet til den nævnte reformationsmunk Tøger Jensen beror dog på en misforståelse. Efter foto i Danmarks Adels Årbog.

og Krencherin hans Schlecht og Afkom, boende her i Harløfholm, og døde der udi det Aar 1567 Søndagen næst efter S. Laurentii om Morgenen mellem 6 og 7. Gud give hende en rolig Opstandelse".

Ægteskabs- og arveforviklingerne

I Danmarks Adels Årbogs slægtsoversigt over adelsslægten Løvenbalk meddeles, at Genete Craigengelt i sit ægteskab med Mogens Lauridsen Løvenbalk havde to børn, en søn Mogens og en datter, hvis navn var ubekendt.³ Når de her er nævnt som ægtefolk, skyldes det, at deres søn

Knud Mogensen – efter at være blevet myndig – rejste en retssag mod Erik Skram for uretmæssigt at have frataget ham og søsteren deres rette arvegods. Forinden havde han på en rejse til Skotland indhentet beviser for sin moders lovformelige vielse med faderen, og for, at hun var af skotsk adelsslægt. Retssagen blev pådømt ved Kongens Retterting 18. september 1554.⁴ Bortset fra, at Knud Mogensen fik anerkendt sin ægte fødsel, gik dommen ham dog imod, idet retten lagde mere vægt på, at hans far Mogens Lauridsen ikke havde ladet Genete Craigengelt leve som sin ægte hustru, og hun ikke havde krævet arv, men tidligere ligeledes for kongens retterting havde indgået og forseglet den i sagen nævnte kontrakt med Erik Skram.

Det har vakt undren, at Genete og Knud Mogensen synes at være mødt for rettertingen ved sagens forelæggelse, men at hun kun nævnes et sted ved forelæggelsen af brevet “-fornævnte Genet og Knud Mogensen straks her for os i rette lagde”, men nogen egentlig forklaring på, at hun ikke selv for retten gjorde rede for sit ægteskab gives ikke. Imidlertid er hele sagen kun kendt fra denne rettertingsdom, som er dateret 18. september 1554, som næppe kan være den eneste dato i hele sagens forløb, blot fordi kun rettertingsdommen er bevaret. Sagen mod Erik Skram må antagelig være rejst først ved adelens værneting Viborg landsting, og Knud Mogensen har formodentlig brugt mindst et par år på at rejse til Skotland for at finde sin mors slægt og få udstedt tingsvidner ved retten til bekræftelse af hendes og faderen

Mogens Lauridsens ægteskab, hvilket han fik i 1553. Hvornår forelæggelsen af brevet er sket vides ikke, men det kan meget vel have være sket tidligere, end det ser ud til af sagen.

Først næsten 20 år senere blev sagen afsluttet. Efter rettertingsdommen i 1554 fik Knud Mogensen som nævnt udstedt et responsum om forældrenes ægteskab og hans egen ægte fødsel. Da udfaldet var, at Knud Mogensen var ægte født, forelagdes dette responsum for Frederik 2. (1559-1588), og i december 1567 forlangte kongen en udtalelse fra Københavns universitet, hvor konsistorium forhandlede sagen i januar året efter. Resultatet blev at der ved kongens mellemkomst 1571 blev sluttet forlig med Erik Skrams børn, som indvilgede i, at Knud Mogensen måtte føre Løvenbalkernes våben, idet de erkendte, at han var deres morbror, ligesom de tilføjede afstod noget gods til ham.⁵

I denne sammenhæng er det imidlertid ikke hensigten at gå nærmere ind på ”den store historie” omkring ægteskabs- og arveforholdene, men derimod at give nye oplysninger om Genete Craigengelt og hendes børn, og herunder også diskutere, om omtalen af hendes død i Harlev kirke kan stå for en nærmere prøvelse. For i virkeligheden er der gode grunde til at tro, at Genete Craigengelt døde langt tidligere.

Nyfundne dokumenter

I Århus byarkiv på Erhvervsarkivet findes to hidindtil ubenyttede dokumenter. Heri findes bekræftelse på, at Genete Craigengelt var gift anden gang med Hans Skriver,

Knud Mogensen Løvenbalk (1526-98-) udnævntes omkring 1570 af Frederik II til foged på Bygholm ved Horsens og fik samtidig skøde på Loverstrup (Hads herred), som han senere mageskiftede til Kjellerup (Onsild herred). Hans forlig med Skram-slegten i begyndelsen af 1570'erne er også skildret i Ewalds roman, bl.a. med dette billede.

og man får endog oplyst hendes datters navn i det ældste dokument fra 1551, som drejer sig om en kontrakt oprettet mellem Hans Skriver og Knud Mogensen på egne og på sin søster Karen Mogensdatters vegne på den ene side, og Ove Skøt i Århus på den anden side, om de midler sidstnævnte var Genete Craigengelt skyldig. Kontrakten omhandler et beløb, som oprindeligt har været udlånt af Genete Craigengelt, og som nævnte personer i 1551 har haft behov for at få fornyet, efter at der havde været uenighed om gælden og dens betaling. Dokumentet er skrevet på velbevaret papir med et stiliseret oksehoved som

vandmærke og med syv påtrykte segl, og det lyder som følger i nutidig afskrift.

"Ove Skøt kontrakt brev til Hans Skriver og Knud Mogensen på tro, lov og ære.

Vi efterskrevne Knud Galten, borgmester i Århus, Peder Tomasen, Peder Oven-skær, Peder Krakær, Rasmus Olufsen, Laurs Baskær, Anders Mørk kendes og gør vitterligt med dette vort åbne brev, at år efter Guds byrd 1551 torsdag efter påske var vi nærværende hos i Ove Skøts stue og da hørte, at ærlig og fornuftig mand Hans Skriver i Harlevholm, Knud Mogensen og Ove Skøt blev fordragne og forligt om hvis gæld og trætte, dem da imellem var, i så måde, som her efterfølger.

Først da bepligter førnævnte Ove Skøt sig at give og betale Knud Mogensen på sin og søster Karen Mogensdatters vegne hvis lod og del, ham og hende kan tilfalde i den gæld, som førnævnte Ove er Genete Jacobsdatter pligtig, og samme hans breve derpå har, og i slig mønt, som hans breve indeholder og udviser, hvilket førnævnte Ove Skøt bepligter sig på sin gode tro, lov og ære førnævnte Knud redeligt og vel at betale inden fastelavn til næstkommende bliver et år, eller hvem, han fuldmyndig gør at annamme førnævnte gæld af ham på sin og sin søster Karen Mogensdatters vegne, og holde førnævnte Knud uden al skade, kost, tæring, dele og trætte i nogen måde.

Og hvis part, som Hans Skriver på hans hustrus vegne Genete Jacobsdatter kan tilfalde i førnævnte breve, som førnævnte Genete har af Ove Skøt, bepligter han sig under samme bepligtelse, som forskrevet står, at betale ham, hans hustru

eller deres arvinger, dog undte Hans Skriver Ove Skøt længere og videre dag, end Knud Mogensen har undt ham på sin og sin søsters Karen Mogensdatters vegne, og hvis ikke så holder, som forskrevet står, da bepligter førnævnte Ove Skøt sig at indtræde i samme dele igen, ligesom Hans Skriver havde ham i. At så er gået og faret, som førnævnt står, sætter vi vore segl og signeter neden for dette brev, af Århus torsdag efter påske 1551.”⁶

Ove Skøt forpligtede sig altså på gode tro og lov og ære til næstkommende fastelavn at betale Knud Mogensen og hans søster den lod og del som kunne tilfalde dem af den gæld, som han skyldte Genete Jacobsdatter, og som de har breve på og det i samme mønt efter indholdet af i de gældsbreve han har skrevet, og at han skal holde Knud uden skade, omkostninger og trætte.

Og den del som kan tilfalde Hans Skriver på hans hustru Genete Jacobsdatters vegne i de førnævnte breve, dvs. gældsbreve eller obligationer, som førnævnte Genete har (udstedt) af Ove Skøt, så forpligtede han sig til at betale ham, hans hustru eller deres arvinger. Dog gav Hans Skriver Ove Skøt længere tids kredit end Knud Mogensen på sin og søsters vegne, og hvis ikke det blev overholdt, da forpligtede Ove Skøt sig igen at indtræde i samme deling, hvilket vil sige, at han gav sine kreditorer ret til udpantning hos ham som skyldner, en ret, som netop må være blevet udsat som følge af den indgåede kontrakt.

Da Ove Skøt i 1557 endnu ikke havde betalt Hans Skriver, lod Hans Skriver

ham fordele (dvs. dømme til udpantning) derfor, hvilket fremgår af et tingsvidne på papir, som ligeledes findes bevaret i Århus byarkiv. Det lyder som følger på nutidsdansk:

“Hans Skriver i Harlevholm tingsvidne, at Hans Skriver i Harlevholm har ladet fordele Ove Skøt til Århus bys ting for hovedgæld og faldsmål.

Jens Nielsen Svenske, byfoged i Århus. Oluf Andersen, Anders Nielsen og Peder Ovenskær, borgere sst, gør vitterligt alle med dette vort åbne brev, at anno 1557 torsdag, som var martini xppi, var skikket på Århus byting Hans Skriver i Harlevholm, han lovligt bad og fik et fuldt tingsvidne af otte dannemænd, som var Anders Nielsen, Peder Mikkelsen, Jens Sørensen, Søren Nielsen, skomager Bastian, Peder Nielsen, Søren Hasle og Jens Kleinsmed, borgere sst, hvilke da vidnede på tro og sanden, at de hørte og så samme dag på forskrevne ting, at Ove Skøt, borger i Århus, blev delt for sit faldsmål og var tilforn fordelt for hovedgæld for hans vitterlige og redelige gæld, penninge og daler, han forskrevne Hans Skriver og hans hustru pligtig var efter hans egen håndskrifts og bekendelsesbrevs lydelse, som han fornævnte Hans Skriver givet har på samme penninge og daler, og dem ikke betalt har og ikke holdt og fuldgjort har samme sine håndskrifter og bekendelsesbreve på samme gæld. da vi....segl..... datum ut supra.”⁷

Som nævnt fremgår det af den ovenstående kontrakt, at Ove Skøt allerede

tidligere var blevet dømt til udpantning, nemlig for selve gælden, mens han i 1557 yderligere blev dømt for sit faldsmål (dvs. bøde), hvilket var sket fordi han ikke havde overholdt, hvad han skulle og havde forpligtet sig til ifølge kontrakten.

Hans Skriver havde åbenbart været langmodig med gældens betaling, idet "Hans Skriver undte Ove Skøt længere og videre dag end Knud Mogensen har undt ham", og han derefter endvidere lod hengå yderligere 6 år, før han igen fik dømt Ove Skøt til udpantning for sit tilgodehavende, hvorfor det må formodes, at der ligeledes er hengået en rum tid med sagsanlæg og dom, før kontrakten blev indgået i 1551.

Knud Mogensen havde derimod brug for penge, om ikke til andet, så for at få undersøgt sin mor Genete Craigengelt herkomst og hendes og hans far Mogens Lauridsens ægteskab, netop for at kunne fremlægge oplysningerne i retssagen mod Erik Skram på kongens retterting.

Karen Mogensdatter var opkaldt efter sin farmor Karen Bille, hvilket var helt efter skik og brug, men selvom hendes navn nu er kendt, kan det formodentlig ikke lade sig gøre at få kendskab til hendes senere skæbne.

Men med formuleringerne i dokumentet fra 1551 tyder alt på, at Genete Craigengelt allerede var død på dette tidspunkt og ikke først døde i 1567, som det fremgår på mindetavlen i Harlev kirke.

Gaven til Harlev kirke

Men hvordan passer oplysningerne om gaven med inskriptionen i kirken om 1567 som hendes dødsår?

Helt op i 1600-tallet er der eksempler på større eller mindre gaver givet ganske på samme måde, som Genete Craigengelts gave til Harlev kirke må være givet, og de har formodentlig været en fortsættelse af tidligere skik med at skænke sjælegaver, som kirker og klostre modtog før reformationen.

For i Hofmans foundationer nævnes det, at gaven til Harlev kirke var givet testamentarisk, og på samme måde som tidligere tiders større sjælegaver bestod den i nogle nærmere angivne stykker jord, som kirken kunne have indtægt af ved at fæste den ud. En sådan bortfæstning skete første gang i 1546, og fastholder man, at gaven var testamentarisk, da må testator være død forinden.

Fæstebrevet på jorden blev fremlagt som bevis for, at jorden havde været kirken ejendom langt over 30 år, og kendes fra en retssag i 1615, fordi lensmanden da mente, at jorden rettelig hørte til Harlevholm og ikke til Harlev kirke.

Sagen i 1615 var anlagt af Jørgen Kås, befalingsmand på Århusgård imod Niels Mikkelsen i Hørret, herredsfoged i Ning herred, som havde "tildømt Harlev kirke samme jord, kaldt Gåsekrog og Kirkens Hævd". Blandt andet mente Jørgen Kås, at dommeren ikke havde anerkendt de adkomstbreve, han (nemlig kronen) havde på samme jord, hvormed han mente at kunne bevise, at den tidligere havde været brugt til Harlevholm, hvortil herredsfogden svarede, at eftersom det erfarede, at samme ejendom havde efterfulgt Harlev præstegård for fæste og kirken for skyld i 69 år og mere, og da lovens 1.bog, 44.

kap. indeholdt, at hvad jord og ejendom, kirken har haft i hævd og brug i 30 vintre, beholder den lovløst (dvs. uden lovens tiltale), da mente han, at hans dom var retfærdigt dømt, og dommen blev da også kendt ved magt ved landstinget.

At kirken havde haft jorden i hævd 69 år, bevistes med det omtalte fæstebrev:

“Jeg Peder Ebbesen kongelig majestæts befalingsmand i Århus stift gør vitterligt for alle med dette mit åbne brev. at jeg har sted og fæst denne brevviser hr. Peder Kå sogneprest til Harlev kirke disse efterskrevne jord og ejendom i længde og bredde, som af gammel tid har ligget og endnu ligger til fornævnte Harlev kirke i Harlev ulast og ukæret, som fornævnte Harlev kirkes regnskabsbøger indeholder og udviser.

Først nogle agre på Højby mark, som skylder årligt til kirken 1 ørte havre, item nogle agre og eng på Tåstrup mark, som skylder årligt 1 ørte byg til kirken. Item Gåsekrog og Kirkens Hævd imellem Harlevholms mark og Tarskov, som skylder årligt 1 1/2 ørte byg. Item et stykke skov liggende i Ringskov, dog med sådan vilkår, at fornævnte hr Peder skal årligt give velbetimeligt til fornævnte Harlev kirke forbemelte årlig landgilde og holde fornævnte jord og ejendom og skov ved sin fri hævd, som han den nu annammende vorder. Til vidnesbyrd trykker jeg mit signet neden på dette mit åbne brev. Skrevet på Århusgård næste mandag efter Dominicam Palmari 1546.«⁸

Jørgen Kås var altså i besiddelse af adkomster, hvormed han mente at kunne bevise, at de omtalte stykker jord “Gåse-

Mindetavlen (epitafiet) over Genete Craigengelt i Harlev kirke. Foroven er malet hendes skotske slægtsvåben. Den nederste utydelige del af indskriften fortæller om senere opmalinger af tavlen i 1787 og 1831. Foto i Harlev-Framlev Lokalhistoriske Arkiv.

krog og Kirkens Hævd” tidligere havde været brugt til Harlevholm. Disse jorder blev sammen med andet af Harlev kirkes jord fæstet ud til præsten ifølge det nævnte fæstebrev fra 1546.

Da Genete Jacobsdatter formentlig ikke er død i 1567, som fremgår af den maledede mindetavle, men ud fra de nyfundne dokumenter i hvert fald før 1551, så må man antage, at Hofmans oplysning, at hun har testamenteret jorden til kirken, bør stå til troende.

Fæstebrevets omtale af jorden, at den af gammel tid har ligget, og endnu ligger til

Harlev kirke, skal ikke tages bogstaveligt, da det er et sædvanligt ordvalg, som alene skal betyde, at kirken med rette ejer jorden. Endelig omhandler fæstebrevet foruden Kirkens Hævd og Gåsekrog også anden jord, som kirken kan have ejet af gammel tid.

Når den malede mindetavle angiver dødsåret til at være 1567, kan det skyldes afskalning af maling, så man allerede i 1661, da tavlens indskrift blev indført i herredsbogen, har haft besvær med at læse den oprindelige frakturskrift, og at årstallet dengang, som det ofte ses, kan have været skrevet med romertal.

Hans Skriver boede endnu i 1562 på Harlevholm, idet han da betalte jord-skyld af en have uden for "Store port" i Århus.⁹

Hvornår døde Genete Craigengelt så?

Hvis gaven til Harlev kirke var testamenterisk i nutidig forstand, døde Genete Craigengelt før palme søndag 1546, og sagen om hendes og hendes børns adkomst til Tjele – der sluttede med rettertingsdommem 1554 – må være blevet rejst inden da. Gaven kan dog tænkes at være givet, mens hun endnu levede, men med testamenterisk virkning efter hendes død, dog må hun være død senest det år, Ove Skøt forpligtede sig til "at give og betale Knud Mogensen på sin og søster Karen Mogensdatters vegne hvis lod og del, ham og hende kan tilfalde i den gæld, som førnævnte Ove er Genete Jacobsdatter pligtig, og samme hans breve derpå har, og i slig mønt, som hans breve indeholder og udviser".

For kontrakten angår den lod og del,

Knud Mogensen, hans søster Karen Mogensdatter og Hans Skriver kan tilfalde i den gæld, Ove Skøt er Genete Jacobsdatter skyldig, og eftersom man ikke kan tilfalde nogen lod og del i mors eller hustrus formue i hendes levende live, er Genete Craigengelt altså afgået ved døden før 1551, skønt hun i dokumentet ikke betegnes som salig. Det var dog ikke almindeligt at bruge den betegnelse 1551, og i rettertingsdommen benævnes Mogens Lauridsen da også kun som "salig hr. Mogens Laursen" af de præster, som vidner om, at de har givet ham alterens sakramente før hans død. I katolsk tid var ingen salige uden saligkåring, almindelige dødelige måtte vente til dommedag før de kunne opnå salighed.

Noter og henvisninger:

1. Herman Frederik Ewald (1821-1908): Den Skotske Kvinde på Tjele, udg. 1871.
2. Hofman: Fundationer II, s. 298. Stadsgård er den senere Constantinsborg.
3. Danmarks Adels Årbog, bd. XX, 1903, s. 292.
4. Hans Reitzel Danske Domme: Odense 18/9 1554 Knud Mogensen Løvenbalk søger Erik Skram til Tjele mv., s. 27.
5. Hans Reitzel Danske Domme, Note 1 s.32-33 samt Kancelliets brevbøger 1571 10/9.
6. EA, Århus købstadsarkiv: Diverse ældre dokumenter no. 68:
Offue skøtt Konthrax
breff till Hans schriffuer
Och Knud monssen
paa throff loff Och erre
Wy effterskreffne Knut galtte borgmester y arh per
tomattss
per offuensker per kraker Rasmus Oluffs Lass basker
Anders
Mørck kienis Oc gjør witterligt mett th wort opne breff
att
Aar effter gudz burd Mdlj torsdag effter poske war
Wy nerwerinds huss wdy Offue skøtts stoffue Oc tha
hørde

att Erlig Oc ffornuftige Mand hans skriffuer y hal-
leholm

Knut Mogenss Oc Offue skøtt bleff fordraffne oc for
ligt om hues giæld oc trætte thenom tha emellom war
wdy Sa made som her efter ffølger fforst tha beplig
tett forne Offue skøtt Seg att giffue oc betalle Knutt
Mogensn pa Sin oc Sin Søsters Kare Mogensdtrs we-
ne

hues lod Oc diell hanom Oc hinder kand tylffalld y
then

giæld Som fforne Offue er Gennette Jacobsdtr pligtig
Oc

samm hans breffue th paa haffuer Oc wdy Slig mintt
som hans breffue indholder Oc wduiser hwilkett ffor-
ne

Offue skøtt bepligh Seg pa Sin gode troff loffue Och
ære fforne Knutt redelig Oc Well att betale inden fa-
stela=

gen till nest Kominds worder ett aar ellr huoe hand
fuldmyndig gør att annamme forne giæld aff hanom
paa

Sin oc Sin Søsters Kare mogensdtrs Wegne Oc holde
fforne Knuth wden all skade kost tærind dielle oc
trætte

ÿ nogen made Oc hues part som hans Skriffuer paa
hans hustr: Wegne Gennette Jacobsdtr Kand tylffalle

ÿ fforne breffue Som fforne Gennette haffuer aff
Offue skøtt bepligh hand Seg under Same

bepligtelse Som forskffuit stander att betale hanem
hans hust eller thers arffwinge doch Wntte hans

skriffuer Offue skøtte lenger Oc wider dag en Knut
mogensn haffuer wntt hanom paa Sin oc Sin søsters

Kare mogensdtrs Wegne Oc huare ichj Sa holl
Som fforriffuitt stander tha bepligh forne Offue

skøtt Seg att indtrede wdy Samme dielle ÿgien lige
Som hans skriffuer hade hanom wdy Att Sa

er gangen Oc ffare som fforne stander Setter Wÿ wore
Jndsigler oc Siegnetter neden for th breff,

ex arrosia thorsdag efter poske Anno d Mdlj.
(7 segl)

7. EA, Århus købstadsarkiv: Diverse ældre dokumenter
no. 78:

hans skriffuer ÿ halleholm

tingswinde, at hans skriffuer i
hallofholm haffuer lader fordielde

Offue skøtte til aarhus bys ting
for hoffd Giæld oc faldtzmaall

Jens Nielsen Suensche Byefogirt udj Aarhus: Oluff
Andersenn

Anders Nielsen och Per Offuensker borger ibid giør
Witterligtht

alle m th wortt obne breff: Att Aar Ao Mdlwij Tors-
dagen

som war Martinj xppi tha war schickitt paa Aarhus
bÿeting

hans skriffuer ÿ halleholm: hand loglige bedis och
fick

ett fuldt tings Windtne aff otthe danne mend som war
Anders Nielsen Peder Michellsen Jens Seurrensen

Seurenn Nielsen schomager Bastian Per Niellssen
Seuren Hatzløff och Jens Klernesmid borger ibid: hu-
ilche

the wonde paa troff och sanden att the hørde och saae
samme dag paa forskne ring att Offue schøtt borger

ÿ

Aarhus bliff dieldt for sitt faldtz maalde och war till-
forn

fordiellt for hoffuidt giældt for hans witterliige och
redelige

giældt peninche och daller hand forskne hans schrif-
fuer

och hans hustrue pligtige war epth hans egen hand
schriff

thed och bekiendelse breffuis lydellse som hand forne
hans skriffuer giffuitt haffuer paa samme peninche

och

daller och thenom ickj betallitt haffuer Och ickj hol-
litt

och fullgiord haffuer samme sÿnd hand schriffthter
och

bekiendelse breffue paa samme giæld. tha wj
eptne Sigle fr datum ut supra

8. LAV, Århus bispearkiv: Herredsbog 1661 Framlev her-
red.

9. EA, Århus købstadsarkiv: Div. ældre dokumenter:
Århus jordskyldbog 1562.

Arkæologiske udgravninger i Østjylland 2003-2004

- en oversigt

Af Anemette S. Christensen

Oversigten forsøger at dække gennemførte og igangværende udgravninger i de tidligere Randers, Århus og Skanderborg amter. Publikationen *Arkæologiske udgravninger i Danmark* udkommer ikke mere, idet Kulturarvsstyrelsen, der nu står for udgivelsen, har opgivet at udgive værket som bog. Der er planer om en netbaseret udgave for årene 2002 og fremefter. Oplysningerne i de udvalgte eksempler og oversigten bygger derfor dels på oplysninger, som museerne i Randers, Silkeborg, Horsens og Skanderborg samt Moesgård Museum velvilligt har stillet til rådighed, dels på avisudklip. Oplysningerne fra Djursland Museum er fremkommet så sent, at de kun figurerer i oversigten.

Stenalderen (- ca. 1800 f.Kr.)

Motorvejsudgravningerne på strækningen mellem Søften og Skødstrup er nu afsluttet. Fjordområdet, der strakte sig ind i Egådalen, har haft betydning for bosættelsen, der i jægerstenalderen lå langs den gamle kystlinie.

En række bopladsudgravninger har nuanceret opfattelsen af stenalderens bosættelser. Det gælder udgravninger syd for Lisbjerg med fund af blandt andet flintredskaber, keramik og knoglemateriale fra husdyrhold og jagt fra omkring 2800 f.Kr.

Ca. to kilometer øst for denne plads, ved Terp, afdækkedes en af de bedst bevarede hustomter fra ca. 3500 f.Kr., dateret af dekoreret keramik. Der var endvidere spor af et tilhørende hegn, hvilket er et særsyn.

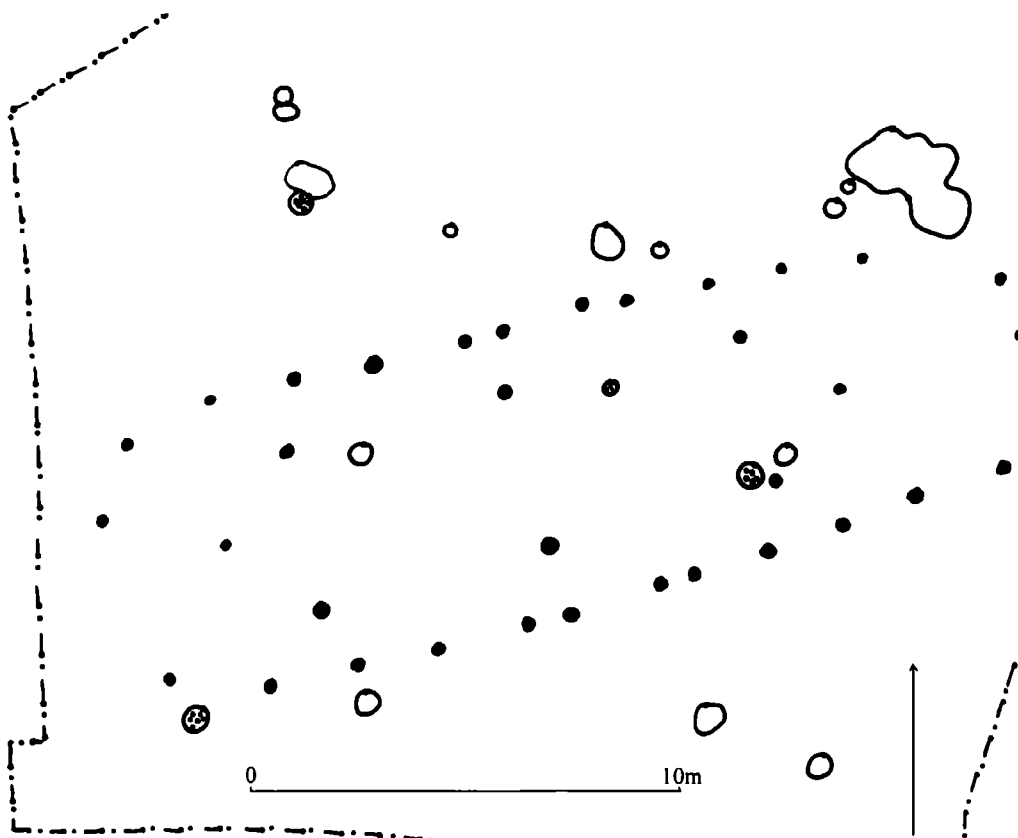
Ved Lystrup og Hjortshøj er der afdækket boplads fra perioden 3500-2800 f.Kr., blandt andet et stort materiale fra flintsmedene, der giver et indblik i teknologien. Der er endvidere fundet spor efter offerhandlinger ved kildevæld.

Ved Ryomgård har udgravninger afdækket et stort befæstet anlæg på omkring 10 hektar fra ca. 3500 f.Kr. Graven omkring anlægget har været ca. 4 meter dyb. Anlægget kan sammenlignes med det lidt yngre Sarup på Fyn. Men i modsætning til Sarup og andre lignende anlæg, er det ikke blevet ombygget.

I forbindelse med opførelsen af et nyt statsfængsel på Enner Mark ved Tamdrup registreredes to ødelagte stendysser fra ca. 3500 f.Kr. De to dysser var ikke kendt i forvejen.

Bronzealderen (ca. 1800 - 500 f.Kr.)

I den sydlige udkant af Asferg er der forud for byggemodning foretaget en prøvegravning, der fremdrog i et langhus, som efter grundplanen menes at være fra midten af

Grundplanen af bronzealderhus fra Oens. Tegning: Per Borup, Horsens Museum.

bronzealderen. Huset er 8,25 meter bredt og 23-25 meter langt.

Ved Oens i den sydlige del af Horsens er sporene af et 22 meter langt og 6-7 meter bredt hus fra perioden 1800-600 f.Kr. blevet afdækket. Der er tale om et treskibet hus med to rækker indre, tagbærende stolper. Det ene vægforløb var næsten fuldt bevaret. Som noget specielt var der i hver ende af huset midt i længderetningen en enkelt tagbærende stolpe. Disse stolper vil blive C14-undersøgt, så dateringen af huset kan snævreres ind.

På Enner Mark (det nye statsfængsel) afdækkedes et hus med tagbærende stolper og en væggrøft. Desuden fandtes gruber med keramik og to begravelser, der daterer dette fund til overgangen mellem bronzealder og ældre jernalder.

Jernalderen (ca. 500 f.Kr. - 750 e.Kr.)

Ved et fremtidigt industriområde i Hadsten blev der ud over jernaldergrave afdækket dele af en landsby fra ældre germansk jernalder (375-550 e.Kr.) med to

gårde og mindst fem huse, der er blevet ombyggede. Desuden var der spor af hegnsforløb. Endelig blev der afdækket fem brønde, hvoraf flere havde bevaret en foring af risfletværk.

Detektorundersøgelser på Stavnsager-lokaliteten ved Hørning har resulteret i mere end 50 metalfund fra yngre jernalder til middelalder blandt andet mange bronzesmykker. Et fund er ud over det sædvanlige - et brudstykke af en guldgubbe - et lille stykke guldblik præget med et mandshoved. Et sådant fund er sjældent uden for Bornholm og Fyn.

På Godthåbs jorder i Skanderup sogn er der fundet flere bebyggelsesspor blandt andet fra jernalderen. Disse spor er samtidig med de tidligste offernedlæggelser i Illerup Ådal. De store fladeafgravninger har vist, at bebyggelsen har flyttet sig inden for et større område. De yngste spor er fra vikingetiden med rester af beboelseshuse, avlsbygninger og værksteder (grubehuse).

Ved Ryomgård er der ud over stenalder-anlægget fundet en stor jernalderlandsby fra omkring Kristi fødsel. Både beliggenheden, husenes størrelse og begravelsesernes placeringer er ud over det sædvanlige. Landsbyens huse er anlagt som en romersk bjergbebyggelse med terrasser ind i den stejle skrænt på stedet. Husene har haft udsigt over Kolindsund. Gårdene består af enlængede huse, hvoraf nogle er op til 23 m lange mod »normalt« ca. 15 m. De har haft lerklinede gulve. Begravelserne, der normalt ville ligge på en bakketop, er her placeret ved foden af bakken.

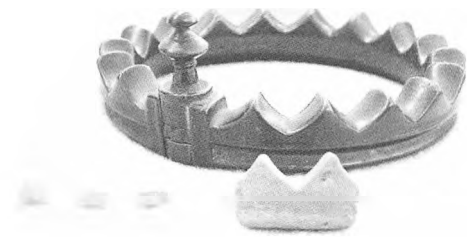
I forbindelse med et erhvervsbyggeri er der nord for Horsens foretaget en prøve-

udgravning af et 50 hektar stort område. Et tidligere fund i området af en landsby fra yngre romersk jernalder og den nye prøveudgravning viser, at landsbyen er flyttet rundt i området. Den har formentlig eksisteret i perioden ca. 200 - 700 e.Kr. Undersøgelserne vil fortsætte i 2005.

Ligeledes nord for Horsens, i Egebjerg, foretoges en undersøgelse i forbindelse med en større kommunal udstykning. Der blev afdækket fire huse og nogle gruber fra sen romersk jernalder, hvilket er almindeligt. Mere usædvanligt var fundet af affald fra et bronzestøberværksted i en af gruberne. Blandt fundene var en stor smeltedigel og en lille takket genstand af ler - en del af en lerkern fra en hulstøbt kronehalsring. Sådanne halsringe er forsynet med et hængsel, men det er en genstandsgruppe, man ved meget lidt om. Hovedparten af de kendte eksemplarer er fundet i moser og kendes også fra fund i Nordtyskland og Polen. En C14-undersøgelse af lerkernen er undervejs og vil kunne datere fundet nærmere.

Få hundrede meter derfra afdækkedes en større samling gårde, der har ligget på samme sted, og hvor kulturlaget er vokset i løbet af bebyggelsens levetid. Da gårdene har ligget i en lavning, er de blevet dækket af muld fra det omgivende landskab og således været beskyttede. Det har bevirket, at der her både er fundet ildsteder, stenlægninger, stolpehuller og gulvlag.

I forbindelse med opførelsen af et nyt statsfængsel ved Tamdrup foretoges prøveudgravninger, der afslørede 9 lokaliteter, der krævede en større undersøgelse. De fleste berørte jernalder og vikingetid.

Kronehalsring af bronze fra Randersegnen. Foran ses et ringfragment af en lerkone fra grube i Egebjerg. Målestok 5 cm. Foto: Anne Mette Kristiansen, Horsens Museum.

Der blev dels afdækket en landsby bestående af flere gårde fra omkring Kristi fødsel, dels to gårdanlæg med hegn fra ældre germansk jernalder (ca. 375 - ca. 550) og endelig tre store gårdanlæg med hegn fra germansk jernalder (ca. 375-750).

Vikingetiden (ca. 750 - 1050)

I Helsted ved Randers undersøgtes en lille gravplads med syv grave fra Vikingetiden. En af gravene, en kvindegrav, var rig på fund. Kvinden er blevet begravet fuldt påklædt med en bronzefingerring og en perlekæde (glasperler, en ravperle og to perler af bronzeblik). To store, ovale, rigt ornamenterede bronzespænder har holdt kjolen sammen. Underklædningen har været holdt sammen i halsen af et tyndt guldbelagt bronzespænde med mæanderornamentik - måske genbrug af et beslag fra et skrin. Desuden var der en bronze-armring, et bæltespænde og en remenddup af jern og en jernkniv. Ved gravens fodende var der rester af en formuldet træskål og en spindesten af brændt ler.

Ved Enner Mark (det nye statsfængsel) afdækkedes også en vikingetidsgård. Ho-

vedhuset var af trelleborgtype med buede langvægge. Hustypen sammenholdt med keramik fra anlæggets grubehuse daterer gården til 1000-tallet. Gårdens areal har været på ca. 20.000 m². Det kunne tyde på, at den møntskar på 1300 vikingetidsmønter, der blev fundet kun 65 meter øst for gården i 1961, har tilhørt gårdens ejer. Der blev også fundet rester af en begravelse i form af et kuglekar og en jernøkse.

Ved Oens syd for Horsens har en prøvedgravning afdækket to huse. Det ældste dateres på grundlag af formen til ca. 800. Det har været ca. 24 meter langt, 9 meter bredt, rektangulært og orienteret nord-syd. Det yngre hus fra ca. 900 var af trelleborgtype med buede langvægge og indvendige stolperækker, orienteret øst-vest. Det var 32 meter langt og 9 meter bredt på det bredeste sted. I vinklen mellem de to huse fandtes en kammergrav, 3 x 2 meter, der havde rester af en klinkbygget vognfading, der var holdt sammen af jernnagler. I hver side var der bæreringe. Gravfundene bestod af en jernøkse, et par jernsporer, en hvæssesten og en jernkniv, hvilket tyder på, at der er tale om en mandsgrav, selvom vognfadinger hidtil kun har været registreret i forbindelse med begravelse af kvinder.

Hvor det nye gymnasium i Egå opføres, er der ved en udgravning fundet spor af en landsby fra vikingetiden med de karakteristiske langhuse og grubehuse og et større antal brønde. Bebyggelsen har eksisteret fra slutningen af 800-tallet til et stykke ind i 1000-tallet. Genstandsmaterialet viser, at der har været drevet håndværk som smedning og vævning

på stedet. Der fandtes importvarer fra Norge, klæberstensskår og hvæssesten af skifer. Mange velbevarede knogler giver et indblik i husdyrholdet. Et markant fund er et forgyldt bronzekors fra 900-tallet.

Ved Haldum Kirke er der afdækket 16 grave fra vikingetiden umiddelbart sydvest for kirkegården. Blandt gravgodset var lerkar, knive, slibesten, glasperler, en økse, et bronzesmykke og beslag, der har hørt til to skrin. Desuden fandtes spor af et stolpehegn, yngre end gravene, ca. 10 meter syd for kirkegården, parallelt med det sydlige kirkegårdsdige. Det kan muligvis være det hegn, der hører til en besiddelse, som biskop Peder Vognsen i sit testamente skænker til domkirken, og som benævnes »kirken med gården i Haldum«.

Vikingetidsbebyggelserne i Århus vil blive omtalt i afsnittet nedenfor.

Middelalderen og nyere tid

På Godthåbs jorder i Skanderup sogn er der udover de ovennævnte fund fra jernalder og vikingetid også afdækket fornemme genstande, der hører til i et herremandsmiljø. Det drejer sig om en guldbelagt del af et hesteudstyr, en knap, en fingerring og en jødeharpe.

Nord for Horsens, i den gamle del af Egebjerg, afdækkedes resterne af fem bygninger fra slutningen af 1000-tallet og 1100-tallet. Husene har uregelmæssigt satte, tagbærende vægstolper, hvilket er karakteristisk for perioden. Der fandtes et enkelt potteskår af Pingsdorf keramik, der netop i denne periode blev importeret fra Rhinegnene.

Forgylt skjoldformet rasleblæk fra Godthåbområdet ved Skanderborg. Stykket har typisk hængt sammen med flere lignende stykker rasleblæk som udsmykning på seletøjet til en fornem persons hest. Det er nærliggende at knytte fundet til slaget på Ladegårdsbakken i 1340, hvor træfningen mellem Niels Ebbesens hær og Grev Gerhards sønner fandt sted. Foto i Skanderborg Museum.

I den sydlige del af Horsens, Nordrevej i Tyrsted, blev resterne af en middelalderlig smedje udgravet. Der var rester af jernslagget, trækul, blæsebælsbeskyttere og slagget fra essen. Der synes at have været tre faser, og de få keramikskår daterer anlægget til 11. og 12. århundrede. Denne datering støttes af, at der i nærheden er fundet middelalderlige stolpehuller. Der er også fundet smeltedigler og bronzestykker, der sammen med et fund af en bronzepatrice i nabohaven vidner om bronzestøberi.

Ved en oprensning af mølledammen ved Labing Mølle vest for Århus fremkom en større mængde egetømmer, der

dendrokronologisk er dateret til mellem 1190 og 1541. Den ældste sikre datering er 1290, hvilket gør møllen 100 år ældre end hidtil antaget.

Lige nord for Kolt Kirke afslørede en undersøgelse af området under nedrevne avlsbygninger til en gammel gård mange bebyggelsesspor. Dele af en syldstensgrøft og keramik er vidnesbyrd om, at der har stået en bygning i 1600-tallet. Der er vidnesbyrd om en ældre bebyggelse. Nogle småle grøfter, der kan tolkes som spor af indhegninger, kan dateres af keramik til perioden omkring 1300.

Kirker

Ved de fortsatte undersøgelser af ødekirkegården i Tjærby ved Gimming er der udgravet yderligere 115 grave, hvoraf de 41, på grund af skeletarmenes placering ned langs siden, sandsynligvis kan dateres til slutningen af 1000-tallet. Der blev endvidere undersøgt dele af et hus, der kan dateres til sen vikingetid eller tidlig middelalder. Det menes at have været i funktion samtidig med den ældste kirke på stedet.

En gulvundersøgelse i Veng Kirke i forbindelse med en renovering og fjernelse af det eksisterende gulv fortæller om byggeskik tilbage til slutningen af 1000-tallet. Det oprindelige gulv bestod af store sten dækket af mørtel. Det næste lag bestod af sammentrampet snavs. Derover var der lagt et lergulv og senere et teglstensgulv. Ved undersøgelserne afdækkedes endvidere en kirkebænk langs den ene væg og et fundament til et oprindeligt alter i det nordre sideskib med en mønt fra ca. 1300.

Borganlæg

I 2004 startede en prøveudgravning på slotsområdet i Silkeborg. Udgravningerne vil fortsætte i 2005. Blandt de vigtigste fund var velbevarede egetræstolper, dendrokronologisk daterede til forsommeren 1385. Stolperne stammer fra den første borg på stedet, der således er fra Margrethe den Førstes tid. De skriftlige kilder sætter herremanden Erik Mus i forbindelse med anlægget.

Udgravningerne af det middelalderlige voldsted Boesholm i udkanten af Boeslum ved Ebeltoft har afdækket et gårdanlæg fra perioden 1300-1600. Den cirkulære borgbanke er omgivet af lavtliggende, fugtige områder. Det ældste beboelseshus har haft jordgravede stolper. Det er siden afløst af en bygning i flere stokværk med en kælder af kampesten med pikstensbro-lægning. I den ene side af kælderen var der et ildsted. En udvendig, træbeklædt trappe har ført ned til kælderen. Mellem husene var der brønde. Et vigtigt fund var egestolperne til det broanlæg, der forbandt borganlægget på den lille borgbanke med det omgivende landskab. Fra broen har der været en brolagt vej, der gik forbi en formodet staldbygning og videre op til beboelseshuset. Fundmaterialet bestod af metalgenstande og keramik. De skriftlige kilder omtaler Boesholm i første del af 1300-tallet, hvilket passer fint med, at den ældste del af broen er dendrokronologisk dateret til 1314.

Byudgravninger

I Randers midtby er der i forbindelse med etableringen af en elevatorskakt afdækket

spor efter smedning og bronzestøbning. Desuden fandtes en sylde og en fodrem til et hus og en brolægning uden for huset. Huset er dendrokronologisk dateret til begyndelsen af 1400-tallet.

I Grenå har udgravninger i Ågade givet et stort materiale. Der er fundet brønde af flere typer, stensatte tragtformede brønde, murstensbrønde fra middelalder og renaissance, en stavbrønd og en fletbrønd. Endvidere er der fundet spor efter bødkervirksomhed, slagteri og muligvis et garveri. Et fund af 3-400 nagler, dateret til ca. 1400, fra klinkbyggede skibe, tyder på, at der har været et skibsværft. Endelig er der fundet gruber fra 1500-tallet, der har været brugt til rødning af hør - et tidligt vidnesbyrd om en tekstilproduktion i Grenå.

I Horsens blev der i Søndergade, der ligger i den middelalderlige bykerne, fundet gulvlag fra et hus, der ud fra genstande og lagets placering måske kan dateres til perioden 1200-1350. Et anlægsarbejde, som museet ikke var blevet underrettet om, var så fremskredent, at de øverste 2 meter allerede var fjernet.

I Århus er der, som de foregående år, lavet flere undersøgelser. Udgravninger på Telefontorvet afdækkede kulturlag i den nordlige del af området på kanten af det gamle åleje. Man var øjensynlig begyndt at hælde affald ud over åbrinken. På det opfyldte område blev der i begyndelsen af 1300-tallet opført et gavlhus, ca. 8 meter langt og 5 meter bredt, der siden blev ombygget flere gange. I et af rummene har der været en smedje og i et andet, et køkken, en bilæggerovn. Keramikfundene var usædvanlige med importvarer blandt

andet fra Frankrig. Anlægget har muligvis været en del af en købmandsgård.

En undersøgelse ved Vestergade 3 påviste en smedje fra 1000-tallet og tre brønde fra henholdsvis 1000-, 1200- og 1700-tallet. Desuden fandtes levn af Helligåndshospitalet med tilhørende middelalderlige begravelser.

Ved Rosensgade 12 fremkom et tre meter tykt affaldslag. Der synes at være tale om et baggårdsmiljø med rester af brolægninger og ovne fra perioden 1200-1600. Nederst i laget fandtes rester af et grubehus fra vikingetiden.

På hjørnet af Havnegade og Skolegyde afdækkedes kulturlag fra vikingetiden med kamme, kammageraffald, bennåle, vævevægte og tenvægte. Desuden var der importvarer som glasskår af drikkekar, kværnsten af rhinsk basalt, hvæssesten af skifter, skår af klæbersten fra Norge og glasperler fra Mellemøsten. Der fremkom endvidere rester af en serie store ovne, måske bageovne, der har afløst hinanden.

Udviklingen af byens voldanlæg kunne følges i et langt snit gennem vold og grav ved Mejlgade 8. Den første vold med en lille grav fra ca. 934 var blevet anlagt ovenpå en ældre bebyggelse. Der var spor af gulve, ildsteder og ovne. Næste fase er fra slutningen af 900-tallet med en markant udbygning med en meget stor voldgrav. Sidste fase er formentlig fra anden halvdel af 1200-tallet. De skriftlige kilder fortæller, at vold og grav blev sløjfet i 1477, og udgravningen viste, at voldgraven efterhånden er blevet fyldt op med affald i 15- og 1600-tallet.

Der er også påvist bebyggelser uden for

Kælderruin fra 1300-årene. Mejlgade. Foto: Lene Møllerup.

den gamle byvold. Ved Studsgade 32-36 fandtes en vikingetidsbebyggelse, et grubehus og et hus med jordgravede stolper, nord for volden. Det ser ud til at området har været ubebygget i perioden fra 1000-tallet og indtil begyndelsen af 1400-tallet, hvor der igen bygges på stedet. Der opførtes et gavlhus af samme bredde som den nuværende bygning. Ved en ombygning i 1500-tallet fik det pikstengulv dækket med ler. Nord for dette hus var der blevet opført et nedgravet fadebur af en type, gravbur, der ikke tidligere er påvist i Danmark. I slutningen af 1500-tallet blev huset revet ned og erstattet af en række boder.

En udgravning ved Mejlgade 26, ligeledes uden for den gamle byvold, er der påvist en intensiv bebyggelse siden 1200-

tallet og en hidtil ukendt vejstrækning, der sandsynligvis har forbundet kysten og Mejlgade. Blandt bebyggelseslevnene kan fremhæves en kælderruin fra 1300-tallet med murværk i op til to meters højde og en kampestenstrappe med 11 trin, der førte ned til kælderen. Over kælderen har der været et gavlhus, sandsynligvis i flere stokværk, i bindingsværk. Huset blev nedrevet i 1400-tallet og er siden, mindst tre gange, afløst af anden bebyggelse frem til 1700-tallet.

Litteratur:

- Moesgård Museum. årsberetning 2003 og 2004.
- Silkeborg Museum 2003 og 2004.
- Vejle Amt Årbog 2004 og 2005.
- Årsberetning 2003 og 2004 (Djurslands Museum).
- Avisudklip fra Jyllandsposten og Århus Stiftstidende.

Arkæologiske udgravninger i de østjyske amter 2003-2004

Amt	Herred	Kommune/sovn	Lokalitet	2003	2004
Randers	Nørre Djurs	Ginnerup	Dyrbakke		J
			Ginnerup	S	
			Kainsbakke	S	
		Glesborg	Glesborg gadekær	BJVMN	BJVMN
			Glesborg Lyng	SB	
			Fjordsholms Hus	B	
		Grenå	Ågade 9*		SVMN
		Hemmed	Hemmed	BMN	
		Kastbjerg	Mellem Kastbjerg og Skindbjerg	BV	
			Mellem Kastbjerg og Selkær	SBJ	
			Skindbjerg III, IV	BJV	
		Nimtofte	Ramten Mølle	S	
		Rimsø	Albæk II, VI og VII	SBJV	
			Rimsø præstegård		N
	Ørum	Gammel Mølle	SB		
	Sønder Djurs	Ålsø	Ålsø krydset		SB
	Galten	Voldum	Nielstrup		BJ
	Gjerlev	Udbyneder	Klattrup, Fuglsøgård		J
	Mols	Ebeltoft landsogn	Boeslum*	M	
	Nørhald	Asferg	Asferg*		SB
		Nørbæk	Nørbæk		J
	Rougso	Allingåbro	Ådalen		SB
	Støvring	Gimming	Tjærby*	VM	VM
			Randers	Brødregade, Rådhusstræde*	M
			Helsted*	J	
			Hornbæk - Tebbestrup	JN	
	Sønder Hald	Hørning	Fløjstrup Bakker		J
			Møllehøj	J	
			Stavnsager*		JVM
		Lime	Kløvervangen		J
		Maria Magdalene	Blakbjerg		SJ
	Ryomgård*			SJ	
	Øster Lisbjerg	Egå	Egådalen*		V
Hjortshøj*			Østergård	S	B
Hornslet		Vendehøj	V	SVV	
Skødstrup		Kankbølle	S		
	Lauritshøj		J		
Århus	Framlev	Framlev	Labing Mølle*	MN	
	Hads	Randlev		J	J
	Hasle	Brabrand	Helene lyst	SB	
		Hasle	Sommervej		J
		Århus*	Havnegade/Skolegyde	V	
			Mejlgade 8	VMN	
	Mejlgade 26		MN		

Amt	Herred	Kommune/sovn	Lokalitet	2003	2004			
Århus	Hasle	Århus	Rosengade 12	VMN				
			Studsgade 32-36		VMN			
			Telefontorvet		M			
			Vestergade 3	VMN				
	Ning	Kolt	Kolt	Hasselager Skovhøj	J			
				Kolt Kirke*		MN		
			Ormslev	Constantinsborg	N			
	Sabro	Tranbjerg	Jegstrup		J			
				Hadsten	Hadsten*		J	
				Haldum	Haldum*		VM	
	Vester Lisbjerg	Lading	Skjolddelev		BN			
				Elsted	Lystrup*	SJ		
				Lisbjerg	Lisbjerg*	SJ		
				Vestergård		SBJ		
				Terp*	S			
Skanderborg				Gjern	Silkeborg	Silkeborg Slor*		M
					Tvilum	Truust	J	
			Tvilum	S				
			Hjlemslev	Dover	Ry, Haldursvej	SBJ		
					Ry, Kildebjerg		J	
	Ry, Sønder Ege				SJ			
	Skanderborg	Dyrehave			M	M		
				Niels Bohrs Vej		J		
				Søtoften		S		
	Skanderup	Ørstedvej			SB			
			Godthåbs jorder*	SJM	SJV			
			Skanderup	B				
	Nim	Veng	Veng Kirke*		M			
				Hornborg	Hornborg	S		
					Haurum	B		
			Horsens*		Søndergade		M	
					Nord for Horsens		J	
Oens					V	B		
Tyrsted, Nordrevej					M			
Tyrsting	Nim	Nim			J			
			Tamdrup	Enner Mark*	SBJV	S		
			Bryrup	Velling Koller		J		
Ry	Gammel Rye	MN						
Sønder Vissing	Ved Springbjerg Mose				S			
Voer	Hansted	Egebjerg*		J	JM			
				Egedal	SJ			
			Søvind	Toftum	S			
Vrads	Tolstrup	Gedved		J				
			Åle	Åle		J		
			Nørre Snede	Nørre Snede	J	J		
		Tørring	Ved Ølholm Bæk	S				

B = Bronzealder. J = Jernalder. M = Middelalder. N = Nyere tid. O = Oldtid. S = Stenalder. V = Vikingetid.

* = Nærmere omtalt i teksten. Skemaet følger amtsinddelingen for 1970.

Landsudstillingen, Hack Kampmann og Danmarkshuset 1909

- en rettelse

I Torben Murman Sørensens artikel med ovenstående titel i sidste års årbog var der desværre sket en ombytning/sammenblanding af tegninger og planer med tilhørende billedtekster over Danmarkshuset.

I artiklen var der omtalt 3 versioner af Danmarkshuset.

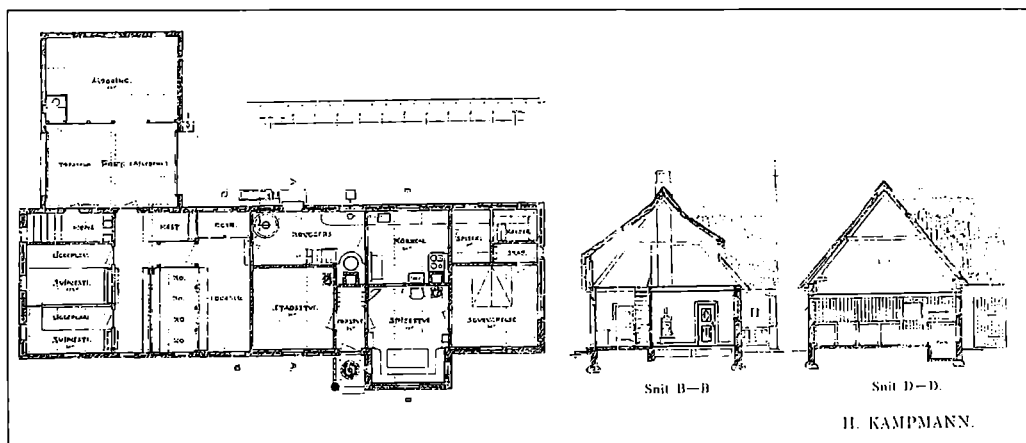
Projektet til Kampmanns oprindelige version af huset udarbejdede han til Landbrugsministeriets konkurrence om forslag til nye husmandsbrug i 1907. Den anden version af Danmarkshuset var den, der blev opført på Landsudstillingen i 1909, mens den tredje og sidste udformning af huset så dagens lys i Års 1910, hvor

den blev bygget til Frederik Olesen. Han var vinder af den gættekonkurrence på Landsudstillingen, hvor den var udloddet som præmie af avisen Aftenposten.

I artiklen bragtes plantegning af Kampmanns projekt fra 1907 samt 2 plantegninger fra Huset, som det så ud, da det blev opført i Års. De sammenblandede illustrationer blev bragt på side 110 og 114.

Nedenfor ses illustrationerne, som de burde have været fordelt på side 110 (nedenfor) og 114 (næste side).

Redaktionen

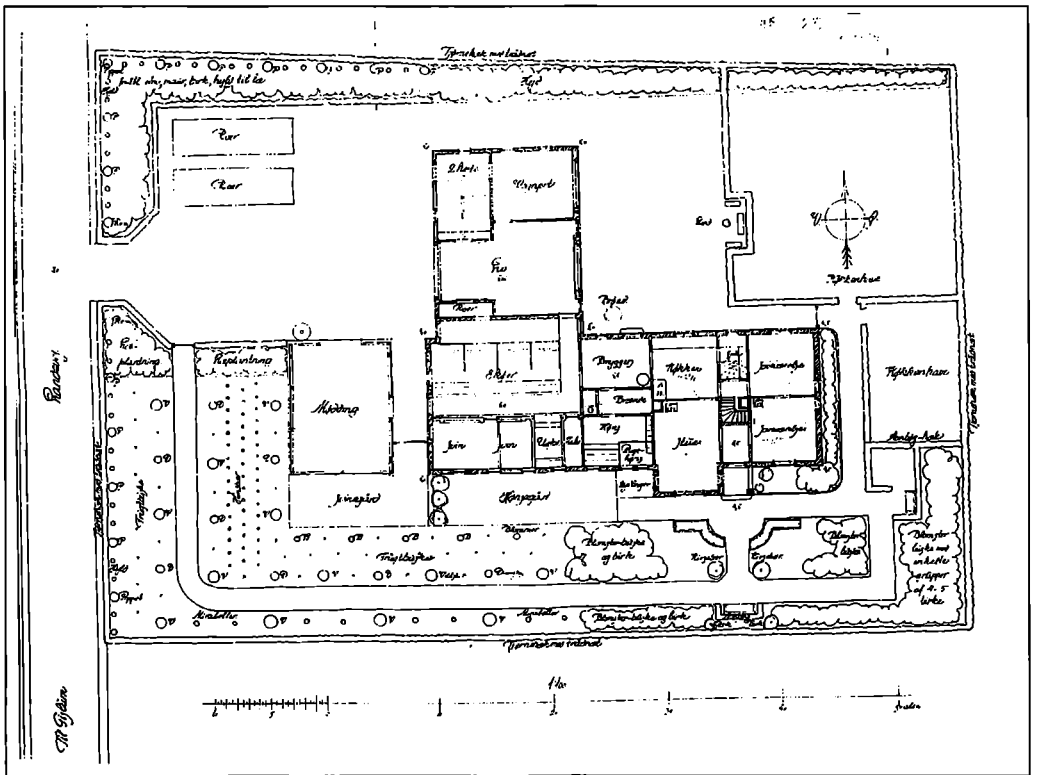

Hack Kampmanns forslag til indretning af et husmandsbrug i sit bidrag til Landbrugsministeriets konkurrence i 1907.

Et mindre Lundsbrag ved Skov, Danmark.

Den endelige udformning af Danmarkshuset ved genopbygningen ved Års blev som nævnt lidt anderledes end på Landsudstillingen. Tegninger viser dels plan over indretning af huset med den omgivende have- og gårdsplads, dels husets facade mod syd.

Historisk Samfund 2004-2005

Beretning

På generalforsamlingen d. 23. marts 2004 genvalgte de 4 bestyrelsesmedlemmer, der var på valg: Erik Korr Johansen, Skovby, Claus Navntoft, Århus, Bitten Lybek, Højbjerg, og Leif Dehnits, Lystrup, og der var genvalg af Henning Spure Nielsen som bestyrelsessuppleant og Ivan Madsen som revisor. Bestyrelsen konstituerede sig efterfølgende med en uændret fordeling af posterne, således at Erik Korr Johansen fortsatte som formand, Ole Køfoed Nielsen som næstformand, mens Lisbeth Ruby Vedel-Smith blev på kassererposten.

Årets aktiviteter har omfattet foredragsarrangementer, heraf nogle i fællesskab med andre foreninger, udflugter samt udsendelsen af årbogen.

Turen den 15. maj til Glenstrup, Mariager og Hohøj havde tilslutning af omkring 35 medlemmer. Det var Holger Garner, - vores klosterhistoriespecialist - der stod som arrangør og guide for turen, der først førte os til kirken og ikke at forglemme præstegårdshaven i Glenstrup, og undervejs berettede Holger om karteuserordenens historie i Danmark, suppleret i haven af stedets gæstfrie sognepræst. I Mariager gjaldt besøget birgittinerne og deres hovedkirke i Danmark, men rundvisningen her blev udvidet med en invitation fra kirkens nabo, stedets dommer, til

at bese hele dommerboligen, der tidligere havde hørt til klosteranlægget – det blev et spændende kig indenfor med en god guidning, inden vi tog til kaffen på Postgården. Vi sluttede turen på en blæsende Hohøj med en imponerende udsigt, hvor vi også fik udvidet kendskabet til Nis Petersen og hans Hohøj-digte, inden vi igen drog mod Århus.

Den første aktivitet efter sommerferien var en udflugt til Jelling, Egtved, Tørskind Grusgrav og Ravning Enge den. 4. september. Turruten, arrangeret af Claus Navntoft og Henning Spure Nielsen, var der stor tilfredshed med blandt deltagerne. Turen indledtes med en rundgang i det nyetablerede museum, Kongernes Jelling, hvor de spændende udstillinger vakte megen interesse, men et bryllup i Jelling kom i vejen både for et besøg i den nyrestaurerede kirke og indtagelsen af frokosten i museumscafeen. Egtvedpigens grav og museum, Robert Jacobsens jernskulpturer i Tørskind grusgrav og vikingebroen i Ravning, der var de næste stoppunkter på turen, fulgte planen, og det gjorde bestemt også vejret.

September bød også på den lokalhistoriske inspirationsdag, som Samfundet for andet år afholdt lørdag den 25. kl. 10-16 i Viby sammen med en række andre østjyske historiske foreninger og arkiver.

Blandt de 80 deltagere var der mange med tilknytning til Historisk Samfund, der var mødt op for at høre om ”østjyske vandringer”, som temadagen hed. Hvordan vandrede og flyttede folk i det østjyske område i årene mellem 1840 og 1920 og hvilke kilder kan man anvende, hvis man vil følge deres flytninger i tiden, før man fra 1920'erne fik oprettet folkeregistrene. Fire oplægsholdere fortalte om, hvor og hvordan materiale i sogne- og byarkiver og i herredsfogedernes arkiver kunne give oplysninger om folk, der boede og flyttede rundt i Østjylland, hvad enten det gjaldt husejere, skolebørn, fattige eller handlende og håndværkere. Også denne gang var spørgelyst og interessen for arrangementet så stort, at der opfordredes til gentagelse.

De følgende efterårsforedrag måtte til gengæld affyses som følge af manglende tilslutning, så det følgende arrangement blev et møde 3. februar. Her holdt Røndes lokalhistoriker og borgmester, lektor Vilfred Friborg Hansen for mere end 50 deltagere et meget interessant foredrag om trafikken mellem Århus og Djursland. Historisk og aktuelt fortalte han om forbindelserne til lands, til vands og i luften og fortsatte efter kaffen med at uddybe og besvare de mange spørgsmål fra mødedeltagerne.

Også 2004-årbogen indeholdt en blandedt buket af artikler. Af Århus-temaer bragtes 2. del af dobbeltartiklen om byens biografliv mellem 1970 og i dag, og derudover et par mindre artikler dels om tea-

terforeningen og dels Hack Kampmanns Danmarkshus fra Landsudstillingen, der fandt sted i byen i 1909. Med en artikel om Skovmøllen ved Moesgård skiftede emnet til møllere og mølleridrift i 1700-, 1800-, og 1900-årene omkring den gamle herregård syd for Århus, og årbogen indeholdt desuden to krigshistoriske artikler. I en dagbog fra 1864 berettede sognepræst Boeck fra Hornslet om sine indtryk fra den prøjsiske besættelsestid i Østjylland, mens museumsinspektør Jens Andersen fortalte om sine undersøgelser af tyskernes befæstningsplaner for Hjelm i besættelsesårene 1940-45. Årbogens sidste artikel var Henning Spure Niensens anmeldelser og omtaler af udvalgt lokalhistorisk litteratur, der bragte os rundt i hele Østjylland.

Generalforsamling og årsmøde blev holdt den 8. marts på Erhvervsarkivet med omkring 30 deltagere. Efter godkendelse af formandsberetning og regnskab genvalgtes bestyrelsesmedlemmerne Ole Koefoed Nielsen, Lisbeth Ruby Vedel-Smith og Holger Garner til en ny 2-års periode i bestyrelsen, ligesom der var genvalg af Henning Spure Nielsen som bestyrelses-suppleant og Ivan Madsen som revisor.

Årsmødet sluttede med musikalske indlæg. Mogens Friis, tidligere underviser på Musikkonservatoriet og tværføjtenist i Århus Symfoniorkester, fortalte om sin arkivstudier i byens tidlige musikliv og gav ved hjælp af rekonstruerede fløjtemusikinstrumenter prøver på, hvordan datidens musik kunne lyde.

Regnskab 2004

Resultatopgørelse

Indtægter:	Kontingenter	48.100,00	
	Salg af ældre bøger og særtryk	2.900,00	
	Renteindtægter	122,81	
	Deltagerbetaling ture/møder	7.080,00	
	Tilskud fra Århus Kommune 2004	4.600,00	
	Portorefusion	8.318,00	
	Diverse indtægter	<u>1.027,50</u>	<u>72.148,31</u>
Udgifter:	Trykning af årbog 2003	38.375,00	
	Kontingent DLF og Fortid og Nutid	1.846,00	
	Kontorhold, administration	5.008,75	
	Ture/Møder	10.077,25	
	Køb af porto	9.595,25	
	Diverse udgifter	<u>390,00</u>	<u>65.292,25</u>
Overskud:		6.856,06

Balance

Aktiver:	Beholdninger: Kasse.	6.035,85	
	Bank	2.125,58	
	Giro	<u>121.205,61</u>	<u>129.367,04</u>
Passiver:	Egenkapital pr. 31.12.2003	109.670,98	
	Overskud i 2004	6.856,06	
	Hensat tilskud fra Århus amt	5.300,00	
	Kontingent 2005	<u>7.540,00</u>	<u>129.367,04</u>

Foranstående regnskab har vi revideret. Revisionen har ikke givet anledning til bemærkninger.

Århus, den 4. marts 2005

Busch-Sørensen I/S, Statsautoriserede revisorer

Ivan Madsen, Statsaut. Revisor

Medlemstilbud

Historisk Samfund har et oplag af de fleste årgange af ældre årbøger og andre udgivelser - herunder særtryk -, der sælges til medlemmer til følgende nedsatte priser pr. bind (+ forsendelse):

Årgang 1924-1973	20 kr.
Årgang 1974-1985	40 kr.
Årgang 1986-1994	60 kr.
Årgang 1994-1998	80 kr.
Årgang 1998-2004	100 kr.

Følgende årgange er udsolgt: 1908-1923, 1925-1928, 1932, 1934, 1953, 1955, 1956.

Register til årbøgerne 1908-1984 **40 kr.**

Århus Amt 1827/1982 **40 kr.**
(J. H. Bredsdorffs amtsbeskrivelse, udsendt af Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab 1827, Genoptrykt 1982)

Amtsbeskrivelser, øvrige amter **40 kr.**
(Af disse er Samfundet i besiddelse af få eksemplarer fra de fleste amter).

Grete Tuxen Andersen: Redningsvæsenet på Anholt **30 kr.**

Svend Aage Bay: Menigheden i Horsens 1820-1920 **60 kr.**

Årbogens forfattere

Anna Marie Wowk Andersen (f. 1980). Historiestuderende ved Aarhus Universitet, suppleringsfag i museologiske studier, museumsinspektør på Horsens Museum. Skriver pt. speciale om kvindelige politikeres indsats i kommunalpolitik. Har udgivet artiklen Soldater, sædelighed og ægteskab i Horsens 1750-1775, *Historie*, 2004.2.

Adresse: Tousvej 85 st.th. 8230 Åbyhøj.

Anemette S. Christensen (f. 1944), cand. mag. i historie og middelalderarkæologi. Forskningsmedarbejder ved projekt Middelalderbyen 1977-88, projekt om dansk folkevisekultur 1550-1700 1994-96, ved diverse museer samt fra 2001 ved Stadsarkitektens Kontor, Århus. Har skrevet lokalhistoriske artikler og biografier samt bidrag til Middelalderbyen Odense, *De Danske Lensregnskaber og Dansk Folkevisekulturs værk: Svøbt i Mår*.

Adresse: Neptunvej 75,3.tv., 8260 Viby.

Holger N. Garner (f. 1934), uddannet som zoologisk konservator 1954, 1963-2000 museumsleder på Øm Kloster Museum. Har skrevet og udgivet bøger og artikler om Øm Klosters historie, og desuden bl. a. om tidlig dansk klosterhistorie og vændernes historie i Danmark samt om bådfarten på Mossø.

Adresse: Ry Mølle, Rodelundvej 2 B, 8680 Ry.

Martin Hansen (f. 1979), cand.merc.-studerende i strategi og ledelse ved Handelshøjskolen i Århus.

Adresse: Sølystgade 27, 2. t.v., 8000 Århus C.

Keld Dalsgaard Larsen, museumsinspektør ved Silkeborg Museum. Han har skrevet en række bøger og artikler, først og fremmest om Silkeborgs historie og især arbejderbevægelsens udvikling i byen. Desuden artikler om egnens industri-, håndværks- og kulturhistorie.

Adresse: Valdemarsgade 7, 8600 Silkeborg.

Kirstin Nørgaard Pedersen (f. 1929), uddannet som tegner fra Kunstværkerskolen i København. Har siden 1980 beskæftiget sig med slægts- og lokalhistorie, ofte på grundlag af undersøgelser i tingbøger og andet lokalt kildemateriale fra 16- og 1700 årene. Har udgivet bl.a. *Mesing by 1458-1767*, 1995, og *Herredsfogedslægten I-II*, 2004, samt skrevet artikler i denne og andre lokal- og slægtshistoriske årbøger.

Adresse: Agernvej 95, 8330 Beder.

Tage Vestergaard (f. 1932), udlært som

tømrer 1951 og arbejdede som sådan til midt i tresserne, derefter videreuddannet og har virket som bygningskonstruktør indtil 1993. Efter sin tilbagetrækning har han bl.a. skrevet fiktionstekster samt et

længere erindringsværk: Beskrivelse af et livsforløb fra 0 til 60 år, hvoraf årbogsartiklen her er et uddrag.

Adresse: Åbygård 32 st. th., 8230 Åbyhøj.

INDHOLD

KJELD DALSGAARD LARSEN:

Rank ryggen

- idrætslivet på Silkeborgegnen 1929 - 1970

ANNA WOWK ANDERSEN:

Store planer

- byplanlægning og kulturmiljø i landsbyerne Vejlbj og Åby

HOLGER N. GARNER:

Et særpræget fund ved Øm Kloster – fra 1808?

TAGE VESTERGAARD:

Barnetid, besættelsestid og læreår i Århus 1935-1950

MARTIN HANSEN:

En Lufthavn ved Århus – ”the never ending story”

KIRSTIN NØRGAARD PEDERSEN:

Den skotske kvinde på Tjele – og hendes død i Harlev

ANEMETTE S. CHRISTENSEN:

Arkæologiske udgravninger i Østjylland 2003-2004

- en oversigt

Landsudstillingen, Hack Kampmann og Danmarkshuset 1909

- en rettelse

Historisk Samfund 2004-2005

Årbogens forfattere

ISSN: 0108-7940

ISBN: 87-990541-1-6